

- 2811 WAKELNIG, Elvira. Neuplatonische Philosophie
in Lehrtexten zwischen Balhī und 'Amīrī. *Amīrī Ebū Ḥayyān*
Philosophie in der islamischen Welt. Band 1, 8.-10. 011676
Jahrhundert. Hrsg. von Ulrich Rudolph unter *Balhi Ebū Ḥayyān*
Mitarbeit von Renate Würsch. Basel: Schwabe, 2012, 020537
(Grundriss der Geschichte der Philosophie),
pp. 172-173; 247-248.

01 Mayıs 2013

MADDE YAYIMLANDIKTAN
SONRA GELEN DOKÜMAN

2646 BIESTERFELDT, Hans Hinrich. Abū Zaid al-Balḥī.
Philosophie in der islamischen Welt. Band 1, 8.-10.
Jahrhundert. Hrsg. von Ulrich Rudolph unter *Selhi Ebi Zeyd*
Mitarbeit von Renate Würsch. Basel: Schwabe, 2012, *020137*
(Grundriss der Geschichte der Philosophie),
pp. 156-167; 244-246.

01 Mayıs 2018

MADDE YAYIMLANDIKTAN
SONRA GELEN DOKÜMAN

MADDE YAYIMLANDIKTAN
SONRA CELEN DOKÜMAN

02 Temmuz 2018

MARLOW, Louise. Abū Zayd al-Balkhī and the *Nasīhat al-mulūk* of Pseudo-Māwardī. *Der Islam*, 93 i (2016) pp. 35-64. Argues that Pseudo-Māwardī's *Nasīhat al-mulūk* displays a particular affinity with the intellectual and religious culture of Balkh and reflects close associations with both Abū Zayd and Abū l-Qāsim al-Balkhī. The book belongs to the Kindian tradition and sheds new light on the intellectual-cultural trajectory that passes from al-Kindī to al-ʿAmirī.

Belhi Ebu Zayd
020537

بمناسبة اختيار حلب - عاصمة للثقافة الإسلامية - لعام ١٤٢٧هـ

منشورات جامعة حلب

معهد التراث العلمي العربي

Belhi Eb-Zeyd
020537

مفظة صحة البيئة عند أبي زيد البلخي

د. محمود مصري

معهد التراث العلمي العربي - جامعة حلب

مقدمة :

إن الصحة العامة للإنسان تستند إلى التوازن بين صحة البدن وصحة النفس والحفاظ عليهما في مواجهة العوامل الداخلية والخارجية المؤدية إلى الانحراف بهما عن الاعتدال. وعلى ذلك فالصحة العامة هذه ترتبط بأحوال البيئة الطبيعية التي يعيش فيها الإنسان: من الهواء الذي يستنشقه، والماء الذي يشربه، والمسكن الذي يقطنه، والأغذية التي يتناولها، والمحيط البشري الذي يوجد فيه^(١).

ولاتزال الأخطار التي تهدد صحة الإنسان الجسمية والنفسيّة في تزايدٍ مخيفٍ بسبب ما تخلفه التطورات الحضاريّة المتسارعة، والتحوّلات البشرية المترابطة من الأوقات الجسمية والنفسية الناتجة عن تلوث الطبيعة والبشرية، والحوادث المختلفة، والإصابات المهنيّة، والمشكلات السكنيّة، وغير ذلك.

في عصرنا الحديث حيث تقدّم المستوى العلمي والتقنيّ إلى درجة مذهلة تزداد أهمية العناية بالصحة الوقائيّة بشكلٍ خاصٍّ بما يتناسب مع هذا المستوى المتقدم. لاسيما إذا عرفنا أن الإنسان يضيف سنوياً إلى قائمة المواد الكيميائية المصنّعة ما يقرب ألف مادة، وبعضها لايعرف أثره البعيد حتى تمرّ فترة من الزمن وحتى يتأكد ضرره بحدوث مأساة إنسانية^(٢).

وينطلق الطبّ الوقائيّ من العمل على حفظ توازن الأفراد (كأعضاء نافعين في المجتمع) مع البيئة المحيطة بهم^(٣). فبمقدار ما تتهيأ أسباب هذا الحفظ تكون ترقية الصحة Health promotion والوقاية من المرض Preventing disease. وما نسميه اليوم بالطب الوقائي Preventive medicine أطلق عليه العلماء العرب قديماً: (حفظ الصحة) وأعطوه أهمية بالغة وتكلموا فيه على حفظ صحة البدن وحفظ صحة النفس. ولو نظرت إلى

(١) - عروة، الوقاية وحفظ الصحة، ص ٨.

(٢) - حلاج، الصحة العامة، ص ٤٧.

(٣) - حلاج، الصحة العامة، ص ٤٧.

أبحاث

المؤتمر السنوي العشرين

لتاريخ العلوم عند العرب

المنعقد في حلب

٢٥-٢٧ أيلول ١٩٩٩

Türkiye Diyanet Vakfı İslam Araştırmaları Merkezi Kütüphanesi	
Dem. No:	267333
Tas. No:	5091563

إشراف

الأستاذ الدكتور علاء الدين لولح

مدير معهد التراث العلمي العربي

إعداد

د. مصطفى موالدي

مصطفى شيخ حمزة

٢٠٠٦م / ١٤٢٧هـ

03 Mart 2019

MADE YAYIMLANDIKTAN
SONRA GELEN DOKÜMAN

منشورات جامعة حلب
معهد التراث العلمي العربي

قراءة في كتاب مصالح الأبدان والأنفس
لأبي زيد أحمد بن سهل البلخي (ت ٣٢٢ هـ)

أ.جيلة عبد المنعم ماوه
رئيس مركز إحياء التراث العلمي العربي
جامعة بغداد

Kuwait
110884
Belhi Abu Zayd
020537

أبحاث

المؤتمر السنوي العشرين

لتاريخ العلوم عند العرب
المنعقد في حلب

٢٥-٢٧ أيلول ١٩٩٩

Türkiye Diyanet Vakfı İslam Araştırmaları Merkezi Kütüphanesi	
Dem. No:	267333
Tas. No:	509.563 554.88

إشراف

الأستاذ الدكتور علاء الدين لولج
مدير معهد التراث العلمي العربي

إعداد

د. مصطفى موالدي
مصطفى شيخ حمزة

٢٠٠٦ / ١٤٢٧هـ

03 Mart 2019

MADDE YAYIMLANDIKTAN
SONRA GELEN DOKÜMAN

إن تاريخ العلم كالتواريخ الأخرى ، يدرس تطور العلم في الماضي وما مر به من
أحوال وتبدلات باعتباره عملية عقلية من إنتاج الفكر البشري على الرغم من صلته الوثيقة
بالطبيعة (١).

ويشمل تاريخ العلم عدة أمور منها : دراسة حياة العلماء ، وخاصة الكبار البارزين
منهم وما قدمه كل منهم إلى العلم . ثم دراسة الأفكار والمعلومات العلمية المدونة في كتبهم،
وانطلاقاً من هذا المفهوم أقدم هذا البحث عن حياة عالم من كبار العلماء ، أبو زيد أحمد بن
سهل البلخي وقراءة في كتابه الموسوم مصالح الأبدان والأنفس والذي يمثل موسوعة صغيرة
ضمت فنون متعددة دلت على سعة علمه وإطلاعه .
وقبل البدء بقراءة الكتاب لابد من التعريف بمؤلفه .

المؤلف

أحمد بن سهل، أبو زيد البلخي (٢). ولد بقرية من قرى بلخ تدعى شامسختيان . كان
والده سجزياً (أي من أهل سجستان) وكان يعلم الصبيان، وامتحن هو مهنة والده ثم رقع العلم
إلى مرتبة عليه (٣) .

بدأ حياته العلمية بالرحلة في طلب العلم وطالت رحلته ودخل العراق وطاف البلدان
المتاخمة لها .

ويقول ياقوت : دعت نفسه في عتوان شبابه أن يسافر إلى العراق ويجتو بين يدي
العلماء ويقتبس منهم العلوم فتوجه إليها مع الحاج وبقي في بغداد (٨) سنين (٤) .

هنگامی که احمد بن سهل بن هاشم مروزی در ۳۰۶ ق به بلخ آمد و بر آن منطقه چیره شد به ابوزید پیشنهاد وزارت داد، ولی او نپذیرفت. پس، ابوزید را کاتب خود کرد و ابوالقاسم بلخی کعبی را، که با ابوزید دوست بود، به وزارت برگزید. کعبی نیز به ابوزید توجه خاصی داشت (یاقوت، ج ۳، ص ۷۵-۷۶).

در هیچ منبعی به تاریخ فوت و چگونگی مرگ ابوزید اشاره‌ای نشده است و اطلاعی از آن نداریم.

ابوزید بلخی شاگردان بسیاری پرورد؛ از جمله ابن فریغون، مؤلف جامع العلوم؛ ابوالحسن محمد بن یوسف عامری؛ ابو محمد حسن بن محمد وزیر، که کتابی در شرح احوال استاد خود نوشته بود. برخی از محققان، زکریای رازی را نیز، در فلسفه، از شاگردان او می‌دانند و حتی گفته‌اند رازی، به سبب تعلیمات وی، به فلسفه نوفیثاغوری توجه کرد (صفا، ج ۱، ص ۱۶۵؛ دائرةالمعارف بزرگ، ذیل «ابوزید بلخی»).

ابوزید درباره علوم اوایل و علوم اسلامی اطلاعات فراوانی داشت و در نوشته‌های خود از روش فلاسفه و اصحاب عقل پیروی می‌کرد، ولی کتاب‌های او بیشتر شبیه و نزدیک به نوشته‌های اهل ادب بود. او، به سبب دانستن فلسفه و به کاربردن روش فیلسوفان، متهم به کفر و الحاد شد و اما بنا بر برخی منابع، مردی معتقد بود و توجه بسیاری در به جای آوردن وظایف مذهبی و عمل به احکام دین داشت. عالمان بلخ او را مردی نیکواعتقاد، با مذهبی استوار، می‌دانستند و بر این باور بودند که در مصنفات فراوان او کلمه‌ای، که دلیل بر سستی عقیده او باشد، پیدا نمی‌شود. ابوالقاسم بلخی کعبی، از معاصران و دوستان نزدیک او، در رد این اتهامات گفته است: «ابوزید مردی مظلوم است؛ مردی است موحد و من به حال او آگاه‌تر از دیگران هستم،

ابوزید احمد بن سهل بلخی، ادیب، متکلم، فیلسوف، و جغرافی‌دان سده سوم و چهارم هجری قمری است. از تاریخ تولد وی اطلاعی نداریم، اما می‌دانیم که در شامستان، از روستاهای نزدیک بلخ خراسان و نزدیک نهر غربنکی، یکی از دوازده نهر بلخ، متولد شد. پدر او اهل سیستان و معلم کودکان بود. گفته‌اند که ابوزید نیز مدتی به همین شغل پرداخته است. ابوزید در جوانی به عراق سفر کرد تا درباره مذهب «امامیه»، که خود از پیروان آن بود، تحقیق کند و «امام» را دریابد. در آنجا، به محضر یعقوب بن اسحاق کندی راه یافت و نزد او به کسب علوم عقلی پرداخت. وی مدت هشت سال، در بغداد ماند و فلسفه، نجوم، طب، طبیعیات، علم کلام و دیگر دانش‌های زمان خود را فراگرفت. سپس، به بلخ بازگشت. به سبب اطلاعات فراوانش در علوم گوناگون از توجه امرا و بزرگان برخوردار شد و نزد ابوعلی جیهانی، وزیر نصر بن احمد سامانی، رفت و بزرگانی چون حسین بن علی مروودی و برادرش، صعلوک، مقدم او را گرامی داشتند و برای وی مستمری مقرر کردند، اما بعد از مدتی، رابطه میان آنان تیره و صله‌ها و هدایا قطع شد. علت این امر، به گفته خود ابوزید، این بود که وی دو کتاب تألیف کرده بود؛ یکی درباره کیفیت تأویل آیات قرآن و ایراد به تأویلات اسماعیلیان؛ روشی که مبلغان اسماعیلی، از جمله مروودی، در آن مبالغه می‌کردند، و کتاب دیگر الفرائین والذبائح بود که به مذاق جیهانی، که تمایلات ثنوی داشت، خوش نیامد. کتابی که ابوزید درباره کیفیت تأویلات نوشته بود، باعث تیرگی روابط او با مروودی شد، اما بعدها دانشمندان اسلامی و مجامع مذهبی آن را تحسین کردند (یاقوت، صفحات متعدد؛ ابن ندیم، ص ۱۵۳).

علی اکبر ولایتی، ve dğr.; تقویم تاریخ فرهنگ و تمدن اسلام و ایران، (جلد

اول، بخش دوم)، تهران: انتشارات امیرکبیر، ۱۳۹۲ ISAM DN. 260934

مصالح الأبدان والأنفس

20587 Belhî Ebu Zeyd
تأليف

أبي زيد البلخي

مجلد تذكاري

بمناسبة مرور ثلاثين سنة منذ تأسيس
معهد تاريخ العلوم العربية والإسلامية

المقدمات الصادرة باللغة العربية
لمنشورات معهد تاريخ العلوم العربية والإسلامية

Türkiye Diyanet Vakfı İslam Araştırmaları Merkezi Kütüphanesi	
Dem. No:	203353
Tus. No:	509.297 SEZ. 21

١٤٠٥ هـ / ١٩٨٤ م
معهد تاريخ العلوم العربية والإسلامية
في إطار جامعة فرانكفورت
فرانكفورت / جمهورية ألمانيا الاتحادية

١٤٣٢ هـ - ٢٠١١ م

معهد تاريخ العلوم العربية والإسلامية
في إطار جامعة فرانكفورت - جمهورية ألمانيا الاتحادية

مصالح الأبدان والأنفس

مجلد تذكاري

بمناسبة مرور ثلاثين سنة منذ تأسيس
معهد تاريخ العلوم العربية والإسلامية

تأليف *20337 Belhr Elabeyd*

أبي زيد البلخي

أحمد بن سهل

(توفي ٣٢٢هـ/٩٣٤م)

المقدمات الصادرة باللغة العربية

لمنشورات معهد تاريخ العلوم العربية والإسلامية

نشر وتقديم

فؤاد سزكين

Türkiye Diyanet Vakfı İslam Araştırmaları Merkezi Kütüphanesi	
Dem. No:	203353
Tns. No:	509.297 SEZ. N. 1

١٤١٩هـ - ١٩٩٨م

معهد تاريخ العلوم العربية والإسلامية

في إطار جامعة فرانكفورت - جمهورية ألمانيا الاتحادية

١٤٣٢هـ - ٢٠١١م

معهد تاريخ العلوم العربية والإسلامية

في إطار جامعة فرانكفورت - جمهورية ألمانيا الاتحادية

203352

ZAHIDE ÖZKAN

JUBILÄUMSBAND

ZUM DREISSIGJÄHRIGEN BESTEHEN DES INSTITUTES
FÜR GESCHICHTE DER ARABISCH-ISLAMISCHEN
WISSENSCHAFTEN

DIE PSYCHOSOMATIK
BEI ABŪ ZAID AL-BALĤĪ
(gest. 934 A.D.)

Belhi Ebu Zeyd 020537

IN EUROPÄISCHEN SPRACHEN ERSCHIENENE VORWORTE
ZU PUBLIKATIONEN DES INSTITUTES AUS DEN JAHREN 1984 BIS 2011

25 Ocak 2014

Türkiye Diyanet Vakfı İslam Araştırmaları Merkezi Kütüphane	
Dem. No:	203352
Tas. No:	509 297 582.1

MADDE YAYIMLANDIKTAN
SONRA GELEN DOKÜMAN

2011

Institut für Geschichte der Arabisch-Islamischen Wissenschaften
an der Johann Wolfgang Goethe-Universität
Frankfurt am Main

1990

Institut für Geschichte der Arabisch-Islamischen Wissenschaften
an der Johann Wolfgang Goethe-Universität
Frankfurt am Main

201

203352

JUBILÄUMSBAND

ZUM DREISSIGJÄHRIGEN BESTEHEN DES INSTITUTES
FÜR GESCHICHTE DER ARABISCH-ISLAMISCHEN
WISSENSCHAFTEN

SUSTENANCE FOR BODY AND SOUL

Maṣāliḥ al-abdān wa'l-anfus

by

Belhi Ebu Zayed 020537

ABŪ ZAYD AL-BALKHĪ

Aḥmad ibn Sahl

(d. 322/934)

IN EUROPÄISCHEN SPRACHEN ERSCHEINENE VORWORTE
ZU PUBLIKATIONEN DES INSTITUTES AUS DEN JAHREN 1984 BIS 2011

25 Ocak 2014

Türkiye Diyanet Vakfı İslam Araştırmaları Merkezi Kütüphanesi	
Dem. No:	203352
Tas. No:	509 297 SEZ.

Edited with an Introduction
by
Fuat Sezgin

**MADDE YAYIMLANDIKTAN
SONRA GELEN DOKÜMAN**

2011

Institut für Geschichte der Arabisch-Islamischen Wissenschaften
an der Johann Wolfgang Goethe-Universität
Frankfurt am Main

1998

Institute for the History of Arabic-Islamic Science
at the Johann Wolfgang Goethe University
Frankfurt am Main

- RETSÖ, Jan (2003), *The Arabs in Antiquity: Their History from the Assyrians to the Umayyads*, London: Routledge Curzon.
- RITTER, Carl (1847), *Vergleichende Erdkunde von Arabien*, Vol. 2, Berlin: G. Reimer.
- ROBINSON, Chase F. (2010), "The Rise of Islam, 600–705," in: *The New Cambridge History of Islam*, vol. 1, edited by Chase F. Robinson, 173–225, Cambridge: Cambridge University Press.
- SCHWEITZER, Albert (1998), *The Quest of the Historical Jesus: A Critical Study of Its Progress from Reimarus to Wrede*, Baltimore: The Johns Hopkins University Press.
- SHOEMAKER, Stephen J. (2012), "From Believers to Muslims, from Jerusalem to the Hijāz: Confessional Identity and Sacred Geography of Early Islam," in: *The Death of a Prophet: The End of Muhammad's Life and the Beginning of Islam*, 197–265, Philadelphia, Pennsylvania: University of Pennsylvania Press.
- SLOTKIN, Richard (1998), *Gunfighter Nation: The Myth of the Frontier in Twentieth-Century America*, Norman, Oklahoma: University of Oklahoma Press.
- SMITH, Sidney (1925), "Assyriological Notes Adumu, Adummatu," *Journal of the Royal Asiatic Society* 57, no. 3: 508–513.
- SPEIDEL, Michael P. (1987), "The Roman Road to Dumata (Jawf in Saudi Arabia) and the Frontier Strategy of Praetensio Colligare," *Historia: Zeitschrift für Alte Geschichte* 36, no. 2: 213–221.
- AL-SUDAIRI, Amīr 'Abd al-Rahmān b. Aḥmad (1995), *The Desert Frontier of Arabia: al-Jawf through the Ages*, London: Stacey International.
- VAGLIERI, Veccia L. (1960–2002), s.v. "Dūmat al-Jandal," *Encyclopaedia of Islam*, 2nd ed., Leiden: Brill.
- VAN UFFORD, Paul Quarles, and Fred ZAAL (2004), "The Transfer of Trust: Ethnicities as Economic Institutions in the Livestock Trade in West and East Africa," *Africa: Journal of the International African Institute* 74, no. 2: 121–145.
- WATT, Montgomery W. (1956), *Muḥammad at Medina*. Oxford: Clarendon Press.
- WOLF, Friedrich August (1985), "Subsidia 2: Wolf's Correspondence with C. G. Heyne," in: *Prolegomena to Homer (1795)*, translated by Anthony Grafton, Glenn W. Most, and James E. G. Zetzel, 232–247, Princeton, New Jersey: Princeton University Press.
- ZEITLIN, Robert N. (1982), "Toward a More Comprehensive Model of Interregional Commodity Distribution: Political Variables and Prehistoric Obsidian Procurement in Mesoamerica," *American Antiquity* 47, no. 2: 260–75.

(020584) Belhī, Ebū Zayd
(130443) Mawardī

D271

26 Temmuz 2016

MADDE YAYIMLANDIKTAN
SONRA GELEN DOKÜMAN

Louise Marlow*

Abū Zayd al-Balkhī and the *Naṣīḥat al-mulūk* of Pseudo-Māwardī

DOI 10.1515/islam-2016-0002

Abstract: The authorship of the *Naṣīḥat al-mulūk* of Pseudo-Māwardī has attracted considerable attention since Fu'ād 'Abd al-Mun'im AḤMAD refuted its attribution to al-Māwardī in the introduction to his edition of 1988 and at greater length in a subsequent dedicated monograph. In the former publication, AḤMAD tentatively suggested the authorship of Abū Zayd al-Balkhī (d. 322/934). In a recent article, Hassan ANSARI, returning to the question of the mirror's authorship, has proposed its composition by a student of the Mu'tazilī theologian Abū l-Qāsim al-Ka'bi (d. 319/931). The present article proposes that the mirror, produced in Balkh, reflects close associations with both Abū Zayd and Abū l-Qāsim, who studied together in their youth and remained friends and colleagues throughout their lives. Both men served in the brief administration of the *dihqān* and commander Aḥmad b. Sahl (d. 307/920), appointed governor of Khurasan, and both spent the latter periods of their lives in Balkh. The article argues for the book's participation in the Kindian tradition, in which writings on the subject of *siyāsa* featured prominently. Pseudo-Māwardī's *Naṣīḥat al-mulūk* provides one of the few extant sources for this body of writings, and illuminates the intellectual-cultural trajectory that passes from al-Kindī to al-'Āmirī.

Keywords: *Naṣīḥat al-mulūk*, Abū Zayd al-Balkhī, Abū l-Qāsim al-Ka'bi, Balkh, mirrors for princes

In the introduction to his edition of the Arabic *Naṣīḥat al-mulūk*, which appeared in 1988, Fu'ād 'Abd al-Mun'im AḤMAD, pursuing earlier doubts concerning the text's attribution to Abū l-Ḥasan 'Alī b. Muḥammad al-Māwardī (364–450/974–1058), argued strongly against the celebrated jurist's authorship.¹

¹ Fu'ād 'Abd al-Mun'im AḤMAD, "Muqaddimat al-taḥqīq wa-l-dirāsa", in: idem, ed., *Naṣīḥat al-mulūk al-mansūb ilā Abī l-Ḥasan al-Māwardī*, Alexandria: Mu'assasat Shabāb al-Jāmi'a, 1988, 5–33. AḤMAD had expressed reservations regarding al-Māwardī's authorship of the text as early as 1977 (Fu'ād 'Abd al-Mun'im AḤMAD, *al-Tuḥfa al-mulūkiyya fī l-ādāb al-siyāsiyya al-mansūba*

220168

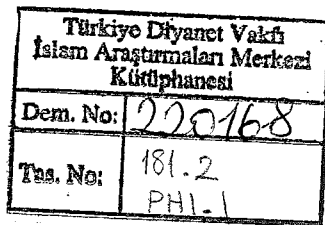
PHILOSOPHIE IN DER ISLAMISCHEN WELT

BAND 1

8.-10. JAHRHUNDERT

HERAUSGEGEBEN VON ULRICH RUDOLPH

UNTER MITARBEIT VON RENATE WÜRSCH

SCHWABE VERLAG

BASEL 2012

Belki Eb- Zeydi
020597

27 Eylül 2014

MADDE YAYIMLANDIKTAN
SONRA BELLEN DOKÜMAN

geistreichen Aperçus erweisen ihn als einen literarisch Gebildeten (*adīb*), und der Bericht (vielleicht zu identifizieren mit WV °43; Übersetzung und Kommentar in Rosenthal 1943 [*17: 86-94]) über einen Streich, den er einem frömmlichen, der hellenistischen Intellektualität misstrauisch gegenüberstehenden Zeitgenossen spielt, ist dem Inhalt nach ein Plädoyer für Logik und Geometrie, der Form nach unterhaltsamste Literatur – wenn denn nicht der Überlieferer dieses Berichts, Abū Haiyān at-Tauḥīdī, ihn ausgeschmückt oder gar erfunden hat. Die wenigen Nachrichten von und über as-Saraḥsī zeigen einen entschiedenen Vertreter hellenistischer Gelehrsamkeit in der Nachfolge al-Kindī's, zu einer Zeit, da diese noch nicht etabliert war, einen geistreichen Teilnehmer am politischen, intellektuellen und künstlerischen Leben des Kalifenhofes, jedenfalls bis er in Ungnade fiel, und einen unabhängigen Kopf, der sich an der Diskussion über arabische Grammatik und universelle Logik («grammaire internationale», Kraus 1942 [*25: 251 Anm. 2 unten]; vgl. auch Endress 1986 [*32]; vgl. WV °19) beteiligte und nach dem Zeugnis Ḥamza al-Iṣfahānī's ein originelles 'Universalsystem' zur Notierung der Laute fremder Sprachen entwarf (vgl. Kraus 1942 [*25: 245 Anm. 3]).

2. ABŪ ZAID AL-BALḤĪ

Primärliteratur. – Leben. – Werkverzeichnis. – Lehre.

PRIMÄRLITERATUR

Zeugnisse zu Leben und Werk [*41-*43]. – Einzelne biographische und doxographische Nachrichten, Fragmente [*48-*70]. – Werke [*76-*80].

Zeugnisse zu Leben und Werk

Neben einer kurzen literarischen und doxographischen Charakterisierung Abū Zaid's enthält der «Fihrist» eine Liste seiner Werke (43 Titel). Diese Liste ergänzt Yāqūt in seinem «Iršād» um 13 Titel; dabei kann er sich für eine Reihe biographischer Nachrichten über den Autor auf eine Sammelbiographie dreier Söhne der Stadt Balḥ von Abū Sahl Aḥmad ibn 'Ubaidallāh ibn Aḥmad stützen, der für Abū Zaid wiederum die Biographie von dessen Schüler und Gefährten Abū Muḥammad al-Ḥasan ibn Muḥammad al-Wazīrī benutzt. Šafadī folgt im Wesentlichen der Darstellung Yāqūt's.

41 Ibn an-Nadīm: Kitāb al-Fihrist (Abū l-Farağ Muḥammad ibn Iṣḥāq, gest. 380/990): Kitāb al-

Fihrist [verf. 377/988], ed. Gustav Flügel, August Müller, Johannes Roediger, I (Leipzig 1871) 138. – ND Bairūt 1964, Frankfurt a.M. 2005. – Ed. Riḍā Tağaddud (Tīhrān 1350 h.š./1971).

42 Yāqūt ibn 'Abdallāh (al-Ḥamawī ar-Rūmī al-Bağdādī, gest. 626/1229): Iršād al-arīb, ed. David Samuel Margoliouth: The Irshād al-arīb ilā ma'rifat al-adīb or Dictionary of learned men of Yāqūt, I (London 1923) 141-152. – Ed. Iḥsān 'Abbās: Mu'ğam al-udabā'. Iršād al-arīb ilā ma'rifat al-adīb, II (Bairūt 1993) 274-282.

43 aš-Šafadī (Šalāḥaddīn Ḥalīl ibn Aibak, gest. 764/1363): al-Waḥī bi-l-wafayāt, Das biographische Lexikon des [...] aš-Šafadī, VI, ed. Sven Dederling (Wiesbaden 1972) 378. 409-413.

156-167

B

MADE YAYIMLANDIKTAN
SONRA GÖZDEN GEÇİRİLMİŞTİR**Bacon, Roger**

► Roger Bacon

Baconthorpe, John

► John Baconthorpe

al-Baġdādī► ‘Abdallaṭīf al-Baġdādī
► Abū l-Barakāt al-Baġdādī**al-Balkhī, Abū Zayd**HANS HINRICH BIESTERFELDT
Seminar für Orientalistik
Bochum University
Bochum
Germany**Abstract**

Despite Abū Zayd al-Balkhī’s (d. 934 CE) extensive and multifarious bibliography, he is known today almost exclusively as an author of geographical works and the founder of the so-called Balkhī School, a type of geographical writing that combines – highly stylized – regional maps of the Islamic world with detailed descriptions of its provinces, including information on climate, agriculture, etc. Regrettably, Abū Zayd’s geographical work is lost, surviving only in later adaptations, as are almost all his works dealing with the Hellenistic scholarly, particularly philosophical, heritage on the one hand and with Islamic theology and Qur’ānic scholarship on the other – the latter an object of some praise from his contemporaries and later biographers. Abū Zayd’s wide-ranging interests (which

include topics of traditional Arabic culture) are shared by al-Sarakhsī (d. 899 CE), and both their “encyclopedic” outlooks belong to the tradition of the “philosopher of the Arabs,” al-Kindī (d. soon after 870). Three fragments of works by Abū Zayd that are preserved as quotations – first on the definition of politics, second on the question of free will vis-à-vis divine determination, third on the typology of religious idols – show his independence of thought and ability to apply adequate categories; his one surviving monograph on the *Welfare of Body and Soul* is a witness to his limpid, elegant style and his virtuosity in integrating the Arabic–Islamic heritage, distinct elements of Sasanian political and ethical thought, and the Hellenistic philosophical and scientific tradition.

Life

Abū Zayd Aḥmad b. Sahl al-Balkhī is, along with Aḥmad b. al-Ṭayyib al-Sarakhsī, a prominent follower of “the philosopher of the Arabs,” al-Kindī. Though he is likely to have missed al-Kindī – born around 850 in a village near Balkh (halfway between today’s Kabul and Bukhara), he came to Baghdad only as a young man, that is, very close to, or after, al-Kindī’s death – he shares with him and his circle a keen interest in all branches of the Hellenistic scholarly heritage, particularly in philosophy, but also an encyclopedic approach to a number of indigenous Arabic–Islamic subjects. Abū Zayd spent eight years in Baghdad studying philosophy, astrology and astronomy, medicine, the natural sciences, and Qur’ānic disciplines. For unknown reasons, he did not stay on in the political and cultural capital of the Islamic world and declined the invitation of the Sāmānid ruler to act as one of his viziers at his court in Bukhara, but returned to Balkh, where he worked as a teacher, and eventually to an estate in his native village, profiting from a stipend of the local ruler of Balkh and his learned vizier, Abū l-Qāsim al-Ka’bī (d. 931) with whom he conducted a scholarly correspondence. His known pupils are the great philosopher and physician Abū Bakr al-Rāzī (d. 925, or later, whose prescription for Abū Zayd’s rose allergy is preserved), Abū l-Ḥasan al-‘Āmirī (d. 992), and a little known author of a conspectus of the sciences, Ibn Farīġūn. Abū Zayd died in 934.

The last section of the book contains Bahmanyar's discussion of the science of the soul (*'ilm al-nafs*). In fifteen sub-sections, Bahmanyar summarizes the traditional proofs for the existence of the soul and explains why the soul should be studied under physics. He then analyzes the faculties of the soul, including appetite and reproduction. The five senses and their place in sensation are also discussed. After a brief discussion of sight (*ibzar*), Bahmanyar turns to the intellect and its types. This is followed by an analysis of intellection, thinking, and the nature of intelligible substances. The last two issues discussed are the transmigration of souls and the immortality and final resurrection of the soul. Like other Peripatetic philosophers, Bahmanyar rejects transmigration, and presents ultimate happiness as grounded in spiritual and intellectual perfection rather than in bodily pleasures.

BIBLIOGRAPHY

Bahmanyar, *Kitab al-Tahsil*, ed. by M. Mutahhari Tehran: Intisharat-i Danishgah-i Tehran, 1375 AH, 2nd edn. A selection from the *Tahsil* has been translated into English by Everret Rowson in S. H. Nasr and M. Aminrazavi (eds), *Anthology of Philosophy in Persia*, Oxford: Oxford University Press, 1999, vol. I, pp. 334–50.

Further Reading

Bayhaqi, *Tatimmat siwan al-bikma*, ed. by Rafiq al-'Ajam, Beirut: Dar al-fikr al-lubnani, 1994.

Janssens, J., "Bahmanyar ibn Marzuban: A Faithful Disciple of Ibn Sina?" in *Before and After Avicenna: Proceedings of the First Conference of the Avicenna Study Group*, ed. by D. Reisman with the assistance of A. al-Rahim, Leiden: Brill, 2003, pp. 177–98.

IBRAHIM KALIN
MEHDI AMINRAZAVI

AL-BALKHI, Abu al-Qasim (al-Ka'bi) (d. 319/931)

Head of the Baghdad Mu'tazila, Abu'l Qasim 'Abdullah b. Ahmad al-Balkhi al-Ka'bi came from Balkh and spent most of his life in Baghdad. He was introduced to Mu'tazilism by Abu'l Husayn al-Hayyat, and his views are often reported by writers on theology and philosophy. He is said to have founded his own theological school in Nasaf, and to have worked for Muhammad ibn Zayd, the Shi'ite ruler of Tabaristan. Like many Mu'tazilites, he argued that God has to create the best, and that his attributes are indistinguishable from his essence. By the time Fakhr al-Din AL-RAZI left Rayy to debate with Mu'tazilites in Khwarazm and Transoxania in the last half of the sixth/twelfth century, he found nothing remaining of the ideas of al-Balkhi, which had been replaced by the Mu'tazilite school of Abu'l Husayn AL-BASRI.

Further Reading

'Abd al-Jabbar, *al-Maqalat, Bab dhikr al-mu'tazila*, in F. Sayyid (ed.), *Fadl al-i'tizal wa tabaqat al-mu'tazila*, Tunis: al-Dar al-Tunisiyya li-l-Nashr, 1974.
Gimaret, D., *La doctrine d'al-Ash'ari*, Paris: Cerf, 1990.

OLIVER LEAMAN

AL-BALKHI, Abu Zayd (c. 235–322/849–934)

Abu Zayd Ahmad b. Sahl al-Balkhi spent most of his life in Iraq, but was born in Balkh and returned there at the end of his life. His father was a teacher in Sijistan, and the young al-Balkhi was a member of the Imamiyya sect, and it was to explore more

2. Doxographie im Umfeld Ka'bīs und seines Unternehmens

Wir haben exemplarisch die Rezeption des Ka'bī-Textes durch die Jahrhunderte verfolgt. Das soll für andere Werke nicht mehr geschehen. Seine *Maqālāt* boten sich schon deswegen als Testfall an, weil das Original bisher nur in einem Bruchstück greifbar ist; da hat jedes Testimonium seinen eigenen Wert. Das Buch hat sich offenbar sehr weit verbreitet und dabei in verschiedener Gestalt Verwendung gefunden. Letzteres erklärt sich zum Teil daraus, daß diejenigen, die mit dem Text arbeiteten, manchmal selber auf ihre Art Fachleute waren. Wir müssen sie darum gesondert behandeln; damit werden uns einige Namen, die vorher bereits angeklungen sind, noch einmal begegnen. Jedoch geht es jetzt um die Frage, inwiefern diese Personen sich im Umfeld Ka'bīs und seines Werkes selber profilierten.

MADE YAYIMLANDIKTAN
SONRA GELEN DOKÜMAN

2.1 Abū Zaid al-Balhī

Wir wissen nicht, wieweit Ka'bī in Balh eine Lehrtätigkeit ausgeübt hat; er war Beamter. In dieser Funktion hatte er einen Kollegen, der es in der Wissenschaft zu großem Ruhm gebracht hat, sich aber eher für die Antike begeisterte als für die islamische Theologie: Abū Zaid Aḥmad b. Sahl al-Balhī (geb. ca. 235/850; gest. 20. Dū l-Qa'da 322 / 2. Dez. 934).¹ Beide waren zusammen aufgewachsen, und beide waren sie Mu'taziliten. Aber Abū Zaid „ließ sich von der Logik vereinnah-

1 Er wurde 87 oder 88 Jahre alt (vgl. Yāqūt, *Iršād* I 141, 13 f. MARGOLIOUTH = I 274, 6 f. 'ABBĀS); das Geburtsdatum muß danach errechnet werden. Es läge etwas früher, wenn wir von Sonnen- statt von Mondjahren ausgehen. Allgemein zu ihm vgl. D. M. Dunlop in *EI*² I 1003 und, kaum darüber hinausgehend, W. M. Watt in *EIran* I 399 f.; jetzt Rowson in der Einleitung zu seiner Edition von 'Āmirī, *al-Amad 'alā l-abad* (Beirut) 17 ff. (> *A Muslim Philosopher on the Soul and its Fate*, New Haven 1988, S. 18 ff. und Index) und stärker ausgeweitet in: *ZGAIW* 6/1990/61 ff.; sehr eingehend und informiert auch Šamad Muwahḥid in *GIE* V 502 ff. Weniger aufschlußreich dagegen S. Maqbul Aḥmad und K. Baipakov in *History of Civilizations of Central Asia* IV₂ 218.

- RETSÖ, Jan (2003), *The Arabs in Antiquity: Their History from the Assyrians to the Umayyads*, London: Routledge Curzon.
- RITTER, Carl (1847), *Vergleichende Erdkunde von Arabien*, Vol. 2, Berlin: G. Reimer.
- ROBINSON, Chase F. (2010), "The Rise of Islam, 600–705," in: *The New Cambridge History of Islam*, vol. 1, edited by Chase F. Robinson, 173–225, Cambridge: Cambridge University Press.
- SCHWEITZER, Albert (1998), *The Quest of the Historical Jesus: A Critical Study of Its Progress from Reimarus to Wrede*, Baltimore: The Johns Hopkins University Press.
- SHOEMAKER, Stephen J. (2012), "From Believers to Muslims, from Jerusalem to the Hijāz: Confessional Identity and Sacred Geography of Early Islam," in: *The Death of a Prophet: The End of Muhammad's Life and the Beginning of Islam*, 197–265, Philadelphia, Pennsylvania: University of Pennsylvania Press.
- SLOTKIN, Richard (1998), *Gunfighter Nation: The Myth of the Frontier in Twentieth-Century America*, Norman, Oklahoma: University of Oklahoma Press.
- SMITH, Sidney (1925), "Assyriological Notes Adumu, Adummatu," *Journal of the Royal Asiatic Society* 57, no. 3: 508–513.
- SPEIDEL, Michael P. (1987), "The Roman Road to Dumata (Jawf in Saudi Arabia) and the Frontier Strategy of Praetensio Colligare," *Historia: Zeitschrift für Alte Geschichte* 36, no. 2: 213–221.
- AL-SUDAIRI, Amīr 'Abd al-Rahmān b. Aḥmad (1995), *The Desert Frontier of Arabia: al-Jawf through the Ages*, London: Stacey International.
- VAGLIERI, Veccia L. (1960–2002), s.v. "Dūmat al-Jandal," *Encyclopaedia of Islam*, 2nd ed., Leiden: Brill.
- VAN UFFORD, Paul Quarles, and Fred ZAAL (2004), "The Transfer of Trust: Ethnicities as Economic Institutions in the Livestock Trade in West and East Africa," *Africa: Journal of the International African Institute* 74, no. 2: 121–145.
- WATT, Montgomery W. (1956), *Muḥammad at Medina*. Oxford: Clarendon Press.
- WOLF, Friedrich August (1985), "Subsidia 2: Wolf's Correspondence with C. G. Heyne," in: *Prolegomena to Homer (1795)*, translated by Anthony Grafton, Glenn W. Most, and James E. G. Zetzel, 232–247, Princeton, New Jersey: Princeton University Press.
- ZEITLIN, Robert N. (1982), "Toward a More Comprehensive Model of Interregional Commodity Distribution: Political Variables and Prehistoric Obsidian Procurement in Mesoamerica," *American Antiquity* 47, no. 2: 260–75.

(020584) Belhī, Ebū Zayd
(130443) Mawardī

D271

26 Temmuz 2016

MADDE YAYIMLANDIKTAN
SONRA GELEN DOKÜMAN

Louise Marlow*

Abū Zayd al-Balkhī and the *Naṣīḥat al-mulūk* of Pseudo-Māwardī

DOI 10.1515/islam-2016-0002

Abstract: The authorship of the *Naṣīḥat al-mulūk* of Pseudo-Māwardī has attracted considerable attention since Fu'ād 'Abd al-Mun'im AḤMAD refuted its attribution to al-Māwardī in the introduction to his edition of 1988 and at greater length in a subsequent dedicated monograph. In the former publication, AḤMAD tentatively suggested the authorship of Abū Zayd al-Balkhī (d. 322/934). In a recent article, Hassan ANSARI, returning to the question of the mirror's authorship, has proposed its composition by a student of the Mu'tazilī theologian Abū l-Qāsim al-Ka'bi (d. 319/931). The present article proposes that the mirror, produced in Balkh, reflects close associations with both Abū Zayd and Abū l-Qāsim, who studied together in their youth and remained friends and colleagues throughout their lives. Both men served in the brief administration of the *dihqān* and commander Aḥmad b. Sahl (d. 307/920), appointed governor of Khurasan, and both spent the latter periods of their lives in Balkh. The article argues for the book's participation in the Kindian tradition, in which writings on the subject of *siyāsa* featured prominently. Pseudo-Māwardī's *Naṣīḥat al-mulūk* provides one of the few extant sources for this body of writings, and illuminates the intellectual-cultural trajectory that passes from al-Kindī to al-'Āmirī.

Keywords: *Naṣīḥat al-mulūk*, Abū Zayd al-Balkhī, Abū l-Qāsim al-Ka'bi, Balkh, mirrors for princes

In the introduction to his edition of the Arabic *Naṣīḥat al-mulūk*, which appeared in 1988, Fu'ād 'Abd al-Mun'im AḤMAD, pursuing earlier doubts concerning the text's attribution to Abū l-Ḥasan 'Alī b. Muḥammad al-Māwardī (364–450/974–1058), argued strongly against the celebrated jurist's authorship.¹

¹ Fu'ād 'Abd al-Mun'im AḤMAD, "Muqaddimat al-taḥqīq wa-l-dirāsa", in: idem, ed., *Naṣīḥat al-mulūk al-mansūb ilā Abī l-Ḥasan al-Māwardī*, Alexandria: Mu'assasat Shabāb al-Jāmi'a, 1988, 5–33. AḤMAD had expressed reservations regarding al-Māwardī's authorship of the text as early as 1977 (Fu'ād 'Abd al-Mun'im AḤMAD, *al-Tuḥfa al-mulūkiyya fī l-ādāb al-siyāsiyya al-mansūba*

220168

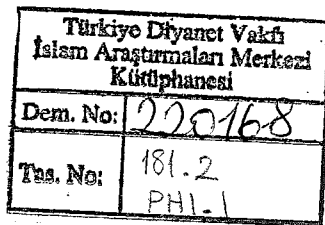
PHILOSOPHIE IN DER ISLAMISCHEN WELT

BAND 1

8.-10. JAHRHUNDERT

HERAUSGEGEBEN VON ULRICH RUDOLPH

UNTER MITARBEIT VON RENATE WÜRSCH

SCHWABE VERLAG

BASEL 2012

Belki Eb- Zeydi
020597

27 Eylül 2014

MADDE YAYIMLANDIKTAN
SONRA BELLEN DOKÜMAN

geistreichen Aperçus erweisen ihn als einen literarisch Gebildeten (*adīb*), und der Bericht (vielleicht zu identifizieren mit WV °43; Übersetzung und Kommentar in Rosenthal 1943 [*17: 86-94]) über einen Streich, den er einem frömmlichen, der hellenistischen Intellektualität misstrauisch gegenüberstehenden Zeitgenossen spielt, ist dem Inhalt nach ein Plädoyer für Logik und Geometrie, der Form nach unterhaltsamste Literatur – wenn denn nicht der Überlieferer dieses Berichts, Abū Haiyān at-Tauḥīdī, ihn ausgeschmückt oder gar erfunden hat. Die wenigen Nachrichten von und über as-Saraḥsī zeigen einen entschiedenen Vertreter hellenistischer Gelehrsamkeit in der Nachfolge al-Kindī's, zu einer Zeit, da diese noch nicht etabliert war, einen geistreichen Teilnehmer am politischen, intellektuellen und künstlerischen Leben des Kalifenhofes, jedenfalls bis er in Ungnade fiel, und einen unabhängigen Kopf, der sich an der Diskussion über arabische Grammatik und universelle Logik («grammaire internationale», Kraus 1942 [*25: 251 Anm. 2 unten]; vgl. auch Endress 1986 [*32]; vgl. WV °19) beteiligte und nach dem Zeugnis Ḥamza al-Iṣfahānī's ein originelles 'Universalsystem' zur Notierung der Laute fremder Sprachen entwarf (vgl. Kraus 1942 [*25: 245 Anm. 3]).

2. ABŪ ZAID AL-BALḤĪ

Primärliteratur. – Leben. – Werkverzeichnis. – Lehre.

PRIMÄRLITERATUR

Zeugnisse zu Leben und Werk [*41-*43]. – Einzelne biographische und doxographische Nachrichten, Fragmente [*48-*70]. – Werke [*76-*80].

Zeugnisse zu Leben und Werk

Neben einer kurzen literarischen und doxographischen Charakterisierung Abū Zaid's enthält der «Fihrist» eine Liste seiner Werke (43 Titel). Diese Liste ergänzt Yāqūt in seinem «Iršād» um 13 Titel; dabei kann er sich für eine Reihe biographischer Nachrichten über den Autor auf eine Sammelbiographie dreier Söhne der Stadt Balḥ von Abū Sahl Aḥmad ibn 'Ubaidallāh ibn Aḥmad stützen, der für Abū Zaid wiederum die Biographie von dessen Schüler und Gefährten Abū Muḥammad al-Ḥasan ibn Muḥammad al-Wazīrī benutzt. Šafadī folgt im Wesentlichen der Darstellung Yāqūt's.

41 Ibn an-Nadīm: Kitāb al-Fihrist (Abū l-Farağ Muḥammad ibn Iṣḥāq, gest. 380/990): Kitāb al-

Fihrist [verf. 377/988], ed. Gustav Flügel, August Müller, Johannes Roediger, I (Leipzig 1871) 138. – ND Bairūt 1964, Frankfurt a.M. 2005. – Ed. Riḍā Tağaddud (Tīhrān 1350 h.š./1971).

42 Yāqūt ibn 'Abdallāh (al-Ḥamawī ar-Rūmī al-Bağdādī, gest. 626/1229): Iršād al-arīb, ed. David Samuel Margoliouth: The Irshād al-arīb ilā ma'rifat al-adīb or Dictionary of learned men of Yāqūt, I (London 1923) 141-152. – Ed. Iḥsān 'Abbās: Mu'ğam al-udabā'. Iršād al-arīb ilā ma'rifat al-adīb, II (Bairūt 1993) 274-282.

43 aš-Šafadī (Šalāḥaddīn Ḥalīl ibn Aibak, gest. 764/1363): al-Waḥī bi-l-wafayāt, Das biographische Lexikon des [...] aš-Šafadī, VI, ed. Sven Dederling (Wiesbaden 1972) 378. 409-413.

156-167

B

MADE YAYIMLANDIKTAN
SONRA GÖZDEN GEÇİRİLMİŞTİR**Bacon, Roger**

► Roger Bacon

Baconthorpe, John

► John Baconthorpe

al-Baġdādī► ‘Abdallaṭīf al-Baġdādī
► Abū l-Barakāt al-Baġdādī**al-Balkhī, Abū Zayd**HANS HINRICH BIESTERFELDT
Seminar für Orientalistik
Bochum University
Bochum
Germany**Abstract**

Despite Abū Zayd al-Balkhī’s (d. 934 CE) extensive and multifarious bibliography, he is known today almost exclusively as an author of geographical works and the founder of the so-called Balkhī School, a type of geographical writing that combines – highly stylized – regional maps of the Islamic world with detailed descriptions of its provinces, including information on climate, agriculture, etc. Regrettably, Abū Zayd’s geographical work is lost, surviving only in later adaptations, as are almost all his works dealing with the Hellenistic scholarly, particularly philosophical, heritage on the one hand and with Islamic theology and Qur’ānic scholarship on the other – the latter an object of some praise from his contemporaries and later biographers. Abū Zayd’s wide-ranging interests (which

include topics of traditional Arabic culture) are shared by al-Sarakhsī (d. 899 CE), and both their “encyclopedic” outlooks belong to the tradition of the “philosopher of the Arabs,” al-Kindī (d. soon after 870). Three fragments of works by Abū Zayd that are preserved as quotations – first on the definition of politics, second on the question of free will vis-à-vis divine determination, third on the typology of religious idols – show his independence of thought and ability to apply adequate categories; his one surviving monograph on the *Welfare of Body and Soul* is a witness to his limpid, elegant style and his virtuosity in integrating the Arabic–Islamic heritage, distinct elements of Sasanian political and ethical thought, and the Hellenistic philosophical and scientific tradition.

Life

Abū Zayd Aḥmad b. Sahl al-Balkhī is, along with Aḥmad b. al-Ṭayyib al-Sarakhsī, a prominent follower of “the philosopher of the Arabs,” al-Kindī. Though he is likely to have missed al-Kindī – born around 850 in a village near Balkh (halfway between today’s Kabul and Bukhara), he came to Baghdad only as a young man, that is, very close to, or after, al-Kindī’s death – he shares with him and his circle a keen interest in all branches of the Hellenistic scholarly heritage, particularly in philosophy, but also an encyclopedic approach to a number of indigenous Arabic–Islamic subjects. Abū Zayd spent eight years in Baghdad studying philosophy, astrology and astronomy, medicine, the natural sciences, and Qur’ānic disciplines. For unknown reasons, he did not stay on in the political and cultural capital of the Islamic world and declined the invitation of the Sāmānid ruler to act as one of his viziers at his court in Bukhara, but returned to Balkh, where he worked as a teacher, and eventually to an estate in his native village, profiting from a stipend of the local ruler of Balkh and his learned vizier, Abū l-Qāsim al-Ka’bī (d. 931) with whom he conducted a scholarly correspondence. His known pupils are the great philosopher and physician Abū Bakr al-Rāzī (d. 925, or later, whose prescription for Abū Zayd’s rose allergy is preserved), Abū l-Ḥasan al-‘Āmirī (d. 992), and a little known author of a conspectus of the sciences, Ibn Farīġūn. Abū Zayd died in 934.

The last section of the book contains Bahmanyar's discussion of the science of the soul (*'ilm al-nafs*). In fifteen sub-sections, Bahmanyar summarizes the traditional proofs for the existence of the soul and explains why the soul should be studied under physics. He then analyzes the faculties of the soul, including appetite and reproduction. The five senses and their place in sensation are also discussed. After a brief discussion of sight (*ibzar*), Bahmanyar turns to the intellect and its types. This is followed by an analysis of intellection, thinking, and the nature of intelligible substances. The last two issues discussed are the transmigration of souls and the immortality and final resurrection of the soul. Like other Peripatetic philosophers, Bahmanyar rejects transmigration, and presents ultimate happiness as grounded in spiritual and intellectual perfection rather than in bodily pleasures.

BIBLIOGRAPHY

Bahmanyar, *Kitab al-Tahsil*, ed. by M. Mutahhari Tehran: Intisharat-i Danishgah-i Tehran, 1375 AH, 2nd edn. A selection from the *Tahsil* has been translated into English by Everret Rowson in S. H. Nasr and M. Aminrazavi (eds), *Anthology of Philosophy in Persia*, Oxford: Oxford University Press, 1999, vol. I, pp. 334–50.

Further Reading

Bayhaqi, *Tatimmat siwan al-bikma*, ed. by Rafiq al-'Ajam, Beirut: Dar al-fikr al-lubnani, 1994.

Janssens, J., "Bahmanyar ibn Marzuban: A Faithful Disciple of Ibn Sina?" in *Before and After Avicenna: Proceedings of the First Conference of the Avicenna Study Group*, ed. by D. Reisman with the assistance of A. al-Rahim, Leiden: Brill, 2003, pp. 177–98.

IBRAHIM KALIN
MEHDI AMINRAZAVI

AL-BALKHI, Abu al-Qasim (al-Ka'bi) (d. 319/931)

Head of the Baghdad Mu'tazila, Abu'l Qasim 'Abdullah b. Ahmad al-Balkhi al-Ka'bi came from Balkh and spent most of his life in Baghdad. He was introduced to Mu'tazilism by Abu'l Husayn al-Hayyat, and his views are often reported by writers on theology and philosophy. He is said to have founded his own theological school in Nasaf, and to have worked for Muhammad ibn Zayd, the Shi'ite ruler of Tabaristan. Like many Mu'tazilites, he argued that God has to create the best, and that his attributes are indistinguishable from his essence. By the time Fakhr al-Din AL-RAZI left Rayy to debate with Mu'tazilites in Khwarazm and Transoxania in the last half of the sixth/twelfth century, he found nothing remaining of the ideas of al-Balkhi, which had been replaced by the Mu'tazilite school of Abu'l Husayn AL-BASRI.

Further Reading

'Abd al-Jabbar, *al-Maqalat, Bab dhikr al-mu'tazila*, in F. Sayyid (ed.), *Fadl al-i'tizal wa tabaqat al-mu'tazila*, Tunis: al-Dar al-Tunisiyya li-l-Nashr, 1974.
Gimaret, D., *La doctrine d'al-Ash'ari*, Paris: Cerf, 1990.

OLIVER LEAMAN

AL-BALKHI, Abu Zayd (c. 235–322/849–934)

Abu Zayd Ahmad b. Sahl al-Balkhi spent most of his life in Iraq, but was born in Balkh and returned there at the end of his life. His father was a teacher in Sijistan, and the young al-Balkhi was a member of the Imamiyya sect, and it was to explore more

2. Doxographie im Umfeld Ka'bīs und seines Unternehmens

Wir haben exemplarisch die Rezeption des Ka'bī-Textes durch die Jahrhunderte verfolgt. Das soll für andere Werke nicht mehr geschehen. Seine *Maqālāt* boten sich schon deswegen als Testfall an, weil das Original bisher nur in einem Bruchstück greifbar ist; da hat jedes Testimonium seinen eigenen Wert. Das Buch hat sich offenbar sehr weit verbreitet und dabei in verschiedener Gestalt Verwendung gefunden. Letzteres erklärt sich zum Teil daraus, daß diejenigen, die mit dem Text arbeiteten, manchmal selber auf ihre Art Fachleute waren. Wir müssen sie darum gesondert behandeln; damit werden uns einige Namen, die vorher bereits angeklungen sind, noch einmal begegnen. Jedoch geht es jetzt um die Frage, inwiefern diese Personen sich im Umfeld Ka'bīs und seines Werkes selber profilierten.

MADE YAYIMLANDIKTAN
SONRA GELEN DOKÜMAN

2.1 Abū Zaid al-Balhī

Wir wissen nicht, wieweit Ka'bī in Balh eine Lehrtätigkeit ausgeübt hat; er war Beamter. In dieser Funktion hatte er einen Kollegen, der es in der Wissenschaft zu großem Ruhm gebracht hat, sich aber eher für die Antike begeisterte als für die islamische Theologie: Abū Zaid Aḥmad b. Sahl al-Balhī (geb. ca. 235/850; gest. 20. Dū l-Qa'da 322 / 2. Dez. 934).¹ Beide waren zusammen aufgewachsen, und beide waren sie Mu'taziliten. Aber Abū Zaid „ließ sich von der Logik vereinnah-

1 Er wurde 87 oder 88 Jahre alt (vgl. Yāqūt, *Iršād* I 141, 13 f. MARGOLIOUTH = I 274, 6 f. 'ABBĀS); das Geburtsdatum muß danach errechnet werden. Es läge etwas früher, wenn wir von Sonnen- statt von Mondjahren ausgehen. Allgemein zu ihm vgl. D. M. Dunlop in *EI*² I 1003 und, kaum darüber hinausgehend, W. M. Watt in *EIran* I 399 f.; jetzt Rowson in der Einleitung zu seiner Edition von 'Āmirī, *al-Amad 'alā l-abad* (Beirut) 17 ff. (> *A Muslim Philosopher on the Soul and its Fate*, New Haven 1988, S. 18 ff. und Index) und stärker ausgeweitet in: *ZGAIW* 6/1990/61 ff.; sehr eingehend und informiert auch Šamad Muwaḥḥid in *GIE* V 502 ff. Weniger aufschlußreich dagegen S. Maqbul Aḥmad und K. Baipakov in *History of Civilizations of Central Asia* IV₂ 218.

203352

JUBILÄUMSBAND

ZUM DREISSIGJÄHRIGEN BESTEHEN DES INSTITUTES
FÜR GESCHICHTE DER ARABISCH-ISLAMISCHEN
WISSENSCHAFTEN

IN EUROPÄISCHEN SPRACHEN ERSCHIENENE VORWORTE
ZU PUBLIKATIONEN DES INSTITUTES AUS DEN JAHREN 1984 BIS 2011

Türkiye Diyanet Vakfı İslam Araştırmaları Merkezi Kütüphane	
Dem. No:	203352
Tas. No:	509.297 SEZ.

2011

Institut für Geschichte der Arabisch-Islamischen Wissenschaften
an der Johann Wolfgang Goethe-Universität
Frankfurt am Main

Sustenance for Body and Soul

Maṣālih al-abdān wa'l-anfus

020597 Balkhi Ebu Zayd

by

Abū Zayd al-Balkhī

25 Ocak 2014

MADDE YAYIMLANDIKTAN
SONRA GELEN DOKÜMAN

1984

Institute for the History of Arabic-Islamic Science
at the Johann Wolfgang Goethe University
Frankfurt am Main

MADE TAYTLARINDIKTAN
SONRA GELEN DOKUMAN

- Hz. Süleyman
Belkis.

Schedl, Claus: *Sulaiman und die Königin von Saba. Logotechnische und religionsgeschichtliche Untersuchung zu Sure 27, 17-24.* In: *Al-Hudhud. Festschrift Maria Höfner zum 80. Geburtstag.* Hrsg. von R. G. Stegner. Graz 1981. S. 305-324.

29 OCAK 1994

made: BELHI, EBÜ ZEYD OCAK 1994

T. A. : c. 1, s. 71
M. L. : c. 11, s. 267
B. L. : c. 11, s. 1487
A. Br. : c. , s.

09 MART 1994
4790. Özkan, Zahide: *Die Psychosomatik bei Abū Zaid al-Balḥī / Zahide Özkan.* - Frankfurt am Main, 1990 = 1410 h. - (Veröffentlichungen des Institutes für Geschichte der Arabisch-Islamischen Wissenschaften : Reihe A ; 4) Parallelsacht.: *Aṭ-Ṭibb al-'udwī an-nafsī 'inda Abī-Zaid al-Balḥī.* - Einheitssacht. d. komm. Werks: *Maṣāliḥ al-'abdān wa'l-anfus (dt.).* - Zugl.: Frankfurt, Johann Wolfgang Goethe-Universität, Diss., 1990 31 A 4394

MADE TAYTLARINDIKTAN
SONRA GELEN DOKUMAN

28 SUBAT 1994

4912. Özkan, Zahide: *Die Psychosomatik bei Abū Zaid al-Balḥī / Zahide Özkan.* - Frankfurt am Main, 1990 = 1410 h. - (Veröffentlichungen des Institutes für Geschichte der Arabisch-Islamischen Wissenschaften : Reihe A ; 4) Parallelsacht.: *Aṭ-Ṭibb al-'udwī an-nafsī 'inda Abī-Zaid al-Balḥī.* - Einheitssacht. d. komm. Werks: *Maṣāliḥ al-'abdān wa'l-anfus (dt.).* - Zugl.: Frankfurt, Johann Wolfgang Goethe-Universität, Diss., 1990 31 A 4394

BELHI, Ebu Zeyd

MADE TAYTLARINDIKTAN
SONRA GELEN DOKUMAN

3669 ROSENTHAL, F. *Abū Zayd al-Balkhī on politics. The Islamic world from classical to modern times: essays in honor of Bernard Lewis.* C.E. Bosworth, C. Issawi, R. Savory, & A.L. Udovitch, eds. Princeton: Darwin Press, 1989, rp. 1991, pp. 287-301

BELHI, Ebu Zeyd

25 TEMMUZ 1994

Vol. 2: *Abū Zayd al-Balkhī (d. 322/934), Maṣāliḥ al-'abdān wa'l-anfus / Sustenance for Body and Soul, 1984.* 361 pp. DM 29,-

المجلد ٢: أبو زيد البلخي (توفي ٣٢٢ هـ)، مصالح الأبدان والآنفس. ١٤٠٤ / ١٩٨٤، ص ٣٦١. ٢٩ مارك

Belhi, Ebu Zeyd Ahmad b. Sahl (d. 322/934)

MADE TAYTLARINDIKTAN
SONRA GELEN DOKUMAN

28 MAYIS 1993

03244 BIESTERFELDT, H.H. *Notes on Abū Zayd al-Balḥī's medico-ethical treatise Maṣāliḥ al-'abdān wa'l-anfus. Actes 8 Cong. Union europ. arabisants et islamisants (1976) pp. 29-34.*

Ebu Zayd al-Balkhi
- Masalih al-Abdan wa'l-Anfus

BELHI, Ebu Zeyd

958. ROSENTHAL, Franz. "Abū Zayd al-Balkhī on Politics", in: C. E. Bosworth, Ch. Issawi, R. Savory & A. L. Udovitch eds., *The Islamic World, From Classical to Modern Times. Essays in Honor of B. Lewis.* Princeton NJ, Darwin Press, 1989, pp. 287-301.

L'auteur examine ici un petit fragment d'un ouvrage intitulé *Kitab al-siyasa* d'Abu Zayd al-Balkhi (mort en 322/934), préservé par le grand littérateur Abu Hayyan al-Tawhidi. L'auteur analyse finement le texte d'Abu Zayd al-Balkhi: le terme *siyasa* est défini comme métier, profession, plutôt que connaissance théorique: l'agent de l'art politique est celui qui est concerné par les affaires de ses sujets et une société qui fonctionne bien à long terme. La politique d'Abu Zayd al-Balkhi se révèle être un mélange des trois composantes majeures de la civilisation à son époque. On y trouve des échos musulmans traditionnels comme *maslaha* et *istislah*, des composantes persanes avec le couple *targhib* - *tahib* et des composantes grecques par ses idées philosophiques d'origine aristotélienne. D. A.

03 MART 1994

MADE TAYTLARINDIKTAN
SONRA GELEN DOKUMAN

Belhi Ebu Zeyd

33 bis (nouveau). ABU ZAYD al-BALKHI. *Abū Zayd Aḥmac b. Sahl al-Balkhī, 236-322 H./850-934.*

1. *al-Radā 'alā 'abadat al-aṣnām*; 2. *al-Qarābin wa-l-dhabā'ih* (d'après *al-Fihrist*, p. 138, ll. 19s = trad. Dodge, p. 303).

Célèbre savant, élève d'al-Kindī, et qui aurait été un initiateur de la géographie islamique. Les deux livres *supra* traitent de l'idolâtrie.

كتاب اقام العلوم - الباني (322/934)

Bize ulasman, Ancah bn scvilitaplar, Farabi -
sin "ihau" - ulamda, Harizmi, sin "Meftakur"
ulamda, Ibn Sahnun Pesali, Ibn Farajun, K. Cevanin -
Ibn Yunus, bize ulasan kitaplar benzer
gibi geliyor.

MADE TAYTLARINDIKTAN
SONRA GELEN DOKUMAN

al-BALKHI, Ahmad ibn Sahl (d. 934)

KRAMERS, J.H. *La question Balkhi-Istakhri-ibn Hawqal et l'Atlas de l'Islam.* *Acta Orient.*, 1931, 10: 9-30. [CB 39/352]

MUTAHHAR IBN TAHIR, *al-Maqdisi.* Le livre de la création et de l'histoire de Motahhar ben Tahir El-Maqdisi attribué a Abou-Zeid Ahmed Ben Sahl El-Balkhi. Publié et traduit d'après le manuscrit de Constantinople par Clément Huart. Vol. 5 and 6. vi, 284, 238 p.; 225, 127 p. Paris: Leroux, 1916, 1919. Reviewed by Ignazio Guidi, *Riv. Stud. Orient.*, 1919, 8: 176-9; 1922, 9: 420-2.

BELHI, EBU ZEYD

29 OCAK 1994

1/384,388
 2/105,581
 3/274-5,288,387
 4/291,388
 6/190-191
 7/27
 8/168
 9/189
 başmısın düşünür,
 bk. Corbin, 221

OZKAN, Zahide
 Die Psychosomatik bei Abu Zaid al-Balhi / Zahide Ozkan .-- Frankfurt am Main: Institut für Geschichte der Arabisch-Islamischen Wissenschaften, 1990 .-- IX, 163 p.; 24 cm.-- (Reihe 4. Texte und Studien; 4)
 R.27.106
 BALHI, Ebu Zayd
 ZAHIDE OZKAN
 10. ARALIK 1993

BELHI BABASI
 دكان أبو زيد سجزي (؟) بعلم البيان
 Kuvcan, III, 68-69

al-Balkhī, Abū Zayd

1095- al-Balkhī, *Suwar al-Aqālīm (Figures of Climates)*, ed. and transl. by G. Le Strange and R.A. Nicholson, Cambridge, 1921.

1096- Brockelmann, C., *Gesch. der arabischen Lit.*, 1: 226; Supplementband, 1: 408.

1097- Dunlop, D.H., "al-Balkhī", *ET*, 1: 1003.

1098- de Goeje, M.J., "Die Istakhrī-Balkhī Frage", *ZDMG*, 1871, 25: 42-58.

1099- Huart, C., "al-Balkhī", *ET*, 1: 624.

1100- Kramers, J.H., "La question Balkhī-Istakhrī-Ibn Hawkal et l'Atlas de l'Islam", *Acta Orientalia*, 1932, 10: 9-30.

1101- Sarton, G., *Introd. to the hist. of sci.*, 1: 631.

1102- Suter, H., *Die Math. und Astronomen der Araber*, 1900: 211.

75
DOKÜMANTASYON MERKEZİ

al-Balhi, Ebu Zayd

A. Nessor, *Nes'et ul-fkr*, 77, 113, 114, 149

Belhi Ebu Zayd (Kellām)
 عصية الانبياء عليهم السلام
 احمد بن سهل البغدادي (v. 101, 114, 22)

Belhi, Ebā Zayd Ahmed b. Sehl (v. ^{322/934}~~824/13~~)

(ITM/IDA/TFS).

IA, II, 487.

EI, I, 1003.

Diğer için teşekkürler.

M.D.

الدكتور ناجي التكريتي

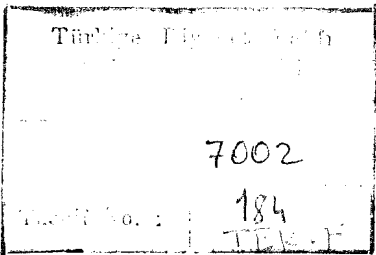
أستاذ الفلسفة بجامعة بغداد

178 EYLÖL 1991

Belhi, Ebu Reyf, 236-240

الفلسفة الأخلاقية الأفلاطونية

عند مفكري الإسلام

1982/11/02

دار الأندلس

للطباعة والنشر والتوزيع

ثانياً - أبو زيد البلخي

أما أول هؤلاء التلاميذ فهو أبو زيد البلخي. واسمه أبو زيد أحمد بن سهل البلخي المتوفى سنة ٣٢٢ هـ - ٩٣٤م أما لقبه البلخي فلأنه ينتسب إلى مدينة البلخ من شرق فارس ويذكر له ابن النديم اثنين وأربعين كتاباً ويقول عنه أنه كان فاضلاً في سائر العلوم القديمة والحديثة وطريقته في التأليف طريقة الفلاسفة إلا أنه بأهل الأدب أشبه واليهم أقرب^(١) وقد رمي بالإلحاد، وصاحب الفهرست يؤكد أنه موحد والأستاذ أحمد أمين يقول عنه أنه أحد شيوخ المعتزلة^(٢)، ولعل اشتغاله بالفلسفة هو الذي جلب عليه تهمة الإلحاد لا سيما وأنه تتلمذ للكندي وتعمق على يديه في الفلسفة.

والمعروف عن البلخي أنه كان رحالة في سبيل طلب العلم حتى قيل إنه سافر إلى الهند أما في العراق فقد بقي ثمانين سنين يأخذ من علمائها علم الطب والطبائع وأصول الدين وعلم التنجيم إلى أن قضى وطره في العراق من أخذ العلم ورجع إلى بلده وبدأ ينشر فيه علمه.

وكان أبو حيان التوحيدي يطري علمه دائماً ومن المعجبين به حتى أنه كان يقول إنه لم يتقدم له شبيه إلا في العصر الأول ولا يظن أنه يوجد له نظير في مستأنف الدهر، يقول عنه في كتاب المقابسات: الذي أقوله وأعتقد وأخذ به أي لم أجد في جميع من تقدم وتأخر ثلاثة لو اجتمع الثقلان في تفریطهم ومدحهم ونشر فضائلهم في أخلاقهم وعلمهم ومصنفاتهم ورسائلهم مدى الدنيا إلى أن يأذن الله بزوالها لما بلغوا آخر ما يستحقه كل واحد منهم: الجاحظ وأبو حنيفة

(١) ابن النديم: الفهرست - ص ٢٠٨.

(٢) أحمد أمين: ضحى الإسلام - ج ٣ - ص ٨٠.

الدينوري، والثالث أبو زيد بن سهل البلخي فإنه لم يتقدم له شبيه في العصر الأول ولا يظن أنه يوجد له نظير في مستأنف الدهر ومن تصفح كلامه في كتابه أقسام العلوم وفي كتابه أخلاق الأمم وفي كتابه نظم القرآن وفي كتابه اختيار السيرة وفي رسائله إلى إخوانه وجوابه عما يسأل عنه ويده به أعلم أنه بحر البحور وعالم العلماء وماوى في الناس من جمع بين الحكمة والشريعة وأن القول فيه كثير^(١).

قيل لأبي حيان: إن أبا زيد قد عمل كتاباً في أخلاق الأمم. قال: قد رأيته وقرأته وقد أفاد كل من تكلم على طريقة الحكماء والذين يتوخون من الأمور لبابها ويصرفون عنها قشورها فله السابقة والتقدم^(٢).

ويقول أبو حيان: فكتابه في نظم القرآن لم أر كتاباً في القرآن أحسن منه تكلم فيه بكلام لطيف دقيق وأخرج أسراره ولم يأت على جميع المعاني فيه^(٣). ويذكر أحمد أمين أنه كان ينتزه عن الجدل في القرآن ويتخرج عن تفصيل بعض الصحابة على بعض وعن المفاخرة بين العرب والعجم ويقول: ليس في هذه المظاهرات ما يجدي طائلاً.

وكان يسمى جاحظ خراسان لكثرة كتاباته وكانت له نزعة فيثاغورية محدثة يمكن استخلاص ذلك على الرغم من أن آتبه قد ضاعت كلها تقريباً، يقول أبو زيد: قرأت في كتاب منسوب إلى رجل من القدماء يقال له أفلوترخس ذكر فيه اختلاف مقالات الفلاسفة ووسمه بكتاب ما يرضاه الفلاسفة من الآراء الطبيعية^(٤).

ونحن نعلم أن فلوترخس من تلامذة أفلاطون وأنه يستعرض بالكتاب السابق آراء الفلاسفة الطبيعيين في مبدأ الوجود ولكنه يذكر خلاله كثيراً من آراء فيثاغورس فيقول عنه إنه أول من سمي الفلاسفة بهذا الاسم^(٥) ثم عرض

(١) أبو حيان التوحيدي: المقابسات - ص ٥٩.

(٢) أبو حيان: الامتاع والمؤانسة ج ١ ص ١٢.

(٣) أحمد أمين: ظهر الإسلام ج ١ ص ٢٦٧.

(٤) البلخي: البدء والتاريخ - ج ١ ص ١٣٦. ولا بد من الإشارة هنا إلى أن كتاب البدء والتاريخ ينسب أيضاً إلى طاهر المقدسي. والمهم اذن هنا أن تكشف الملامح الأفلاطونية في الكتاب.

(٥) المصدر السابق - نفس الصفحة.

أدب الرحلة

في التراث العربي

فؤاد قنديل

Türkiye Diyanet Vakfı İslâm Araştırmaları Merkezi Kütüphanesi	
Dem. No:	90238
Tas. No:	

2002

مكتبة دار العربية للكتاب

أبوزيد البلخي

(٢٣٥ - ٢٣٢ هـ) (٨٤٩ - ٩٣٤ م)

فقيه وعالم وسياسي ورياضي. فيلسوف وأديب وجغرافي ورحالة مشهور لقب «بالجاحظ الثاني»، كان موسوعي الثقافة، غزير العلم، له من المؤلفات ما يربو على الستين.

ولد أبوزيد أحمد بن سهل البلخي بشامستان، قرية ببلخ ومات بها، اشتغل بالتعليم كأيه ثم طلب العلم ببغداد ثماني سنين وطوف بالبلاد المجاورة، وتلمذ على الكندي الفيلسوف وأعجب به، وعمل فترة كاتباً لأمير بلخ أحمد بن سهل المروزي فيما بين ٣٠٥ - ٣١٠ هـ، وكان أبوزيد شيعياً إمامياً، ثم عدل واتهم بالإلحاد، لكن الكثيرين برءوه.

وضع كتباً في الفلسفة والفلك والرياضة والطب والجغرافيا والسياسة والتاريخ وأصول الدين والتفسير واللغة والنحو، لم يصلنا منها شيء، وينسب إليه بطريق الخطأ كتاب «البدء والتاريخ» والصحيح أنه من تأليف مطهر ابن طاهر المقدسي.

كان يميل في مؤلفاته إلى الفلسفة، لكنه كان في الحق أدبياً ذا عبارة رصينة وشائقة، ويعد جغرافياً من المبرزين لفرط عنايته بالخرائط في كتابه.

توفي في الخامسة من ذي القعدة سنة ٣٢٢ هـ الموافق الأول من أكتوبر سنة ٩٣٤ م.

ذكره ياقوت في «الإرشاد والتنبيه» (ص ١٤١، ١٤٢) والثعالبي في «اليتيمة» (ص ٢٦) والسيوطي «البنية» (ص ١٣٤).

فكرها لينا

مكتبة دار العربية للكتاب

شارع عبد الله العربي - الحى السابع - مدينة نصر
ص.ب. 7584 - القاهرة - تليفون : 2639851 - 2705799
e - mail ALMASRIHRASHAD@LINK.NET

جمع : الإصدار - تليفون : 3143632
طبع : أمون - تليفون : 7944356 - 7944517
رقم الإيداع : 2002 / 9078
الترقيم الدولى : 1 - 128 - 293 - 977
جميع حقوق الطبع والنشر محفوظة
الطبعة الثانية والطبعة الأولى
لمكتبة دار العربية للكتاب
جمادى الأولى 1423 هـ - يوليو 2002 م

٢٠٠٢

MAHMET ERGONER KUTUPHANESİ
SOMER KÜLTÜR MERKEZİ

DOKÜMANTASYON MERKEZİ

العلامة الشيخ عبد الله نعمه

BELHI, EBU ZEYD

فلاسفة الشيعة

حياتهم وآراؤهم

تقدم له:

المرحوم العلامة الشيخ محمد جواد مغنينة

Türkiye Diyanet Vakfı İslâm Ansiklopedisi Kütüphanesi
Kayıt No: 5021
Tasnif No.:

دار الفكر اللبناني

للطباعة والنشر

بيروت - لبنان، كورنيش بشاره الخوري، بناية حلاق - الطابق الاول، هاتف ٢٥٥٥٤٩/٢٥٦٤١٨، ص ٤٦٩٩

أبو زيد البلخي^(١)

كثير اولئك الذين جهلهم الناس، ولم يعرفوا من امورهم إلا الشيء القليل، والذين حرموا من عناية المؤرخين بآثارهم وآرائهم وسيرتهم، وما أكثر هؤلاء من مفكرين وعلماء وفلاسفة، الذين اهملوا ولم يعن احد بدراستهم، وازاحة هذا الركاب الجاثم عليهم منذ زمن طويل، واخراجهم للاجيال بآثارهم المعشبة، وشخصياتهم العلمية المثيرة.

وأبو زيد احمد بن سهل البلخي من هذا النفر المحروم، الذين شملت ثقافتهم معظم الجوانب الثقافية، التي كان يتجه اليها العلماء والمفكرون بالعناية والاهتمام في ذلك العهد.

وهو من هذا النفر القليل ذوي الدراسة الشاملة في عمق وتفهم وتمحيص، الذين برعوا في ذلك، واستحقوا الاكبار والتقدير، لما اعطوه من مدد علمي وفكري، وانتاج خصيب في نواحي المعرفة الانسانية.

ونحن لا نكاد نقرأ ما كتبه العلماء والأدباء عن أبي زيد البلخي إلا ويتمثل امامنا عقل كبير، يفجر طاقاته في تمحيص الحقيقة في شغف ومرونة، قلما تجد ذلك في غيره من عقول.

فقد كان من أعلام الفكر والمعرفة، ومن الشخصيات الكبيرة في الفلسفة والرياضيات، والمعارف القديمة والحديثة الاسلامية من أدب وشعر وتفسير وتشريع وغيرها.

وهو يعد من فلاسفة الاسلام الذين تأثروا (بآراء أرسطو) ومن الذين فسروا

(١) حوالي ٢٤٣ - ٣٢٢ هـ.

المملكة العربية السعودية
وزارة التعليم العالي
جامعة الإمام محمد بن سعود الإسلامية

مركز البحوث

Belhi, Ebu Zeyel

20 NISAN 1992

MAĞDE YAYINLANDIKTAN
SONRA GELEN DOKÜMAN

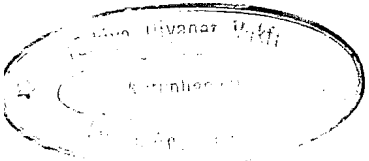
بصوت

المؤتمر الجغرافي الإسلامي الأول

Türkiye Diyanet Vakfı İslâm Ansiklopedisi Geğrafyesi	
Kayıt No. :	3067-3
Tasnif No. :	910.63 RIN4.m

المجلد الثالث

أُثِرَتْ عَلَى طِبَاعَتِهِ وَإِدَارَةِ تَفَافُذِهِ وَالنَّشْرِ بِالْجَامِعَةِ

١٤٠٤ هـ - ١٩٨٤ م

مدرسة أبي زيد البلخي في بغداد

- يرجع الاهتمام بالجغرافية الإسلامية في القرن العاشر الميلادي ، إلى سلسلة من المصنفات جغرافية تصف العالم الإسلامي ، من طراز (المسالك والممالك) . ظهرت أول مرة على يد أبي زيد البلخي ، وزاد عليه أبو إسحق الفارسي الإصطخري ، وأضاف إليه وأجاد أبو القاسم بن حوقل بما صحح واستدرك . ودراسة هذه السلسلة وما يندرج فيها من مصنفات أخرى مماثلة يتبين لنا أن أهم ما تتصف به هو ظاهرة الارتباط وخاصة في أمرين :
- ١ - ارتباطها بعضها ببعض ارتباطا وثيقا .
  - ٢ - ارتباطها بسلسلة من الخرائط تخضع لنظام ثابت لم يتغير ولم يتبدل .
- وعلى أساس هذين الأمرين ، وجد الدارسون المبرر الكافي لأن يطلقوا على أصحاب هذه المصنفات الجغرافية - ذات الخرائط ، إسما معينا لمدرسة ذات طابع خاص ، هو : المدرسة الكلاسيكية للجغرافيا الإسلامية في القرن العاشر الميلادي .. هذه ناحية ، وناحية ثانية تمثل في عمل فني رائع يتصف بصفات مميزة ، أصبح له اسم خاص به هو : أطلس الإسلام ، الذي يمثل في ذاته أوج ما بلغته الكارتوجرافيا عند المسلمين طوال هذه الفترة .
- من هذا نستخلص ثلاث حقائق :
- ١ - ظهور طبقة من الجغرافيين ذوي أصالة جغرافية ، هم : البلخي والإصطخري وابن حوقل ، يمثل كل منهم حلقة خاصة من حلقات المدرسة ، لكل حلقة منها صفات معينة وسما ت مميزة . وإن كان بعضهم قد تأثر كثيرا بغيرهم من الجغرافيين المسلمين السابقين لهم ، من أمثال ابن خرداذبه والجهاني وأبي الفرج قدامة بن جعفر .. يضاف إليهم آخرون أصالة ، أتم رسالة المدرسة ، هو المقدسي .
  - ٢ - ظهور مصنفات جغرافية ذات طابع معين ، يقوم على الوصف ، اتخذت تسميات خاصة مثل : المسالك والممالك وصور الأرض وصور الأقاليم وأشكال البلدان أو تقويم البلدان أو أحسن التقاسيم في معرفة الأقاليم .
  - ٣ - ظهور انطلاقة تطويرية في رسم الخرائط ، تتمثل في مرحلة ذات طابع خاص لم تتغير أسسها ولم تتبدل .. سميت أطلس الإسلام أو أطلس المسلمين .

على الطرف الغربي للأرض ، وكان ذلك قبل اكتشافه بعدة قرون سبقت عصر الاكتشافات الجغرافية الأوروبية . وأكد سارتون : « .. أن كتاب معجم البلدان لياقوت ، منجم غني جدا للمعرفة ، ليس له نظير في سائر اللغات .. » كما ترجم تقويم البلدان لأبي الفدا - أبو حمزة - إلى اللاتينية في القرن الثامن عشر ، وأصبح مرجعا للكثيرين من الجغرافيين الغربيين وعلمائهم . ونشرت مجلة نيوزويك الأمريكية - بتاريخ ١٠ / ٤ / ١٩٦٤ - أن الدكتور دى لزلى أستاذ البيولوجي (علم الحياة) بجامعة بنسلفانيا ، أورد بعض الدلائل على أن العرب اكتشفوا القارة الأمريكية قبل كريستوفر كولمبس بأربعة قرون .

يهنأ من أمر المدرسة الكلاسيكية التي نحن بصدها والتي سميت بمدرسة البلخي (وأحيانا بمدرسة الكرخي) في بغداد ، أن نتعرف على خرائطها التي أثير حولها الكثير من الجدل ، من حيث إنها تسير على نمط واحد ، وإنها أي (الخرائط) تتشابه ، كما إنها ليست سوى مجموعة معدلة لخرائط أطلس الإسلام الذي قيل عنه إنه إيراني الأصل وضع لخدمة الإمبراطورية الساسانية القديمة .. يستند كل من يقول هذا القول إلى ظاهرة واضحة وجلية . هي أن كل مقاطعة إيرانية ، تظهر بخريطة مستقلة في حين أن مناطق أخرى أكثر اتساعا من إيران ذاتها ، لها عدد أقل من الخرائط ، وعدلت خرائطه لتتفق مع حاجة المسلمين في القرن العاشر الميلادي ، لتعطي صورة واضحة عن ديار المسلمين . وبمقارنة خرائط الأطلس المعربة والمعدلة ، بخرائط الأوروبيين وقتئذ ، يتضح أنها على غاية ما تكون من الدقة ، خاصة وإنها خالية تماما من أساليب التزيين والتنميق بصور الحيوان ، وهي الصور التي ازدحمت بها خرائط أوروبا في نفس الفترة .

من خرائط الأطلس الإسلامية ، خريطة العالم المستديرة ، تميزت بطابع خاص إذ صورت السواحل والأنهار تصويرا هندسيا . وإذا كان أطلس الإسلام يمثل كارتوجرافيا المرحلة الوسطى (الثانية) للكارتوجرافيا الإسلامية - وهي المرحلة الأهم في تاريخ الكارتوجرافيا الإسلامية عموما ، فإن الخرائط التي سبقت ظهوره ، تمثل المرحلة الأولى حيث كان التأثير الإغريقي ، وتمثل مدرسة الإدريسي الكلاسيكية ، المرحلة الثالثة والأخيرة لهذا التطور .

* * *

25/1
DOKUMENTASYON MERKEZI

Zeitschrift

LEIPZIG
K. O. LOHMEYER

der

Deutschen morgenländischen Gesellschaft.

Herausgegeben

von den Geschäftsführern,

in Halle Dr. Gosche,
Dr. Schlottmann,

in Leipzig Dr. Fleischer,
Dr. Krehl,

unter der verantwortlichen Redaction

des Prof. Dr. Ludolf Krehl.

Fünf und zwanzigster Band.

Mit drei lithogr. Tafeln.

Leipzig 1871

in Commission bei F. A. Brockhaus.

42

Die Istakhrī-Balkhī Frage.

Von

Dr. M. J. de Goeje.

Kaum hat es jemals eine grössere Verwirrung gegeben als zwischen den Namen dreier arabischer Geographen: Abū Zaid al-Balkhī, al-Istakhrī und Ibn Haukāl. Dasselbe, oder fast dasselbe Buch wird von Ouseley in seiner *Oriental Geography* dem Ibn Haukāl, in der Gothaer Handschrift (von Moeller in Facsimile gegeben) dem Istakhrī, von Sprenger im Catalog seiner Handschriften (no. 1) dem Balkhī zugeschrieben. In der Vorrede zu „die Post- und Reiserouten des Orients“, S. XIV schlägt Sprenger die folgende Lösung der schwierigen Frage vor: „Abu Zaid Balkhī verfasste einen Text *تفسير* zu diesen Karten (von Abu Ġāfar al-Chāzin), welcher in vier Formen noch vorhanden ist: in der ursprünglichen, in einer persischen Uebersetzung, abgekürzt von Istakhrī, und verbessert durch den Reisenden Ibn Haukāl.“

Diese Meinung des so gelehrten Verfassers des „Leben Mohammads“, welche er schon vor mehreren Jahren die Freundlichkeit hatte mir brieflich näher auseinander zu setzen, und noch unlängst (*Ztschr.* XXIV, S. 241) wiederholte, ist lange Zeit die meinige gewesen, und so oft ich zum Beispiel in meiner Ausgabe des Belādhori die von Anderson in dem „*Journal of the Bengal Society*“ wiederum unter dem Namen des Ibn Haukāl herausgegebenen Fragmente citirte, habe ich den Verfasser stets Balkhī genannt. Ich habe sie jedoch aufgeben müssen, und glaube jetzt mit einem gewissen Grade von Sicherheit sagen zu können, welches das eigentliche Verhältniss zwischen den drei Geographen gewesen ist.

Reinaud sagt in seiner Introduction zum Abulfeda, S. LXXXVI, das Folgende: „on fit plus: des personnes séduites par la grande réputation d'Alestakhry et d'Ibn Haukal, imaginèrent de fonder ensemble les deux traités. Il existe, à la bibliothèque de l'université de Bologne, un volume arabe, accompagné de cartes, et qui offre à la fois le récit des deux écrivains, dégagé des expressions poétiques et ampoulées du dernier d'entre eux. Le nombre des chapitres est le même, et ils sont disposés dans le même ordre.“ Mein Freund Amari hatte die Güte, erstens mir eine genauere Beschrei-

de Goeje, die Istakhrī-Balkhī Frage.

43

bung dieser Handschrift zu geben, die er eben für Reinaud näher untersucht hatte, und nachher als ich einsah, dass die Benutzung dieses Buches mir durchaus unentbehrlich war, durch seinen Einfluss zu bewirken, dass mir die Handschrift nach Leiden zugeschickt wurde. Ich fand, was ich mit grosser Spannung erwartet hatte, das Werk, das Ibn Haukāl zur Basis seiner Arbeit genommen hatte, das von Abulfeda stets unter dem Namen des Ibn Haukāl benutzt wurde, und aus dessen persischer Uebersetzung Ouseley seine englische Uebersetzung gemacht hatte. Eine Vergleichung der Fragmente von Anderson aus dem Berliner Manuscripte (Sprenger n. 1) im *Journal of the Bengal Society* edirt, bewies, dass dies und die Handschrift von Bologna zwei Abschriften desselben Werkes waren. Ich machte also eine Copie der letztern und collationirte sie mit der Berliner Handschrift. Diese beiden Handschriften sind sehr nahe mit einander verwandt. Beide sind abgeschrieben aus einem Exemplar, das im Jahre der Flucht 589 copirt wurde und zwar aus einer Handschrift: *في غاية الصحة والسداد*, doch die Bologner Handschrift ist im Allgemeinen mit grösserer Sorgfalt angefertigt. In beiden Handschriften findet man einige Lücken, namentlich fehlt mehrmals der Anfang und das Ende der Kapitel; ferner hat man oft versäumt, Namen hinzuzufügen, die mit rother Tinte geschrieben werden sollten; aus beiden Handschriften sind einige Blätter verloren gegangen; in der Bologner Handschrift fehlen deren sieben oder acht mitten in der Beschreibung Persiens, dem Theile des ganzen Buches, welcher dem Bearbeiter die meisten Schwierigkeiten bietet, und doch schloss ich sofort, dass es mit Hilfe der persischen Uebersetzung des Ibn Haukāl, der Citate bei Jakut und Abulfeda, und hauptsächlich auch der Gothaer facsimilirten Handschrift möglich sein würde, einen lesbaren Text herauszugeben.

Eine genaue Prüfung des Gothaer Facsimile war nun aber vor Allem dringend nothwendig. Schon Sprenger hatte darauf hingewiesen, dass es eine abgekürzte Ausgabe des jetzt von mir copirten Buches enthalte. Dies ist ohne Zweifel richtig. Nur dass dieser Auszug von der Hand des Istakhrī herrühren könne, ist unglücklich. Denn diese Abkürzungen sind sehr nachlässig gemacht. Der Anfang der Einleitung ist ganz einfach weggelassen. Der Anfang des Facsimile steht in meiner im Druck jetzt vollendeten Ausgabe S. 6, Z. 8 v. u. Und nicht nur ist das ganze erste Hauptstück arg verstümmelt, sondern es liegt auch durcheinander, z. B. S. 3 Z. 4 steht *قلنا*; dies bezieht sich auf Worte, die erst S. 5 Z. 1 u. 2 folgen, welche aber in meiner Ausgabe richtig S. 4 Z. 2 stehen, während dies *قلنا* S. 3 Z. 3 folgt. Auf derselben Seite 3 liest man zweimal denselben Bericht über Zanguebar Z. 9—11 und Z. 17—18, das erste Mal anfangend: *واما ارض الزنج فان طولها اطول* وارض الزنج اطول من ارض السودان, das zweite Mal *ارض السودان*.

ISLAM UND DER WESTEN

الإسلام والغرب
UNABHÄNGIGE ZEITSCHRIFT
EUROPÄISCHER MUSLIME
MIT EINEM BOSNISCHEN TEXTTEIL

Jahrgang 9, Heft 1(33)

Šewwal 1409

Juni 1989

Die psychosomatische Medizin im islamischen Mittelalter

ZUR DIÄTETIK DER SEELE DES ABŪ ZAID AL-BALĪ

Schluss

Abū Zaid al-Balḥī's differenziertes Denk- und Urteilsvermögen kommt auch darin zum Vorschein, dass er die verschiedenen Faktoren herausstellt, die auf den Menschen einwirken. Der Mensch befindet sich in einem Spannungsfeld zwischen seiner Umwelt und seinen inneren Entwicklungstendenzen und Reaktionsbereitschaften. Letztere sind z.T. anlagebedingt, und zwar insofern, als körperliche Grundverfassungen, die auf unterschiedlichen Säftemischungen nach Geschlecht und Alter beruhen, zu unterschiedlichen Reaktionen prädisponieren. Doch soll der Mensch sich nicht seinen natürlichen Dispositionen als Objekt unterwerfen, sondern handelndes Subjekt sein. Dafür soll er sich mit sich selbst auseinandersetzen, um seine naturbedingten Neigungen zu erkennen und damit sinnvoll umgehen zu lernen. Ferner ist er aufgefordert, sein soziales Umfeld zu erforschen. So soll er einen Sinn für die Realität entwickeln, in der er sich als gesellschaftliches Wesen und Individuum zugleich adäquat entfalten kann. Trotz der anlage- und umweltbedingten Abhängigkeitsstrukturen erkennt der Autor dem Menschen die Möglichkeit zu, seine individuelle Lebensgeschichte aktiv mitzugestalten. Er trägt in entscheidendem Masse Verantwortung für sein Leben, und Verantwortung verpflichtet zum aktiven Handeln.

In den Kapiteln über die prophylaktischen und therapeutischen Massnahmen erläutert Abū Zaid al-Balḥī zunächst die jeweiligen psychopathologischen Phänomene in Ursache, Entstehung und Ausdrucksform. Ferner hebt er die vielfältigen Folgen hervor, die sich traumatisch auf Psyche wie Körper auswirken und die sich in der Gemeinschaft manifestieren. Dadurch gewinnt der Leser die Einsicht in die Notwendigkeit, diese im persönlichen Einsatz aktiv abzuwenden.

Bemerkenswert ist die Systematik, welche Abū Zaid al-Balḥī's wissenschaftlichen Geist auszeichnet und die gesamte Abhandlung durchzieht. Sein Therapiekonzept ist nach einem festen Schema angelegt, das er auf Körper und Seele gleichermaßen anwendet. Der Inhalt ist jedoch spezifisch, da Körper und Seele jeweils eine besondere Behandlung brauchen. Die Therapie hat jeweils einen externen und einen internen Teil.

Als extern bezeichnet er die Hilfe von aussen. Im körperlichen Bereich sind es z.B. die Ärzte, die diätetisch und medikamentös sowie mit anderen Techniken, wie Aderlass, behandeln. Im seelischen Bereich sollen Aussenstehende, die vom Geschehen affektiv nicht in dem Masse berührt sind wie der Betroffene, auf diesen mit Ratschlägen und mahnenden Worten einwirken. In diesem Zusammenhang lobt der Autor die vorbildlichen Herrscher, die sich weise Leute und Moralprediger zu ihren Diensten nahmen, welche ihnen mit moralphilosophisch und religiös fundierten Aussagen zur Seite standen. Auch wird der Betroffene dazu motiviert, Musik und andere Dinge zu hören, wodurch die Seelenkräfte angeregt werden sowie sich des Anblicks von schönen Bildern erfreuen.

Die internen Massnahmen beruhen auf der Selbsthilfe des Betroffenen. Sie haben sowohl prophylaktischen als auch therapeutischen Charakter, doch ist ihre prophylaktische Wirksamkeit grösser als die therapeutische. Abū Zaid al-Balḥī begründet diese Tatsache damit, dass

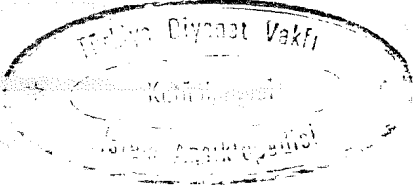
der Mensch bei Vorliegen von Krankheitssymptomen in seiner Fähigkeit zum besonnenen aktiven Handeln eingeschränkt sei. Die innere Hilfe, die auf Prophylaxe ausgerichtet ist, drückt sich in der gesundheitsbewussten Lebensweise aus. Abū Zaid al-Balḥī verweist in diesem Zusammenhang auf die erste Abhandlung des Buches, in der er die Prinzipien der Diätetik als Grundlage für eine gesunde Lebensführung ausführlich behandelt. Die interne Prophylaxe gegen pathogene Einflüsse auf die Psyche beruht darauf, dass man sich mit den psychischen Ausdrucksformen unter psychologischen, soziologischen sowie unter philosophischen Gesichtspunkten auseinandersetzt. So verdeutlicht der Verfasser am Beispiel des Herrschers die vielfältigen Auswirkungen des Zornes. Diese haben für den Herrscher besondere Gültigkeit, da es für ihn legitim ist, seine aggressiven Impulse auf völlig willkürliche Art und Weise auszuleben. Dadurch gelangt er in einen Konflikt mit den ethischen Konventionen, wonach Toleranz und Vergebung als tugendhaft geschätzt werden. Die psychosozialen Folgewirkungen äussern sich in einer feindlichen Gesinnung der Untertanen und in einem auf Hass gegründeten äusserlichen Gehorsam.

Die Thematik des Buches war den alten Griechen zwar vertraut, doch hatte man sich damit in einer derartig systematischen Weise bisher nicht beschäftigt. Wie Abū Zaid al-Balḥī beanstandet, gab es keinen einzigen, der sich klar und ausreichend zu den Aspekten geäußert hätte, die das seelische Wohlergehen — auf der Grundlage der Wechselbeziehung zwischen Seele und Körper — bestimmen. Deswegen hat der Beitrag unseres Autors im medizinhistorischen Schrifttum den Stellenwert eines Unikums.

Abū Zaid al-Balḥī vertritt einen Standpunkt, nach dem der Mensch selbst gefordert ist, sein Leben so zu gestalten, dass das Mögliche an Übel abgewendet und das Unvermeidliche tapfer und geduldig ertragen wird. Auch im Krankheitsfalle fordert er zum aktiven Handeln auf. Dabei beruft er sich auf die religiöse Erkenntnis, dass Gott, der Erhabene, für jedes Leiden, das Körper und Seele befällt, Heilmittel gemacht habe, die der Mensch entsprechend anwenden müsse. Eine gesunde Lebensführung als erstrebenswertes Ziel eines jeden Menschen ist ein dynamischer Prozess und erfordert den eigenverantwortlichen Einsatz für das körperliche und seelische Wohlergehen im Sinne des *i'tidāl*, des sogenannten Symmetriebegriffes — Symmetrie bedeutet Bewahrung und Wiederherstellung der körperlich-humoralen und seelischen Gleichgewichts. Der Autor vermittelt das hierfür nötige Instrumentarium: das Wissen über die normalen und suboptimalen bzw. pathologischen Verhältnisse. Er stattet den Menschen mit den Möglichkeiten zur Selbsthilfe aus, die zum Einsatz kommen soll, noch bevor das krankmachende Agens für ihn unbeherrschbar wird, vor allem auch dann, wenn er keinen Beistand von aussen hat. Doch auch wenn ihm ein anderer, z.B. ein Arzt, zur Verfügung stehen würde, so kann dieser nur Vermittler und Aktivator des natürlichen Genesungsprozesses sein.

Krankheit ist in das Verständnis von Leben integriert, da die Welt und mit ihr der Mensch so angelegt sind, dass natürliche Wechselfälle und andere schädigende

07.27

18 EYLÜL 1991

لجنة التأليف والترجمة والنشر

اغناطيوس يوليانوشيس كراتشكوشسكى

تاريخ

الأرض والجغرافيا العبرية

نقله إلى اللغة العربية

صلاح الدين عثمان هاشم

قام بمراجعته

إيفور بلباف

القسم الأول

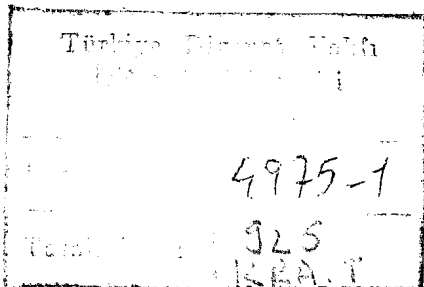
اختارته

الأمانة العلمية

في

جامعة الدول العربية

Moskova 1957

Tarim...
Copyright...
1957

فعلا في هذا الصدد مواطن لدى خويه من المعاصرين لنا ، أعنى بهذا كرامرس Kramers الذى ندين له فى الأعوام الأخيرة نجهود جبار فى إلقاء ضوء على هذه المسألة التى ما تزال على الرغم من كل ذلك مستعصية على الحل .

ومما يزيد فى وعورة المسألة قلة المعلومات عن المؤلفين أنفسهم . فالمؤلف الأول ، أى الذى لم يصلنا كتابه بطريقة مباشرة ، هو الوحيد الذى توجد لدينا عنه بعض المعلومات الصحيحة . وعلى النقيض من ذلك الوضع مع المؤلفين الآخرين اللذين وصل إلينا مصنفاهما ، فإنه لم يمكن العثور إلى الآن على أية أخبار عنها فى المصادر الموجودة بين أيدينا . والمصنف الذى تبدأ به هذه السلسلة ندين به إلى عالم معروف لعصره هو أبو زيد أحمد بن سهل البلخى الذى ولد حوالى عام ٢٣٥ هـ = ٨٥٠ بإحدى قرى بلخ وبدأ نشاطه كعالم ثم اضطره الاهتمام بدراسة العلوم الشرعية إلى القيام برحلة إلى بغداد مركز الحضارة آنذاك فأقام بها ثمانى سنوات أدى فى خلالها على ما يبدو فريضة الحج ؛ ولم تلبث ميوله أن اتخذت اتجاهاً مغايراً لما كان عليه الحال فى شبابه فقد وقع تحت تأثير الفيلسوف المعروف الكندى (توفى بعد عام ٢٥٦ هـ = ٨٧٠) وأصبح من أئمة تلامذته به . وهكذا مر البلخى على نفس المدرسة التى مر بها السرخسى من قبل ، وهو أحد مؤلفى المصنفات الجغرافية المعروفين لنا . وعند رجوعه إلى بلخ لم يغادرها مرة أخرى واشتغل خاصة بمسائل الفلك والفلسفة كأستاذ الكندى وضعف لديه الاهتمام بعلوم الشريعة ، بل ثار الشك حيناً فى صحة عقيدته . وقد حدث أن قامت بينه وبين الجيهانى الجغرافى وزير السامانيين علاقة وطيدة حتى نصحه الأخير بالحج إلى بخارى ولكنه امتنع . وشغل البلخى فترة من الزمن وظيفته كاتب أمير بلخ أحمد بن سهل (حوالى عام ٣٠٧ هـ = ٩١٩ - ٩٢٠) الذى لم يحكم لوقت طويل ؛ وكان البلخى بوجه عام يعتبر نفسه عالماً وأديباً من المشتغلين بالتأليف ؛ وارتبط اسمه بما يقرب من ستين مصنفات لانعرف منها إلا أسماؤها ، أو وجدت فى مخطوطات نادرة لم تفحص بعد . أما المصنف الضخم «كتاب البدء والتاريخ» الذى نسبه ناشره الأوروبى فى بداية الطبعة إلى البلخى نتيجة لسهو ساقته إليه بعض المصادر فقد وضح بالتالى أنه من وضع مؤلف عاش فى آخر القرن العاشر هو مطهر بن طاهر المقدسى .

وفى شيخوخته وذلك حوالى عام ٣٠٨ هـ - ٣٠٩ هـ = ٩٢٠ - ٩٢١ وضع البلخى مصنفه فى الجغرافيا الذى تختلف أسماؤه باختلاف المصادر ، فهو مرة «صور الأقاليم» وحيناً «أشكال البلاد» وتارة «تقويم البلدان» ؛ وهذا بالتباين فى العنوان يدل على أن الكتاب لم يكن فيما يبدو معروفاً فى صورته الأصلية حتى فى العهد القريب من عهد المؤلف . وهو يمثل شيئاً أشبه بالأطلس مصحوباً ببعض التوضيحات ، ويمكن الحكم عليه من ألفاظ المقدسى الذى عاش بعد ذلك بنحو نصف قرن والذى لا تزال ألفاظه هذه مصدرنا الأساسى للتعريف بكتاب البلخى :

«وأما أبو زيد البلخى فإنه قصد بكتابه الأمثلة وصورة الأرض بعدما قسمها على عشرين جزءاً

اعلام الجغرافيين العرب

ومقتطفات من آثارهم

الدكتور
عبد الرحمن حميد

Türkiye Diyanet Vakfı İslâm Araştırmaları Merkezi Kütüphanesi	
Dem. No:	55629
Tas. No:	925 HAM.A

Oimesk

دارالفكر

1416 / 1995

وكتابه يعتبر نتاج عالم مقيم استقى معلوماته من كتب سابقة أو من رواة . أي كان كتابه ، بالأحرى ، عبارة عن شرح كارتوغرافي أكثر منه وصفاً حقيقياً للعالم الإسلامي . وقال عنه جرجي زيدان صاحب الهلال (كتاب البلخي أول كتاب وضع في الجغرافية في الإسلام) .

ويقول عنه مظهر بن طاهر القدسي ما يلي : « وأما أبو زيد البلخي فإنه قصد بكتابه الأمثلة وصورة الأرض بعدما قسمها على عشرين جزءاً ، ثم شرح كل مثال واختصر ، ولم يذكر الأسباب المفيدة ، ولا أوضح الأمور النافعة في التفصيل والترتيب ، وترك كثيراً من أمهات المدن ، فلم يذكرها ، وما دَوَّخ البلدان ولا وطئ الأعمال ، ألا ترى أن صاحب خراسان استدعاه إلى حضرته ليستعين به ، فلما بلغ جيحون كتب إليه : « إن كنت استدعيتني لما بلغك من صائب رأيي فإن رأيي يمنعني من عبور هذا النهر ، فلما قرأ كتابه أمره بالخروج إلى بلخ » .

ويبين البلخي في مقدمة كتابه منهجه ومقصده من تأليفه فقال :

« أما بعد ، فإنني ذكرت في كتابي هذا أقاليم الأرض على الممالك ، وقصدت منها بلاد الإسلام ، بتفصيل مدنها وتقسيم ما يفرد بالأعمال المجموعة إليها . ولم أقصد الأقاليم السبعة التي عليها قسمة الأرض ، بل جعلت كل قطعة أفردتها ، مفردة بصورة تحكي موضع ذلك الإقليم . ثم ذكرت ما يحيط به من الأماكن ، وما في أضعافه من المدن والبقاع المشهورة ، والبحار والأنهار ، وما يحتاج إلى معرفته من جوامع ما يشتمل عليه ذلك الإقليم ، من غير أن استقصيت ذلك ، كراهة الإطالة التي تؤدي إلى ملال من قراءة ، ولأن الغرض من كتابي هذا تصوير هذه الأقاليم التي لم يذكرها أحد علمته » .

نستشف من خلال النص التالي الذي نسبته المستشرق الفرنسي هوار إلى البلخي ملامح اتجاه البلخي نحو الدقة والتفصي بالنسبة للمناطق المناخية للإمبراطورية العربية الإسلامية ، مما يعتبر بالنسبة لعصره فتحاً علمياً يشرف صاحبه ، رغم اعتياده على النقل والساع أكثر من المشاهدة :

« وأما الهند فصرود^(١) وجروم^(٢) ، وأرهما قشمير ، وهي خمسة وأربعون مضراً مُمَصَّرَة ، كلٌّ مصر تشتمل على حدود ومدن ، وكل مدينة لها سواد^(٣) وقرى ،

(١) أراضي حارة .

البلخي (المتوفى بعد ٣٢٢ هـ / ٩٣٤ م)

الإصطخري (المتوفى بعد ٣٤٠ هـ / ٩٥١ م)

ابن حوقل (المتوفى بعد ٣٦٧ هـ / ٩٧٧ م)

بالنظر إلى الحالة التي وصلت فيها إلينا تصانيف البلخي ، والإصطخري ، وابن حوقل . يبدو من المستحيل علينا أن ندرس كلاً من هؤلاء الجغرافيين الثلاثة على حدة :

البلخي

أبو زيد أحمد بن سهل البلخي ، ولد حوالي عام ٢٢٥ هـ / ٨٥٠ م في إحدى قرى بلخ ، في خراسان ، ومات في هذه المنطقة عام ٣٢٢ هـ / ٩٣٥ م . بدأ نشاطه معلماً ثم دفعه اهتمامه بدراسة العلوم الشرعية إلى القيام برحلة إلى بغداد مركز الحضارة الإسلامية حينذاك ، فأقام بها ثماني سنوات أدى في إحداها فريضة الحج . ولكن يبدو أن ميوله أخذت اتجاهاً جديداً بالنسبة لما كان عليه الحال في شبابه بعد وقوعه تحت تأثير الفيلسوف المعروف الكندي (المتوفى بعد عام ٢٥٦ هـ / ٨٧٠ م) فأصبح من أئمة تلامذته له . وعند عودته إلى بلخ التي لم يغادرها حتى وفاته انصرف لدراسة مسائل الفلك والفلسفة أسوة بأستاذه الكندي بعد أن ألف في التنجيم والأدب والفقه . وقد حدث أن قامت بينه وبين الجيهاني الجغرافي وزير السامانيين علاقة وطيدة حتى دعاه الجيهاني للقدوم إلى بخارى ليستعين به ولكنه امتنع . وعمل البلخي فترة من الزمن كاتباً لأمير بلخ أحمد بن سهل وذلك حوالي عام ٣٠٧ هـ / ٩٢٠ م ، وكان البلخي بوجه عام يعتبر نفسه عالماً وأديباً من المشتغلين بالتأليف ، وينسب إليه ما يقارب ستين مصنفاً ، لا نعرف منها أكثر من أسائها .

وفي شيخوخته وذلك حوالي العام ٣٠٨ هـ / ٩٢٠ م وضع كتابه في الجغرافية الذي تختلف أساؤه باختلاف المصادر فهو مرة : (صور الأقاليم) وحيناً : (أشكال البلاد) ، وتارة أخرى : (تقويم البلدان) . وربما كان أشبه بأطلس مصحوب ببعض التوضيحات . ونجد منه فقرات عند الإصطخري .

Djaihani's lost 'Kitab al-Masalik val-Mamalik': Is it to be found at Mashhad? In: Bulletin of the School of Oriental and African Studies (London) 5/1928-1930/15-25 (Nachdruck in: *Islamic Geography* Bd. 29, S. 331-343); W. Barthold, Vorwort zu *Ḥudūd al-ʿālam*, engl. Übers. von V. Minorsky in: *Ḥudūd ... The Regions of the world*, London 1937 (Nachdruck *Islamic Geography* Band 101), S. 23-28; Minorsky, ebd. XVII-XXVIII; Honigsmann, *Sieben Klimata* 178; Kračkovskij S. 220-224 (arab. Übers. S. 219-223); J.H. Kramers, *La littérature géographique classique des musulmans* in: *Analecta Orientalia* I, Leiden 1954, 197-198; Miquel I, Vorwort XXIII-XXIV, 93-94; H. Göckenjan, I. Zimonyi, *Orientalische Berichte über die Völker Osteuropas und Zentralasiens im Mittelalter. Die Ġayhānī-Tradition (Ibn Rusta, Gardīzī, Ḥudūd al-ʿĀlam, al-Bakrī und al-Marwazī)*, Wiesbaden 2001 (Rez. von U. Rebstock in: ZDMG 154/2004/526-528); I. Zimonyi, *Muslimische Quellen über die ungarischen Kapitel der Ġaiḥānī-Tradition*. Aus dem Ungarischen von T. Schäfer, Herne 2006.

K. al-Masālik wa-l-mamālik, Zitate daraus: Maqdisī S. 68, 115, 269, 280 n.; Bīrūnī, *al-Ājār al-bāqīya* S. 228, 264, 271, 284; ders., *Ġamāhīr* S. 166; al-Ḥarāqī, *Muntaha l-idrāk* (Hds.), daraus wurde hsg. und ins Latein übers. von C.A. Nallino in: *al-Battānī* I, 169-175; al-Idrīsī, *Nuzhat al-muštāq*, S. 76, 934, 961; Yāqūt, *Buldān* III, 394; Ibn al-ʿAdīm, *Buġyat aṭ-ṭalab* I, 12, 58-59; anscheinend wurde es benutzt von: Gardīzī, *Zain al-aḥbār*; ʿAufī, *Ġawāmiʿ al-ḥikāyāt* und al-Bakrī, *K. al-Masālik*, s. J.-Ch. Ducène, *Al-Ġayhānī: fragments (Extraits du K. al-Masālik wa-l-mamālik d'al-Bakrī)* in: *Der Islam* 75/1998/259-282.

Ferner hat al-Ġaiḥānī verfaßt:

1. – *K. Āyīn* (geteilt in Traktate), angeführt von Ibn an-Nadīm S. 138; vielleicht geht darauf zurück das Zitat von Šahrastānī, *Milal*, Ed. M. Badrān, Kairo ²[1956], S. 229-230, über den Mazdäismus, s. P.J. de Menasce, *Le témoignage de Jayhānī sur le mazdéisme* in: *Donum natalicium H.S. Nyberg*, Uppsala 1954, S. 50-59.

2. – *K. al-ʿUḥūd li-l-ḥulafāʾ wa-l-umarāʾ*, angeführt von Ibn an-Nadīm S. 138.

3. – *K. az-Ziyādāt* (?), angeführt von Ibn an-Nadīm.

4. – *K. ar-Rasāʾil*, angeführt von Ibn an-Nadīm.

ABŪ ZAID AL-BALĤĪ

Abū Zaid Aḥmad b. Sahl al-Balḥī, Literat, Naturphilosoph, Verfasser von ca. 70 Büchern über fast alle Gebiete der Wissenschaften seiner

FUAT SEZGİN, GESCHICHTE DES ARABISCHEN SCHRIFTTUM (GAS), BAND, XV/2, FRANKFURT 2010. ISAM DN. 192580

Zeit (s. GAS III, 274, VI, 190-191), wurde um 236/850 in Balḥ geboren, studierte in Bagdad u.a. bei Yaʿqūb b. Iṣḥāq al-Kindī. Er kehrte später in seine Heimat Ḥurāsān zurück und blieb bis zu seinem Tod 322/934 in Balḥ.

In mehreren arabischen Handschriften, die meist den Titel *Šuwar al-aqālim* oder *Šurat al-ard* tragen, erscheint sein Name als der des Verfassers. Auf Grund der näheren Untersuchung von erhaltenen Handschriften durch J. H. Kramers (*La question Balḥī-Iṣṭahri-Ibn Ḥauqal et l'Atlas de l'Islam* (s.u.S. 191), wurde der Sachverhalt endgültig geklärt, und sämtliche Handschriften wurden als unterschiedliche Redaktionen von Iṣṭahri-Ibn Ḥauqal nachgewiesen, in die das Werk von Abū Zaid eingegangen zu sein scheint in der Weise, daß sich ursprüngliche Teile nicht einfach von denen der Bearbeitung unterscheiden lassen.

Ibn an-Nadīm (S. 138) führt nicht den Namen eines selbständigen geographischen Werkes von Abū Zaid al-Balḥī an, sondern einen Kommentar von ihm "zu den Karten (oder Figuren) des Himmels und der Welt" (*K. Tafsīr šuwar kitāb as-Samāʾ wa-l-ʿālam*) des Abū Ġaʿfar al-Ḥāzin (s. GAS VI, 190, 191). Abgesehen von der Tatsache, daß Abū Ġaʿfar al-Ḥāzin etwa ein Vierteljahrhundert später als Abū Zaid al-Balḥī gestorben ist, fällt es mir schwer, das im Titel vorkommende Wort *al-ʿālam* als "die Erde" zu verstehen. Anscheinend handelt es sich dabei um den Kommentar einer Fixsternkarte.¹ Kramers fand die Angabe auch aus dem Grund bedenklich, weil die in den Werken von Iṣṭahri-Ibn Ḥauqal erhaltenen Karten nichts mit astronomischer Geographie zu tun haben.²

Einigermaßen sichere Nachrichten über Gestalt und Charakter des Werkes von Abū Zaid al-Balḥī liefert uns al-Maqdisī, der etwa ein halbes Jahrhundert nach dem Tod des Ersteren seine kritische Übersicht über die Werke seiner Vorgänger schrieb. Zu al-Balḥī schreibt er: "Der Zweck des Verfassers war, Abbildungen und Karten der Erde zu geben, welche er in zwanzig Länder eintheilte. Dann hat er jede Karte erklärt. Er faßt sich aber sehr kurz, geht nicht in die nutzbringenden Verhältnisse ein, noch beleuchtet er, weder in der Anordnung des Gegenstandes, noch in der Beschreibung der Einzelheiten nützliche Dinge. Viele wichtige Gegenstände erwähnt er gar nicht. Aber er ist nicht gereist und hat sich nicht in verschiedenen Ländern aufgehalten."³

¹ Vgl. Sprenger, *Post- und Reiserouten* S. XIV.

² s. Kramers, *EI* Erg.-Bd., S. 66a.

³ al-Maqdisī S. 4; Übers. des betr. Textes von Sprenger, a.a.O. S. XIV.

FUAT SEZGİN, GESCHICHTE DES ARABISCHEN SCHRIFTTUM (GAS), BAND, XV/2, FRANKFURT 2010. ISAM DN. 192580

Louis Cheikho (Beirut, 1886–1898); al-Jāhiz, 'Amr, *al-Burṣān wa al-'arajān*, ed. Muḥammad Mursī al-Khulī (Beirut, 1401/1981); idem, *al-Ḥayawān*, ed. 'Abd al-Salām Muḥammad Ḥārūn (Beirut, 1388/1969); al-Khaṭīb al-Baghdādī, Aḥmad, *Ta'riḫ Baghdad* (Cairo, 1349/1930); al-Kh'arazmī, Qāsim, 'Sharḥ', with *Shurūḥ siḡt al-zand*, ed. Ṭahā Ḥusayn (Cairo, 1368/1949); al-Mizzī, Yūsuf, *Tahdhīb al-kamāl*, ed. Bashār 'Awwād Ma'rūf (Beirut, 1408/1987); al-Mubarrad, Muḥammad, *al-Kāmil*, ed. Muḥammad Aḥmad al-Dālī (Beirut, 1406/1986); Naṣif, 'Alī Najdī, *Sībawayh pīshwā-yi nahwīyān*, trans. Muḥammad Faḍlī (Mashhad, 1359 Sh./1980); al-Qiftī, 'Alī, *Imbāh al-ruwāt*, ed. Muḥammad Abū al-Faḍl Ibrāhīm (Cairo, 1371/1952); al-Shalqānī, 'Abd al-Ḥamīd, *al-Aṣma'ī al-lughawī* (Cairo, n.d.); al-Sīrāfī, Ḥasan, *Akḥbār al-nahwīyyīn al-Baṣriyyīn*, ed. Fritz Krenkow (Beirut, 1936); al-Yaghmūrī, Nūr al-qabas, ed. Rudolf Sellheim (Wiesbaden, 1384/1964); al-Yamānī, 'Abd al-Bāqī, *Ishārat al-ta'yīn*, ed. 'Abd al-Majīd Diyāb (Riyadh, 1406/1984); Yāqūt, *Buldān*; idem, *Udabā'*; Yusūf, S. M., 'Arabic literature: grammar and lexicography', in *A History of Muslim Philosophy*, ed. M. M. Sharif (Wiesbaden, 1966), pp. 1015–1030; al-Zabīdī, Muḥammad b. Ḥasan, *Ṭabaqāt al-nahwīyyīn wa al-lughawīyyīn*, ed. Muḥammad Abū al-Faḍl Ibrāhīm (Cairo, 1373/1954); al-Zajjāj, Ibrāhīm, *I'rāb al-Qur'ān*, ed. Ibrāhīm al-Abyārī (Cairo, n.d.).

ENAYATOLLAH FATEHI-NEZHAD
TR. MARYAM REZAEI AND FARZIN NEGAHBAN

Abū Zayd al-Balkhī, Aḥmad b. Sahl (ca. 235–322/849–934), was a man of letters, theologian, philosopher and geographer, who also dabbled in various other sciences. The earliest sources of information on him are Ibn al-Nadīm's *al-Fihrist* and Yāqūt's *Muḡam al-udabā'*, the latter being the most complete. Yāqūt, from whom subsequent sources derive all their information, derived his material from a book written by Abū Sahl Aḥmad b. 'Ubayd Allāh b. Aḥmad. Abū Sahl's own source was Abū Muḥammad Ḥasan b. Muḥammad al-Wazīrī who, in addition to being Abū Zayd's student, had written a book entitled *Akḥbār Abī Zayd* (Yāqūt, 3/68–69, 71, 76).

Abū Zayd was born in a village near the Gharbinkī river (from one of the twelve

springs in Balkh) called Shāmistiyyān. His father was a teacher from Sīstān and Abū Zayd seems to have had the same occupation for a while (Yāqūt, 3/65, 68–69). In his youth he travelled to Iraq with a caravan of pilgrims with the intention of studying the doctrines of the Imāmiyya, to which he belonged, and achieving an understanding of the Imām's teachings (Yāqūt, 3/73–74; Dunlop, 1003). While there, he attended the lectures of Ya'qūb b. Ishāq al-Kindī (185–258/801–872), and began learning the intellectual sciences (*al-'ulūm al-'aqliyya*). He spent eight years in Iraq and was in communication with scholars and eminent individuals. During that time he studied philosophy, astronomy, medicine and natural science (*tabī'īyyāt*) and became an expert in theology and other Islamic sciences of the age (Yāqūt, 3/72–73). He then returned to Balkh (Yāqūt, 3/75), and owing to his vast knowledge in different fields, he came to the attention of rulers and dignitaries. He managed to gain access to Abū 'Alī al-Jayhānī, who was the vizier of the Sāmānid emir, Naṣr b. Aḥmad (r. 301–330/913–942). Al-Jayhānī, as well as other distinguished figures such as the commander al-Ḥusayn b. 'Alī al-Marwarrūdhī and his brother Ṣu'lūk, welcomed his coming there and set aside donations and allowances for him. After a while, however, their relationship turned sour and he lost their patronage. This reaction, according to Abū Zayd himself, was caused by two of his works: the first, which concerned the characteristics of *ta'wīl* (hermeneutical exegesis) of Qur'ānic verses, was critical of Ismailī *ta'wīl*, a method used by Ismailī *dā'īs* (preachers) including al-Marwarrūdhī; and the second, *al-Qarābīn wa al-dhabā'ih*, did not appeal to al-Jayhānī's dualist leanings (Ibn al-Nadīm, 153).

Abū Zayd's book on the characteristics of *ta'wīl*, which adversely affected his relationship with al-Marwarrūdhī, was later well received by Muslim scholars and praised and admired in religious gatherings. Such

al-Balkhī, Abū Zayd

Abū Zayd Aḥmad b. Sahl **al-Balkhī** (d. 322/934) was a prolific author who wrote works—most of which are lost—on philosophy, medicine, geography, cultural history, theology, and religious history in the encyclopaedic tradition of al-Kindī (d. soon after 256/870), in whose Baghdad circle he is said to have moved. Al-Balkhī is best known as one of the founders of Islamic geography; his work—consisting of perhaps twenty regional maps with commentaries that provided information, beyond physical geography, on climate, agricultural products, and their influence on *géographie humaine*—was absorbed into the works of the geographers al-Iṣṭakhīrī (fourth/tenth century) and Ibn Ḥawqal (d. after 362/973).

Al-Balkhī was born around 236/850 in a village near Balkh, in Khurāsān. As a young man, he went to Baghdad, originally intending to study the teachings of the Imāmī Shī'a, to which he belonged. However, during the eight years that he spent in al-Kindī's circle, he read philosophy, astrology and astronomy, medicine, natural sciences, and various Qur'ānic disciplines, mastery of which earned him the reputation of being an irreproachably Sunnī scholar. Al-Balkhī possibly undertook further travels in the west Asian lands of Islam, but eventually returned, via Herat, to Balkh, where he worked as a teacher. One of his most prominent students in philosophy there may have been Abū Bakr al-Rāzī (d. 313/925, or perhaps ten years later); al-Rāzī's prescription for the "rose fever" (*zūkām*), from which al-Balkhī suffered in the spring in Balkh is extant. Another Balkhī, the Mu'tazilī Abū l-Qāsim al-Ka'bī (d. 319/931), was a frequent correspondent and occasional benefactor of Abū Zayd during his stay in

Balkh. It must have been during this period that the Sāmānid *amīr* of Bukhārā invited al-Balkhī to his court, an invitation that al-Balkhī, however, declined. He spent his last years in his home village on an estate that he owed to the joint munificence of the *amīr* of Balkh, his namesake Aḥmad b. Sahl b. Hāshim (d. 307/919), and the latter's *wazīr*, Abū l-Qāsim al-Ka'bī. It was probably in these last years that the philosopher Abū l-Ḥasan Muḥammad b. Yūsuf al-'Āmirī (d. 381/992) studied with al-Balkhī; another student of his is said to have been the author of a conspectus of the sciences (*Fawāmi' al-'ulūm*)—also a subject of considerable interest to al-Kindī and al-Balkhī—by the name of Ibn Farīghūn, about whom little is known.

Of al-Balkhī's oeuvre, only one complete work and three substantial fragments are extant. His *Maṣāliḥ al-abdān wa-l-anfus* ("Sustenance for body and soul") begins with a general outline of elements that determine human physical well-being, then turns to a discussion of matters of general hygiene, including food, drink, sleep, and bathing, along with a noteworthy chapter on music therapy. This is followed by four chapters on the treatment of the mental disorders categorised as anger, fear, sadness, and hallucinations (*wasāwis al-ṣadr wa-aḥādīth al-nafs*). Many elements of al-Balkhī's model of the interaction between body and soul belong to the Galenic tradition, while his psychology and ethics (for example, the concept of balance between extremes, and the typology of mental diseases) reflect al-Kindī's reception of Aristotelian and Neoplatonic ideas. One conspicuous and constant interest of the *Maṣāliḥ* is the ruler's welfare, an important element of Sāsānian court ethics. The same combination of Hellenistic philosophy and Persian ideas may be observed in a fragment on *siyāsa* (politics), preserved in

06 HAZ 2010

MADDE YAYINLANDIRGAN
SONRA GELEN DOKÜMAN

02 ARA 2006

١٠٧

البلخي*

(٢٣٤، ٢٣٥-٢٣٢هـ)

أحمد بن سهل، العالم الإمامي^(١)، أبو زيد البلخي، إحدى الشخصيات

* الفهرست للنديم ٢٠٤ (ط. الاستقامة - القاهرة)، معجم الأدباء ٣/٦٤-٨٦، السواني بالوفيات ٦/٤٠٩ برقم ٢٩٢٨، لسان الميزان ١/١٨٣ برقم ٥٨٥، بغية الوعاة ١/٣١١ برقم ٥٨١، طبقات المفسرين للدوادوي ١/٤٣ برقم ٣٩، كشف الظنون ١/٢٢٧ و٢/٦٠٢، ١٠٨٤ و ١٤٤٠، روضات الجنات ٤/٥٠ (ذيل الترجمة ٣٣٠)، ايضاح المكنون ١/٦٨ و ١١٢، ١٠١/٢ و ١٩٦ و ١٩٩ و ٢٤١، تاريخ آداب اللغة العربية ٢/٥٠٨ و ٦٣٧، أعيان الشيعة ٣/٢١٦، ریحانة الأدب ٧/١٢٠، الذريعة ١٥/٩٦ برقم ٦٣٣، الأعلام ١/١٣٤، معجم المؤلفين ١/٢٤٠، فلاسفة الشيعة ١٠٣، أعلام المؤلفين الزيدية ١١١ برقم ٨٣، موسوعة مؤلفي الإمامية ٣/٦٠٧، معجم التراث الكلامي ٤/٢٣٤ برقم ٨٦٠٩.

١. نص غير واحد على كونه شيعياً إمامياً، ويؤيد ذلك عدة قرائن، أبرزها:

أ. أقول بعضهم، وهو يصف المترجم عند إقامته بالعراق: فتارة كان يطلب الإمام، ومرة كان يسند الأمر... (انظر معجم الأدباء).

وقد أوضح المعلق على المعجم هذه العبارة، بقوله: على طريقة الشيعة الذين ينتظرون الإمام وهم الاثنا عشرية، يسمونه المهدي، ولا يزالون في انتظاره إلى الآن.

ب. ما ذكره أبو الحسين الحديثي، قال: أذكر إذ كنا عنده (يعني عند أبي بكر البكري) وقد قدمت المائدة، وأبو زيد يصلي، وكان حسن الصلاة، فضجر البكري من طول صلاته، فالتفت إلى رجل من أهل العلم يقال له أبو محمد الحنجدي، فقال: يا أبا محمد، ریح الإمامة لازال بعد في رأس أبي

العلمية والفكرية البارزة.

ولد في شامسيتين (من قرى بلخ) سنة أربع أو خمس وثلاثين ومائتين..

وتعلم في بلاده، ومارس التعليم.

وقصد العراق في عنفوان شبابه، فأقام به ثمانية أعوام، لقي خلالها كبار

العلماء، وتلمذ للفيلسوف الشهير أبي يوسف يعقوب بن إسحاق الكندي، وأخذ عنه علوماً جمّة.

وعاد إلى بلخ.

وعكف على البحث والتأليف والإفادة، وذاع صيته.

وكان أديباً منشئاً، ذابح طويل في الفلسفة والكلام، جامعاً لفنون شتى.

عرض عليه حاكم بلخ أحمد بن سهل المروزي وزارته، فأبى، فاتخذته كاتباً،

وعظم محله عنده.

ولأبي زيد مؤلفات كثيرة، شملت مختلف ميادين العلم والمعرفة، منها:

أسماء الله عز وجل وصفاته، عصمة الأنبياء ﷺ، الرد على عبدة الأوثان، البدء

والتاريخ، كمال الدين، رسالة في حدود الفلسفة، شرائع الأديان، النوادر في فنون

شتى، السياسة الكبير، السياسة الصغير، صور الأقاليم، فضيلة علم الأخبان

البحث عن التأويلات، قوارع القرآن، ما أغلق من غريب القرآن، نظم القرآن،

النحو والتصريف، صناعة الشعر، القرايين والذباح، أخلاق الأمم، أجوبة أبي

→ زيد، فخفف أبو زيد صلاته، وهما يضحكان. قال أبو الحسن: فلم أدر ما ذلك حتى سألت لا

أدري الحنجدي أو أبا بكر الدمشقي، فقال أحدهما: اعلم أنّ أبا زيد في أول أمره كان خرج في

طلب الإمامة إلى العراق، إذ كان تقلد مذهب الإمامية، فعيره البكري بذلك (انظر معجم الأدباء).

ولأجل الوقوف على قرائن أخرى على تشييعه وحسن اعتقاده وبرائه من تممة الإلحاد التي كان

يُرمى بها عادة المهتمون بالفلسفة والمنطق)، راجع: معجم الأدباء، وفلاسفة الشيعة.

الفتاوى». ويذكر محمد طاهر البورصوي أنه توجد نسخة من هذا المؤلف الذي يتكون من خمسة مجلدات في مكتبة مناستر. ويجب أن يكون هو المؤلف الذي أشار إليه إسماعيل باشا بعنوان «الفتوى في تلخيص الفتاوى»؛ 2 - العقود الدرية في شرح الفرائض الهبرية، هو عبارة عن شرح باللغة العربية كتبه المؤلف للنص الذي ألفه حول الفرائض [مكتبة الدولة ببايزيد، قسم بايزيد، رقم 2640]؛ 3 - ظهور الآخرة، هو ترجمة موسعة باللغة التركية لمؤلف «ملتقى الأبحر» لصاحبه إبراهيم الحلبي. وتوجد مخطوطات مختلفة منه [مثلا أنظر: مكتبة السلطانية، قسم سريز، رقم 945؛ مكتبة الدولة ببايزيد، قسم بايزيد، رقم 7884]؛ 4 - منية العابدین: هو عبارة عن شرح باللغة التركية لرسالة «شروط الصلاة» لمؤلفها الملا فناري، والتي تتكون من بضعة أوراق. ويتكون الكتاب من مقدمة وسبعة عشر بابا وخاتمة. وتناول فيه الطهارة والصلاة [مكتبة السلطانية، قسم حاجي محمود أفندي، رقم 949]؛ 5 - المنهاج المحمدي والطريق الأحمدي، هو مؤلف باللغة العربية يتعلق بأسس الدين الإسلامي [مكتبة الدولة ببايزيد، قسم ولي الدين أفندي، رقم 1926]. ويحتوي الكتاب على المعلومات الدينية العامة بالإضافة إلى عقيدة أهل السنة. وقد تم شرحه من قبل المؤلف بعنوان: «هدية الهبري في ترجمة المنهاج المحمدي». ويشتمل الكتاب في أقسامه الأولى على مفاهيم الأدلة الشرعية والعقل والتقليد والبدعة، ويحتوي القسم التاسع على العقائد السننية، وتتضمن الأقسام اللاحقة مواضيع مثل الطهارة والصلاة وغيرها،

واحتوى القسم الأخير على المسائل الأخلاقية والخصال الإنسانية [للاطلاع على مخطوطة المؤلف أنظر: مكتبة السلطانية، قسم حميدية، رقم 581]؛ 6 - ظهور المصير، رسالة منظومة باللغة التركية تدور حول مواضيع العقائد [مكتبة السلطانية، قسم الشهيد علي باشا، رقم 1077 / 2]؛ 7 - شفاء الأبدان المرضي في سر منافع القرآن الشريف والأسماء الحسنی، عبارة عن رسالة باللغة التركية. واستفاد في إعدادها من «الدر الناظم» و«البرق اللامع» وغيرها من الكتب التي تتناول فضائل آيات القرآن الكريم. ويتضمن هذا المؤلف موضوع علاج الأمراض عن طريق قراءة الآيات التي تحتوي على الأسماء الحسنی. وتتألف الرسالة من مقدمة وبابين [مكتبة السلطانية، قسم حميدية، رقم 178]؛ 8 - الفوائد الهبرية، عبارة عن رسالة باللغة التركية تتعلق بالوفاة [مكتبة السلطانية، قسم سريز، رقم 2757]؛ 9 - تحفة الطلاب، رسالة صغيرة باللغة التركية تحتوي على نصائح مختلفة للطلاب [مكتبة عاطف أفندي، رقم 2515].

بالإضافة إلى ذلك تنسب مؤلفات أخرى إلى علي هبري أفندي وهي «زبدة الفكر في زيارة خير البشر» و«نبضة المناسك وشرح الحديث الأربعين».

المصادر والمراجع

• البورصوي، محمد طاهر، المؤلفون العثمانيون، استانبول 1333 - 1342، I، 279 - 278؛ • المؤلف نفسه، «تراجم أحوال: الهبري علي أفندي»، الصراط

المستقيم، VII/159، 1326، ص 39؛ • المؤلف نفسه، «تراجم أحوال: الهبري علي أفندي»، سبيل الرشاد، IX/209، 1330، 11 - 10؛ • السغدادي، إسماعيل باشا، هدية العارفين، استانبول 1951 - 1955، I، 761 - 760؛ • كحالة، معجم المؤلفين، دمشق 1376 - 1957/1381، VII، 1961، 242 - 241؛ • قراطاي، فهمي أدهم، دليل المخطوطات التركية في مكتبة متحف سراي طوب قابي، استانبول 1961، I،

البليخي، أبو زيد أحمد بن سهل

(235هـ/849م - 322هـ/934م)

أبو زيد أحمد بن سهل البليخي عالم موسوعي ألمّ بعلوم شتى من فلسفة وكلام وجغرافيا وطب. ولد في قرية شامستان بالقرب من بلخ في بلاد خراسان من أب سجستاني الأصل كان مدرسا للبنين. بدأ حياته معلما مثل أبيه، ثم أقبل على دراسة العلوم الشرعية ثم رحل إلى بغداد لتلقي سائر المعارف في عصره. وقد أقام أبو زيد البليخي في بغداد ثماني سنوات تتلمذ فيها على يدي الفيلسوف أبي يوسف يعقوب الكندي. ولئن لم تذكر المصادر من شيوخه سوى هذا الفيلسوف الذي كان أيضا مقدا في الطب، والحساب، والمنطق، والهندسة، والألحان، فلا شك في أن إقامته بالعراق مكنته من

37، 85، 141؛

• Ismail Uzunçarsili, Osmanli Tarihi, Ankara 1947-59, III/2, s. 495, 546-547; Ayni mellif, Osmanli Devle-ti'nin Ilmiyye Teskilati, Ankara 1965, s. 237.

د. محمد سعيد أوزار وارلي

جامعة اسطنبول - تركيا

ترجمة: مصطفى بن الطاهر السيتي

تونس

الأخذ عن أعلام العلوم في القرن الثالث والعقود الأولى من القرن الرابع الهجري مما يفسر معرفته بالطب والطبيعيات والنجوم وحذقه لعلم الكلام وسائر العلوم الإسلامية. ولما ارتفع البليخي بعلمه عرضت عليه الخطط الرفيعة، فدعاه عبد الله البشاري صاحب خراسان إلى بخارى ليستعين به إلا أنه رفض. وكان من المقربين إلى أبي علي الجيهاني وزير نصر بن أحمد الساماني. ولما استولى أحمد بن سهل بن هاشم المرزوي على تخوم بلخ عرض عليه الوزارة فرفضها وقبل الكتابة فاشتغل بها إلى أن توفي، وقد كانت رعاية الوزير الجيهاني له سببا في استقراره فتمكن من التأليف في شتى المعارف. فألف في

DOKÜMANTASYON MERKEZİ

(29)

Sustenance for Body and Soul

Mašālih al-abdān wa'l-anfus

by

Abū Zayd Balkhī

Abū Zayd al-Balkhī

1984

Institute for the History of Arabic-Islamic Science
at the Johann Wolfgang Goethe University
Frankfurt am Main

uns besleißigen. — S. 59 (36 11) l. *Tische*. — S. 62 (40 10) l. *mon st. mon*. — S. 63 (40 25) l. *mit Namen*. — S. 67 (65 6) l. *euch st. uns*. — S. 68 (60 9) ἀναλαμβάνεσθαι ist t. t. der Himmelfahrt. — S. 70 (59 15) l. *aber (δέ)*. — S. 71 (41 21) l. *die*. — S. 89 (57 9) l. *nicht bin ich*. — S. 97 Z. 7 v. o. Die Ergänzung ist falsch: ⲉⲓ- kann nur artikellose Nomina verbinden. Vielleicht ⲉⲓⲛⲟⲩⲁ ⲉⲓⲛⲓⲛⲏ. — S. 101 Z. 8 ⲉ statt ⲛ kommt auch in koptischen Worten vor (besonders häufig -ⲉⲓ- für -ⲛⲉ-). — S. 5* (8 6) l. ⲛⲧⲉⲓⲛⲁⲓⲟⲩⲛⲏ. — S. 6* (10 5) l. ⲁⲥⲧ st. ⲙⲁⲥⲧ. — S. 7* (11 2) l. ⲉⲣⲟⲩⲛ st. ⲉⲛⲁⲛⲓⲟⲩⲛ. — S. 8* (11 25) die Ergänzung ⲛⲉⲥ ist unmöglich (ⲛⲉⲥ müßte vor ⲛⲛⲉⲉⲓ stehen). — (12 2) l. ⲉⲛⲓⲛⲉⲧⲁⲓⲟⲩⲛⲏⲛⲏ. — S. 10* (14 12) l. ⲛⲧⲉⲥⲏⲧⲉⲛⲏ ⲉⲛⲓⲛⲉ. — (14 16) l. ⲛⲉⲟⲩⲭⲣⲓⲥⲧⲁⲛⲟⲥ. — (14 24) l. ⲉⲧⲓⲁⲛⲏ. — S. 13* (20 2) zu ⲟⲩⲟⲩⲉⲧⲓⲛⲏ [vgl. Zeitschr. f. äg. Spr. u. Alt. XXXX, 1903, S. 131. — S. 17* (24 8) l. ⲉⲓⲛⲁⲓⲟⲩⲛⲏ. — (25 16) l. ⲉⲓⲛⲏ. — S. 22* (31 3) l. ⲛⲧⲉⲛⲁⲓⲟⲩⲛ. — S. 24* (33 12) l. ⲛⲉⲧ st. ⲁⲛⲉⲧ. — (34 2) l. ⲛⲏⲭⲓⲛⲁ. — S. 39* (45 18) die Stelle ist verderbt (es fehlt ⲉⲛ nach -ⲧⲉⲛⲁⲩ). — S. 41* (47 5. 6) l. ⲁⲛⲏ st. ⲙⲏ. — S. 50* (58 11) die Ergänzung ⲛⲁⲧⲁ, so auffallend sie inhaltlich ist, scheint mir die einzig mögliche. — S. 76* links Z. 17 v. o. l. S. st. B.

Der Wert der Schmidt'schen Arbeit wird selbstverständlich durch diese kleinen Ausstellungen nicht beeinträchtigt. Schmidt hat vielmehr hier, wie schon in seinen früheren Veröffentlichungen, einen glänzenden Beweis seiner philologischen Genauigkeit und Kombinationsgabe geliefert.

Die Ausstattung des Buches entspricht durchaus seinem inneren Werte. Warum ein vollständiges Faksimile beigegeben wurde, vermag ich nicht einzusehen. An schlecht erhaltenen Stellen gewährt es keine Hilfe, so gut es auch gelungen ist; an gut erhaltenen brauchen wir es, dank der Sorgfalt des Herausgebers, gar nicht erst zu vergleichen. Das Faksimile steigert nur den Preis des Buches und verbietet manchem die Anschaffung, der es gern sein eigen nennen würde.

Möge es Carl Schmidt vergönnt sein, recht bald auch seine übrigen koptischen Funde der gelehrten Welt in so schönen Publikationen vorzulegen. Sie stehen den Paulusakten an geschichtlichem und sprachlichem Werte vielleicht nicht nach.

J. Leipoldt.

Le livre de la Création et de l'Histoire de Moṭahhar ben Tāhir el-Maqdisī attribué à Abou-Zēid Aḥmed ben Šahl el-Balkhī, publié et traduit d'après le manuscrit de Constantinople par M. Cl. Huart. — Tome III. Paris (E. Leroux) 1903, VII + 211 (arab.) + 238 (franz.) SS. [Publications de l'École des Langues Orientales vivantes, IVe Série — Vol. XVIII.]

Der vorliegende dritte Teil der von Herrn Professor Huart unternommenen Publikation, deren 1. und 2. Band an dieser Stelle (54, 396—405; 55, 702—716) angezeigt wurden, erstreckt sich auf die Kapitel X und XI des Werkes, als dessen Verfasser der nun auch auf dem Titelblatt genannte Muṭahhar b. Tāhir al-Muḩaddasī festgestellt ist. Daß ihm palästinische Verhältnisse nahe lagen, ist aus 121, 5 ersichtlich. Er bezieht sich hier sehr oft auf sein früheres Werk Kitāb al-ma'ānī oder vollständiger K. ma'ānī al-ḩur'ān (s. Index s. v.); vielleicht kann dieser Hinweis ein Anhaltspunkt für seine Identifikation werden. Dieser Teil des Werkes hat in dem einen Kapitel die Darstellung der Prophetenlegenden, im andern eine kurze Zusammenfassung der vorislamischen Geschichte der Araber und Perser, mit fortwährender Rücksicht auf die Synchronistik, zum Gegenstande. Unsere Kunde von der islamischen Überlieferung über diese Stoffe wird durch die Mitteilungen Muṭahhar's kaum vermehrt. Hingegen macht er sich durch die einem jeden Abschnitt beigegebene Zusammenstellung der abweichenden Meinungen sehr nützlich. Durch das Hervortreten der theologischen Individualität des Verfassers, besonders im X. Kapitel, gewinnt seine Darstellung auch persönliches Interesse. Er betont hier wiederholt seinen, schon in früheren Abschnitten (vgl. hier 55, 703) den Traditionen gegenüber dargelegten Standpunkt. Es wird unbedingter Glaube gefordert für Wunderlegenden, die in fraglos gesunden Traditionen berichtet sind, die ihm an Glaubwürdigkeit mit dem Koran als gleichwertig gelten (47, 5). Die Schöpfung aus nichts sei ja selbst ein Wunder — so argumentiert er wiederholt (vgl. unten zu 55) —; der Glaube an sie zieht den an die Zulässigkeit anderer übernatürlicher, von Gott bewirkter Vorgänge nach sich. In diesem Sinne weist er die Zweifel des Muḩammed b. Zakarijjā al-Rāzī an den Prophetenwundern streng zurück (110). Obwohl er diese These zunächst nur auf die in Koran und gutem ḩadīṯ festgestellten Erzählungen anwendet (43 unten), ist er auch harmlosen apokryphen Legenden gegenüber nicht von unbeugsamer Strenge, sofern sie die Grenzen des Möglichen und Zulässigen nicht überschreiten (47, 1).¹⁾ Er legt

1) Er hatte schon früher (I, 4) konstatiert, daß selbst gelehrte Leute den gewinnstüchtigen Erzählern (مستأكله القصص) viele vernunftwidrige Fabeln nachsprechen.

ZDMG, LVIII, 1904 (LEIPZIG)

ومن حماية هذه الأخيرة من المتعضيات المنافسة لها والضارة بها والمعيقة لنموها، وكذلك من المفترسات. وتُجمع الرخويات من المرابي الخاصة بها في أوقات معينة من السنة بحسب النوع المرابي، وبحسب الشروط المحلية التي تتحكم في أوقات النكاث. ويكون استهلاك بلح البحر في أفضل حالاته عندما ينضج جنسياً وقبل أن يضع بيضه، لأنه بعد إطلاق العناصر التناسلية يصبح الرخوي ضعيفاً جداً.

محمد ياسين قصاب

العميقة التي لا تتكشف في أثناء المد والجزر، أو في أحواض قد تتكشف أحياناً، وتُتبع هذه الطريقة خاصة في هولندا وفرنسا أساساً. وهي تتلخص بنقل الرخويات ووضعها بكثافة مناسبة على القاع الصخري القاسي في مناطق تسهل مراقبتها والعمل فيها وتسمح بنمو جيد للرخويات. ومهما كانت الطريقة المتبعة في التربية فلا بد من تزويد المنشآت بأفراد فتية باستمرار، ومن تحقيق كثافة مناسبة من الرخويات،

كان المد والجزر شديدين. وتعتمد هذه الطريقة على تشبُّث الرخويات بحوامل مصنوعة من الحبال عادة أو من أنواع مختلفة من الشباك. وتُربط الحبال الحاملة للرخويات على عوارض تقام فوق مستوى سطح الماء، وتثبت العوارض على أجسام عائمة (كالقوارب) أو على هياكل (منصات) مربوطة. وتبقى الرخويات في هذه الطريقة معزولة عن القاع كلياً وتبقى داخل الماء.

٢- التربية الأفقية القاعية: وتتم في المياه

مراجع للاستزادة:

- Fiches, FAO d'identification des espèces pour les besoins de la pêche (Rome 1987).
- Gerard, A. et al. La pêche à pied (Ouest-France 1979).

■ البلخي (أبو زيد -)

(٢٣٥ - ٢٢٢هـ/٨٤٩ - ٩٣٤م)

بينهم يومئذ ولا يتساءلون ﴿المؤمنون ١٠١﴾، ويقول في موضع آخر: ﴿إِنْ أَكْرَمَكُمْ عِنْدَ اللَّهِ أَنْتَأَكَّمْ﴾ (الحجرات ١٣).

بحث أبو زيد في أصول الدين، وقاده ذلك إلى الحيرة واضطراب المذهب في شبابه، فكان يطلب الإمام المنتظر تارة، ويسند الأمر إلى النجوم تارة. وقد خرج في أول أمره في طلب الإمام إلى العراق، لأنه كان قد أظهر مذهب الزيدية ثم رجع عنه، واشتغل بالفلسفة.

وذكر الإمام فخر الدين الرازي (ت ٦٠٦هـ) في شرح أسماء الله أن أبا زيد قد طعن في عدة أحاديث صحيحة، وازدري أهل العلوم الشرعية. ولكن شهد آخرون أنه كان حسن الاعتقاد. ومنهم أحمد بن محمد بن العباس البرزاري، وهو الإمام ببلخ والمفتي بها. الذي قال فيه: «إنه كان قويم المذهب، حسن الاعتقاد، لم يُعرف بشيء في ديانته».

وممن بالغ في إطراء أبي زيد أبو حيان التوحيدي (ت ٤٠٤هـ)، فقد أورد في كتاب «البصائر والذخائر»: «أبو زيد البلخي يقال له بالعراق جاحظ خراسان». وقال في كتاب «تقريظ الجاحظ» عن أبي زيد «إنه لم يتقدم له شبيه في الأعصر الأول، ولا يظن أنه يوجد له نظير في مستأنف الدهر. ومن تصفح كلامه في كتاب أقسام العلوم، وفي كتاب أخلاق

وصل إلى بلخ، حيث اشتهر وانتشر عنه. ولما استولى القائد الساماني أحمد بن سهل بن هاشم المروزي على بلخ، طلب من أبي زيد أن يكون وزيراً له، فأبى، فاتخذ أبا القاسم الكعبي البلخي [ر] وزيراً، وأبا زيد البلخي كاتباً. فعظم محلتهما، وأصبحا من الرموقين. تكلم أبو محمد الحسن الوزيري عن فضائل أستاذه أبي زيد وكان يتردد عليه طلباً للعلم فقال: «كان قويم اللسان، جميل البيان، متبناً، نزر الشعر، قليل البديهة، واسع الكلام في الرسائل والتأليفات... وكان قليل المناظرة، حسن العبارة. وكان يتنزه عما يقال في القرآن، إلا الظاهر المستفيض من التفسير والتأويل. وحسبك ما ألفه من كتاب نظم القرآن، الذي لا يفوقه في هذا الباب تأليف».

كان أبو زيد يتحرج عن تفضيل الصحابة بعضهم على بعض، وكذلك عن مفاخرة العرب والعجم. وهو يقول: ليس في هذه المناظرات ما يُجدي طائلاً، ولا يتضمّن حاصلاً. لأن الله تعالى يقول في معنى القرآن ﴿قرآناً عربياً غير ذي عوج﴾ (الزمر ٢٨). وأما معنى الصحابة وتفضيل بعضهم على بعض، فقوله عليه الصلاة والسلام: «أصحابي كالنجوم، بأيهم اقتديتم اهتديتم». وكذلك العربي والأعجمي، فإنه سبحانه يقول: ﴿فلا أنساب

أبو زيد أحمد بن سهل البلخي، أحد حكماء الإسلام وعلمائهم البارزين في الأدب والفقه والفلسفة. ولد في قرية قريبة من بلخ تدعى شامستيان، وكان والده معلماً للصبيان فيها. فلما شب أبو زيد رغب في طلب العلم، وعمل معلماً في القرية التي نشأ فيها. وقد روي عنه أنه قال: «كان الحسين بن علي المروزي (من كبار قادة السامانيين) وأخوه، وأنا صلوك، يُجريان علي صلوات معلومة دائمة، فلما صنفت كتابي في البحث عن التأويلات قطعها. وكان لأبي علي محمد بن أحمد الجيهاني، وزير نصر بن أحمد الساماني، جوار (عطايا) يُدرها علي، فلما أمليت كتاب القرايين والذبايح حرمها».

وحين كان في عنقوان شبابه حدثته نفسه أن يسافر إلى أرض العراق، ويقصد العلماء، ويقتبس منهم العلوم، فتوجه إليها، وأقام فيها ثماني سنوات. وهناك تلمذ لأبي يوسف إسحاق بن يعقوب الكندي (ت ٢٦٠هـ)، وحصل من عنده علوماً جمة، وتعمق في علم الفلسفة. كما أقبل على أسرار التنجيم والهيئة، وبرز في علم الطب والطبائع.

ولما قضى وطره من العراق، وصار في كل فن من فنون العلم قدوة، قصد العودة إلى بلده، فتوجه إليها عن طريق مدينة هرات، حتى

من نواحي سيواس ، ونعم بدره ، ودرس بها وبأسكوب ، ثم ولي قضاء أدرنة فقضاء العسكر في ولاية أناطولي . وعزل ، فولي مدرسة دار الحديث بأدرنة ، فالافتاء بالقسطنطينية إلى أن مات . من مؤلفاته الكثيرة « تفسير القرآن » بلغ فيه إلى سورة الصافات ، قال في كشف الظنون : وهو تفسير لطيف فيه تحقيقات شريفة وتصرفات عجيبة . وتفسير « سورة الملك » و « حواش » على الكشاف في التفسير أيضاً ، قال صاحب كشف الظنون : وهو من أحسن تأليفاته (١) .

من نواحي سيواس ، ونعم بدره ، ودرس بها وبأسكوب ، ثم ولي قضاء أدرنة فقضاء العسكر في ولاية أناطولي . وعزل ، فولي مدرسة دار الحديث بأدرنة ، فالافتاء بالقسطنطينية إلى أن مات . من مؤلفاته الكثيرة « تفسير القرآن » بلغ فيه إلى سورة الصافات ، قال في كشف الظنون : وهو تفسير لطيف فيه تحقيقات شريفة وتصرفات عجيبة . وتفسير « سورة الملك » و « حواش » على الكشاف في التفسير أيضاً ، قال صاحب كشف الظنون : وهو من أحسن تأليفاته (١) .

أبو حُرَيْبَةَ [١٢٠٨ - ١٢٦٨ هـ]
[١٧٩٣ - ١٨٥١ م]

أحمد الشنتناوي - نسبة لقريه شنتنا بالمنوفية في مصر - المعروف بأبي حريبة . مفسر ، صوفي ، تعلم بالقاهرة وأقام بها إلى أن توفي . له « فتح الرحمن في معاني

(١) الوافي ٦ : ٤٠٩ ومعجم الأدباء ١ : ١٤١ وبغية الوعاة ١ : ٣١١ ولسان الميزان ١ : ١٣٨ وابن النديم ١٨٣ وطبقات المفسرين للداودي ١ : ٤٢ وحكما الاسلام ٢٢ والامناع والمؤانسة ٢ : ١٥ وهدية العاقرين ١ : ٥٩ وبروكلمان ، الذليل ١ : ٤٠٨ والأعلام ١ : ١٣١ وأعيان الشيعة ١٠ : ٣٩٦ ومعجم المؤلفين ١ : ٢٤٠ .

البُلْخِي [٢٣٥ - ٣٢٢ هـ]
[٨٤٩ - ٩٣٤ م]

أحمد بن سهل ، أبو زيد البلخي : الملقب « الجاحظ الثاني » أحد كبار المشاهير من علماء الاسلام ، كان يسلك في مصنفاته مسلك الفلاسفة ، إلا أنه كان بأهل الأدب أشبه . ولد بقريه شامستيان - قريه بلخ ، واشتغل بالتعليم ، ثم دخل بغداد وأخذ

(١) شذرات الذهب ٨ : ٢٣٨ والفوائد البهية ٢١ والشقائق النعمانية ٢٢٦ والكواكب السائرة ٢ : ١٠٧ وهدية العاقرين ١ : ١٤١ وعقود الجوهر ٢١٧ وكشف الظنون ٤٣٩ و ٤٥٠ و ١٤٨١ ، ودائرة المعارف الاسلامية في : كمال باشا زاده . والأعلام ١ : ١٣٠ ومعجم المؤلفين ١ : ٢٣٨ .

BELHI, Ebu Zeyd

MUSTAFA BİLGİN, TEFSİRDE MUTEZİLE EKOLÜ (Doktora tezi), ULU-
DAĞ ÜNİVERSİTESİ SOSYAL BİLİMLER ENSTİTÜSÜ TEFSİR-HADİS ANABİLİM DALI),
DANIŞMAN SÂKİP YILDIZ, BURSA 1991, İSAM KTP. 40175, SS. 117-119.

8- Ebû Zeyd el-Belhî (v.322/934)

Ebû Zeyd Ahmed b. Sehl el-Belhî

Çeşitli ilimlerde temayüz etmiş Belhli bir alimdir.

a- Hayatı: 235-322/849-944 yılları arasında yaşamış-
tır. Dinî ilimler dışında felsefe, tarih, coğrafya, dil ve
edebiyat ilimlerinde de önde gelen bir kişiydi. Irak'a ge-
lerek el-Kindî (v.252/867)'den felsefe okuduğu, diğer bir
filozof Ebû Hayyân et-Tevhîdî (v.380/990 civ.)'nin onu mü-
balâgalı bir dille övdüğü, te'life olan büyük kabiliyeti
ve te'liflerinde felsefî bir üslup kullanmasıyla tanındığı,
bir süre İmâmiyye itikadını benimsemişse de bundan rücu et-
tiği, hayatı ve şahsiyeti hakkında verilen belli başlı bil-
giler arasındadır.¹

Tarihçi el-Makdisî (v.380/990 civ.)'ye nisbetle meş-
hur olan "el-Bed' ve't-Târîh" isimle umumi tarihin eslinde
onun olduğu,² "Suveru'l-Ekâlîmi'l-İslâmiyye" isimli coğraf-
ya kitabında haritalara gösterdiği ilgiden dolayı İslâm coğ-
rafyacılarının başı sayıldığı³ bilinmektedir. Bazı sahih ha-
disleri tenkit ettiği için şeriat ulemasından sert mukabe-
leler görmüş ve mülhidlikle itham edilmişti.⁴ Ne var ki, ya-
kın arkadaşı olan mutezilî müfessir el-Ka'bî onun hakkında
şu açıklamayı yapmıştır: "Bu adama haksızlık ediyorlar; -mu-
tezilî oluşunu kastederek - o ancak bir muvahhidir. Ben o-
nu başkalarından daha iyi tanırım; beraber büyüdük, beraber
mantık okuduk".⁵

Dinî ve lâdinî sahalarda çok geniş bir kültüre sahip
olması ve bu kültürünü akılcı bir üslupla eserlerine yansı-
tabilmesi, el-Belhî'nin başlıca özelliği olarak görülmüştür.

1- Yâkût, Üdebâ, III/64-65, 70-86; İbn Hacer, Lisân,
I/183-184; ed-Dâvûdî, Tabakât, I/43.

2- Hacı Halife, Keşf, I/227.

3- Nüveyhîz, Mu'cem, I/40.

4- İbn Hacer, Lisân, I/183-184; ed-Dâvûdî, Tabakât,
I/42-43; es-Suyûtî, Buğye, I/311.

5- İbn Hacer, Lisân, I/183-184.

- ZAKI ALI: Neuvième centenaire d'Avicenne Prince des Medecins *Bull. de la soc. française d'hist. de la médecine*, t. 32, 1938, pp. 215-221.
- ZAKUEV AKHMED-KERADI: O nektorikh materialisti-cheskikh tendentsiyakh v psikhologicheskome uchenii Ibn-Sini. (Avitsenni). *Trudi Instituta istorii i filosofii A. N. Azerb.* t. II, 1952, pp. 45-74.
- ZAKUEV, A.K.: *Psikhologia Ibn Sini*. Baku, AN Az-SSR, 1958, p. 88.
- ZAVADOVSKII, Yu. N.: Ibn Sina i ego filosofskaya polemika s Biruni. *Trudi Instituta Vostokovedeniya AN UzSSR*, 1953, vip. 1, pp. 46-56.
- ZEDLER, B.H.: St. thomas, interpreter of Avicenna God's knowledge of the singular. *Modern Schoolman*. 33: 1-18. Nov. 1955.
- ZEDLER, B.H.: Tributes to Avicenna. *Modern Schoolman*. 30: 157-60. Jan 1953.
- ZEKI, Memdoh: *Avicenna and his age*, Baghdad 1952.
- ZEMBRZUSKI, Ludwik: *Avicenna, Lekarz i filozof XI Wieku*, *Polski Tygodnik Lekarski* no. 35, s. 1074-1075. Warszawa 1952.
- ZHIZNEOPISANIE Abu-Ali Husein Ibn Abdallaha Ibn Sina. Raskazannoie im samim i zapisannoie iego uchenikom Abu Ubeidom al-Dzhuzdzhani. *Literaturnyi tadjhikistan*, 5, 1953, pp. 131-45.
- ZILGIEN, H.: *Avicenne réhabilité par la thérapeutique moderne*. *Mém. de l'Acad. Stanislas* (Nancy), t. LXXXII 1913-14, pp. 1-10.
- ZULINSKI, Roman: *Trudna droga Avicenny*, *Wiedza i Zycie*, No. 10, s. 917-927, Warszawa 1952.
- BAHMANYĀR:
- POPER, S.: Behmenjār ben al-Marzubān, der persische Aristoteliker aus Avicenna's schule, zwei metaphysische Abhandlungen von ihm arabisch und deutsch mit Anmerkungen. Leipzig 1851.

- BALKHI, Abu Ma'shar:
- BALKHI, Abu Ma'shar Ja'far Ibn Muhammad al: [Kitab al-Kiranat. Translated into Latin by Johannes Hispalensis.] *Albumasar de magnis conjunctionibus: annorum revolutionibus ac eorum perfectionibus: octo continens tractatus*. End. *Opus albumazaris de magnis conjunctionibus explicit feliciter: magistri johannis angeli... correctione*. Erhardi ratdolt industria. Augusta vindelicorum, 1489. [Abu Ma'shar ja'far Ibn Muhammad Ibn Umar al-Balkhi, Latin name: Albumasar, was born in Balkh, Khurasan, flourished in Baghdad and died in Wasit, a centenarian in 886. Probably the greatest of the Arabic astrologers, certainly more frequently quoted in the West than any other. Many astrological writings are ascribed to him, and a great number were translated into Latin. This particular work, *Book of the Revolution of the Birth Years* is said by Sarton to be a plagiarism of al-Kindi. Abu Ma'shar's work synthesizes the traditional methods of Mash'allah (Messehalla) and Sahl (Zahel Benbuz) with new materials of Eastern origin.]
- DUNLOP, D.M.: *The Mudhakarāt fi 'llm an-Nujum* (Dialogues of Astrology) attributed to Abu Ma'shar al-Balkhi (Albumasar). *Iran and Islam, in memory of V. Minorsky*, 1971, pp. 229-246.
- FADDEGON, J.M.: Notice sur un petit traité d'astrologie attribué à Albumasar (Abu-Ma'sar) *Journ. Asiat.* 213, 1928, pp. 150-58.
- HERMELINK, H.: *Datierung des Liber introductorius von Albumasar* (Kitab al-mudhol al-Kabir von Abū Ma'sar) *Sudhoffs Archiv* 46, 1962, pp. 264-5.
- HILDER, G.: *Abu Ma'shars Introductorium in astronomiam und der altfranzösische Roman de la rose*. Ein Beitrag zur Tradition arabischer Astrologie und ihrer christlichen Deutung im 12. und 13. Jahrhundert. *Z.f. roman. Philol.* 88, 1972 pp. 13-33.

برکناری جهانی در ۳۰۹ ق و آشکار شدن جدایی گرفتن ابوزید از وزیر و سپهسالار اسماعیلی پیشین که اکنون در زندان بخارا به سر می برد شده باشد. شاید ابوزید نیز بیشتر از این، مذهب اسماعیلی می ورزید و پس از رویگردانی او از این مذهب بوده که جهانی و حسین مرورودی حمایت از او را رها کردند. اما دانسته نیست که ابوزید پس از پشت کردن به مذهب اسماعیلیه به کدامیک از مذاهب روی آورد. با توجه به اینکه در آن روزگار تشیع مذهب آزاد اندیشان بوده و ابوزید نیز مردی فیلسوف و آزاد اندیش بود، احتمال پیوستن وی به مذهب شیعه بیش از هر مذهب دیگری است، به ویژه که وی در این مذهب سابقه نیز داشته است. ابوزید از نخستین فیلسوفان ایرانی در دوره اسلامی است و از نخستین کسانی است که کوشیده اند میان فلسفه و دین را آشتی دهند. نسبت ارتداد که برخی منابع به او می دهند به واسطه علاقه او به فلسفه و گرایش به شک و استدلال بوده است، اما می تواند به دلیل تمایلات شیعی وی نیز باشد، زیرا در آن روزگار سنیان قشری به ویژه شیعیان را به ارتداد و الحاد متهم می کردند و آنها را رافضی می خواندند. ابوزید شاگردانی نیز تربیت کرد که معروفترین آنها ابوالحسن محمد بن یوسف عامری نیشابوری (م ۳۸۱ ق)، ابومحمد حسن بن وزیری و ابوبکر محمد بن زکریای رازی (م ۳۱۳ ق) بوده اند. ابوزید مؤلفی پرکار بود و در زمینه های گوناگون علوم تألیفاتی داشته است. این ندیم شمار تألیفات او را ۳۴ و یاقوت ۵۶ یاد کرده است، اما از این شمار تنها یک اثر وی از دستبرد ایام در امان مانده است و آن هم از تألیفاتی نیست که بتوان به یاری آن به اندازه دانش ابوزید پی برد و او را با دیگر اندیشه گران هم روزگارش سنجید. منابعی که از ابوزید یاد کرده اند وی را به داشتن فضل فراوان در زمینه های گوناگون علوم ستوده اند. ابوحیان توحیدی (م پس از ۴۰۰ ق) وی را در کنار جاحظ و ابوحنیفه دینوری می گذارد و گوید اگر همه مردم سراسر زندگی خود را در ستایش این سه تن سرکنند باز هم حق آنها را چنانکه شایسته است ادا نخواهند کرد. وی می افزاید که ابوزید عالمی بوده که تا آن زمان مانند نداشته و پس از آن نیز مانند او پیدا نخواهد شد. از آثارش: اقسام العلوم؛ شرایع الادیان؛ اختیارات السیر؛ السیاسة الکبیر؛ السیاسة الصغیر؛ اکمال الدین؛ فضل صناعة الكتابة؛ مصالح الابدان و الانفس، معروف به المقالین؛ اسماء الله و صفاته؛ صناعة الشعر؛ فضیلة علم الاخبار؛ الاسماء و الکنی و الالقاب؛ اسماء الاشیاء؛ النحو و الصرف؛ الصورة و المصدر؛ رسالة فی حدود الفلسفة؛ ما یصح من احکام النجوم؛ الرد علی عبدة الاصنام؛ فضیلة علوم الرياضیات؛ فی اقتناء علوم الفلسفة؛ القربین و الذبائح؛ عصمة الانبیاء؛ نظم القرآن که گفته اند در موضوع خود کتابی بی مانند بوده است؛ قوارع القرآن، الفتاک و النساک؛ ما اغلق من غریب القرآن؛ فی ان سورة الحمد تنویب عن جمیع القرآن؛ اجوبة ابی القاسم کعبی؛ النوادر فی فنون شتی؛ اجوبة اهل فارس؛ تفسیر کتاب السماء و العالم لابی جعفر الخازن؛ اجوبة ابی علی بن محتاج؛ اجوبة ابی اسحاق المؤدب؛ المصادر؛ اجوبة ابی الفضل العسکری؛ فضائل مکه علی سائر

ابوبکر محمد بن احمد بن ابی الثلج بود. وی را به «متکلم شیعه» علی الاطلاق وصف می کنند. ابوالعباس نجاشی در رجال خود او را «متکلم مشهور» یاد کرده است. از معروفترین شاگردان وی شیخ مفید (م ۴۱۳ ق) است. که در کتاب خود الارشاد از او روایت نقل می نماید. بلخی دارای مؤلفات بسیاری است از جمله کتاب قد فعلت فلا تلم؛ نقض العثمانیة علی الجاحظ؛ المجالسة مع المخالفین فی معان مختلفة؛ کتاب فدک؛ الرد علی من جوز علی القديم البطلان؛ کتاب النکت و الاغراض در امامت؛ کتاب الارزاق و الآجال؛ کتاب الانسان، چنانکه شیخ طوسی در الفهرست آورده است. بلخی از غلامان ابوسهل نویختی بوده است. منابع: اعیان الشیعة، ۱۰/۲۹۹؛ الذریعة، ۱۶/۱۲۹، ۱۹/۳۶۷، ۲۴/۲۸۹؛ رجال، نجاشی، ۲۹۹؛ الفهرست، شیخ طوسی، ۳۳۱؛ نوابغ الرواة فی رابعة المئات، ۳۱۸؛ جامع الرواة، ۲۳۴/۲. عبدالحسین شهیدی

بلخی، ابوالحسن علی فرزند ابوطالب الحسین بن عبیدالله حسینی بلخی، از فقهای امامیه و اعیان محدثین بلخ و از طرق روایات. وی فقه و حدیث را از پدرش سید ابوطالب حسن حسینی بلخی و دیگر محدثین و علمای بلخ فراگرفت سپس متصدی تدریس فقه و حدیث شد. از پدرش سید ابوطالب حسن در سال ۴۳۴ ق دارای اجازه روایت می باشد. همچنین فرزندش سید ابومحمد حسین حسینی بلخی در سال ۴۶۶ ق از او روایت می نماید (س بلخی، ابوطالب حسن).

منابع: الدرایة فی علم مصطلح الحدیث، شهید ثانی، ۱۲۶ - ۱۲۷؛ التالیف فی القرن الخامس، ۱۱۸. عبدالحسین شهیدی

بلخی، ابوزید احمد بن سهل (شامستیان نزدیک بلخ ۲۳۶ - همانجا ۳۲۲ ق)، ادیب، فیلسوف، متکلم، اخترشناس، پزشک و جغرافیایانویس شیعی ایرانی. پدرش از مردم سیستان بود و چون به تعلیم کارآموزان خدمت در دستگاه دیوانی می پرداخت بی گمان خود نیز از کارکنان دیوان سامانی در خراسان بوده است. احمد در سالهای جوانی با کاروان حجگزاران خراسان رهسپار عراق گردید و مدت هشت سال در خدمت استادانی چون ابویوسف یعقوب بن اسحاق کندی (م ۲۵۵ ق) به فراگیری فلسفه، اخترشناسی، پزشکی و طبیعیات همت گمارد و در همین سالها به سیاحت در سرزمین عراق و نواحی پیرامون آن پرداخت. پس از بازگشت به خراسان با ابوعبدالله محمد بن احمد جهانی (م ۳۳۰ ق)، وزیر نصرین احمد سامانی (۳۰۱ - ۳۳۱ ق) و حسین بن علی مرورودی، سپهسالار سامانیان (م ۳۲۰ ق) که هر دو گرایشهای شیعی اسماعیلی داشتند پیوستگی یافت و از صلوات و تشویقهای ایشان برخوردار می گردید. اما پس از چندی که کتابهایی به روش اهل سنت نوشت پشتیبانی وزیر و سپهسالار را از دست داد و مشاخره ای که از ایشان می گرفت بریده شد. به گفته منابع ابوزید پیشنهاد احمد بن سهل کامکاری، سپهسالار امیرنصر را برای نشستن بر مسند وزارت نپذیرفت. احتمالاً این پیشنهاد پس از

15 AGUSTOS 1996

دائرة المعارف بزرگ اسلامی

جلد پنجم تهران ۱۳۷۲

ابوزید بلخی

۵۰۲

مجموعه‌ای از اشعار و لغاتی شمرد که با عناوین باب شعر، باب رجز و باب نوادر گردآوری شده‌اند. ابوزید خود در آغاز کتاب (ص ۱ - ۲) تصریح کرده که آنچه را تحت عنوان «باب شعر» آورده، از مفضل ضبی گرفته و بقیه را از فصحای عرب شنیده است (قس: ابن انباری، ۸۷). این اثر به همراه کتاب مسائیه مؤلف نخستین بار به کوشش سعید خوری شرتونی در بیروت (۱۸۹۴م) به چاپ رسیده است.

۵. کتاب الهمز. ابوزید در این اثر حدود ۳۰۰ کلمه را که همگی در تمام صیغه‌ها دارای همزه‌اند، گردآورده است. کتاب ۳۰ باب دارد و تقسیم‌بندی آن بر اساس جایگاه همزه در کلمه و بر حسب صیغه‌ها و گاه ترتیب حروف الفبا، صورت گرفته است (عبدالطوب، ۲۸۴ - ۲۸۵). این کتاب به کوشش لویس شیخو نخست در مجله المشرق بیروت (۱۹۱۰م) و بار دیگر به طور مستقل در همانجا (۱۹۱۱م) به چاپ رسیده است.

آثار یافت نشده:

۱. الابل والشاة؛ ۲. الایات؛ ۳. الامثال؛ ۴. ایمان عثمان؛ ۵. البری والغزائم؛ ۶. بیوتات العرب؛ ۷. التثلیث؛ ۸. التضارب؛ ۹. التمر؛ ۱۰. الجمع والتثنية؛ ۱۱. الجود والخیل؛ ۱۲. الحلبة (الحلسة؟)؛ ۱۳. حيلة و محالة؛ ۱۴. خبناه یا خبابة (؟)؛ ۱۵. خلق الانسان؛ ۱۶. الرحل والقتب؛ ۱۷. الفرائز؛ ۱۸. غریب الاسماء؛ ۱۹. الفرق؛ ۲۰. قَلْتُ و افعلت؛ ۲۱. قراءة ابی عمرو؛ ۲۲. القوس و الثرس؛ ۲۳. اللامات؛ ۲۴. اللغات؛ ۲۵. المعزی؛ ۲۶. المقتضب؛ ۲۷. المصادر؛ ۲۸. المکتوم؛ ۲۹. المنطق؛ ۳۰. المیاء؛ ۳۱. النبات و الشجر؛ ۳۲. نابه و نبيه؛ ۳۳. نعت الفتم؛ ۳۴. نعت المشافهات؛ ۳۵. الواحد؛ ۳۶. الوحوش؛ ۳۷. الهوش والنوش؛ ۳۸. الهشاشة والبشاشة (ابن ندیم، همانجا؛ ابن حزم، ۳۷۳؛ ابن خیر، ۳۷۰ - ۳۷۱؛ یاقوت، ادبا، ۲۱۶/۱ - ۲۱۷؛ فولگل، ۷۱ - ۷۲).

مأخذ: ابن ابی نایب، خلق الانسان، به کوشش عبدالستار احمد فراج، کویت، ۱۹۸۵م؛ ابن ابی حاتم، عبدالرحمن بن محمد، الجرح و التعديل، حیدرآباد دکن، ۱۳۷۲ ق / ۱۹۵۲م؛ ابن انباری، عبدالرحمن بن محمد، نزهة الالیاء، به کوشش ابراهیم سامرای، بغداد، ۱۹۵۹م؛ ابن حبان، محمد، المجروحین، به کوشش محمود ابراهیم زاید، بیروت، ۱۳۹۶ ق؛ ابن حزم، علی بن احمد، جمهرة انساب العرب، بیروت، ۱۴۰۳ ق / ۱۹۸۳م؛ ابن خلکان، احمد بن محمد، وفيات الاعیان، به کوشش احسان عباس، بیروت، ۱۳۷۲ ق؛ ابن خیر، محمد، فهرسة، به کوشش فرانسیسکو کودرا و روبرتا تاراگو، بغداد، ۱۳۸۲ ق / ۱۹۶۳م؛ ابن درید، محمد بن حسن، الاشتقاق، به کوشش عبدالسلام محمدهارون، قاهره، ۱۳۷۸ ق / ۱۹۵۸م؛ ابن سعد، محمد، الطبقات الکبری، بیروت، دارصادر؛ ابن سکیت، یعقوب بن اسحاق، اصلاح المنطق، به کوشش احمد محمد شاکر و عبدالسلام محمدهارون، قاهره، ۱۳۷۵ ق / ۱۹۵۶م؛ همو، تهذیب الالفاظ، به کوشش لویس شیخو، بیروت، ۱۸۸۶ - ۱۸۸۸م؛ ابن سلام جعفی، محمد، طبقات فحول الشعراء، به کوشش محمود محمد شاکر، قاهره، ۱۳۹۴ ق / ۱۹۷۴م؛ ابن سبیه، علی بن اسماعیل، المحکم والمحیط الاعظم، به کوشش عائشه عبدالرحمن، قاهره، ۱۳۷۷ ق / ۱۹۵۸م؛ همو، الشخص، بولاق، ۱۳۲۰ ق؛ ابن فارس، احمد، متخیر الالفاظ، به کوشش هلال ناجی، بغداد، ۱۳۹۰ ق / ۱۹۷۰م؛ همو، مجمل اللغة، به کوشش هادی حسن حمودی، کویت، ۱۴۰۵ ق / ۱۹۸۵م؛ ابن فضل الله عمری، احمد بن یحیی، مسالك الابصار، به کوشش فزاد سزگین، فرانکفورت، ۱۴۰۸ ق / ۱۹۸۸م؛ ابن قتیبه، عبدالله بن مسلم، ادب الکاتب،

به کوشش محمد دالی، بیروت، ۱۴۰۶ ق / ۱۹۸۶م؛ همو، المعارف، به کوشش ثروت عکاشه، قاهره، ۱۹۶۰م؛ همو، المعانی الکبیر، حیدرآباد دکن، ۱۳۶۸ ق / ۱۹۴۹م؛ ابن مکی، عمر بن خلف، تنقیح اللسان، به کوشش عبدالعزیز مطر، قاهره، ۱۳۸۶ ق / ۱۹۶۶م؛ ابن نباته، جمال الدین، سرح العیون، به کوشش محمد ابوالفضل ابراهیم، قاهره، ۱۹۶۴م؛ ابن ندیم، الفهرست؛ ابن هشام، عبدالملک، السیرة النبویة، به کوشش مصطفی سقا و دیگران، قاهره، ۱۳۵۵ ق / ۱۹۳۶م؛ ابوزید انصاری، سعید بن اوس، النوادر فی اللغة، به کوشش سعیدخوری شرتونی، بیروت، ۱۳۸۷ ق / ۱۹۶۷م؛ ابویب لفری، عبدالواحد بن علی، مراتب النحویین، به کوشش محمد ابوالفضل ابراهیم، قاهره، ۱۳۷۵ ق / ۱۹۵۵م؛ ازهری، محمد بن احمد، تهذیب اللغة، به کوشش عبدالسلام محمدهارون، قاهره، ۱۳۸۴ ق / ۱۹۶۴م؛ بلاذری، احمد بن یحیی، انساب الاشراف، به کوشش محمد حمیدالله، قاهره، ۱۹۵۹م؛ بلاشر، رئیس، تاریخ الادب العربی، ترجمة آذرتاش آذرنوش، تهران، ۱۳۴۳ ش؛ جاحظ، عمرو بن بحر، الریضان والعرجان، به کوشش محمد مرسی خولی، بیروت، ۱۴۰۱ ق / ۱۹۸۱م؛ همو، الحیوان، به کوشش عبدالسلام محمدهارون، بیروت، ۱۳۸۸ ق / ۱۹۶۹م؛ خطیب بغدادی، احمد بن علی، تاریخ بغداد، قاهره، ۱۳۴۹ ق؛ خوارزمی، قاسم، «شرح»، ضمن شروح سقط الزند، به کوشش طه حسین، قاهره، ۱۳۶۸ ق / ۱۹۴۹م؛ ذهبی، محمد بن احمد، سیر اعلام النبلاء، به کوشش صلاح الدین منجد، قاهره، ۱۹۵۶م؛ زبیدی، محمد بن حسن، طبقات النحویین و اللغویین، به کوشش محمد ابوالفضل ابراهیم، قاهره، ۱۳۷۳ ق / ۱۹۵۴م؛ زجاج، ابراهیم بن سری، اعراب القرآن، به کوشش ابراهیم ایبازی، قاهره - وزارة الثقافة و الارشاد القومي، سیرافی، حسن بن عبدالله، اخبار النحویین البصریین، به کوشش فریتس کرنکو، بیروت، ۱۹۳۶م؛ شلقانی، عبدالحمید، الاصمعی اللغوی، قاهره، دارالمعارف؛ ضیف، شوقی، العصر الجاهلی، قاهره، ۱۹۶۰م؛ طلح، محمد احمد، حاشیه بر التبیه علی حدوث التصحیف، تألیف حمزة اصقهان، دمشق، ۱۳۸۸ ق / ۱۹۶۸م؛ عبدالطوب، رمضان، مباحثی در قفه اللغة و زبانشناسی عربی، ترجمة حمیدرضا شیخی، مشهد، ۱۳۶۷ ش؛ فاخوری، حنا، تاریخ ادبیات زبان عربی، ترجمة عبدالمحمد آینی، تهران، ۱۳۶۱ ش؛ فروخ، عمر، تاریخ الادب العربی، بیروت، ۱۴۰۱ ق / ۱۹۸۱م؛ قفطی، علی بن یوسف، انباه الرواة، به کوشش محمد ابوالفضل ابراهیم، قاهره، ۱۳۷۱ ق / ۱۹۵۲م؛ مرید، محمد بن زید، الکامل، به کوشش محمد احمد دالی، بیروت، ۱۴۰۶ ق / ۱۹۸۶م؛ مزی، یوسف، تهذیب الکمال، به کوشش بشار عواد معروف، بیروت، ۱۴۰۸ ق / ۱۹۸۷م؛ ناصف، علی نجدی، سیبویه پیشوای نحویان، ترجمة محمد فاضلی، مشهد، ۱۳۵۹ ش؛ یاقوت، ادبا؛ همو، بلدان؛ یعقوری، نورالقیس المختصر من المقتبس، به کوشش رودلف زلهایم، ویسبادن، ۱۳۸۴ ق / ۱۹۶۴م؛ یمانی، عبدالباقی، اشارة التعمین، به کوشش عبدالمجید دیاب، ریاض، ۱۴۰۶ ق / ۱۹۸۴م؛ یوسف، س. م. «مستور زبان و فرهنگ نویسی»، ترجمة علی محمد حق شناس، تاریخ فلسفه در اسلام، به کوشش میان محمد شریف، تهران، ۱۳۶۷ ش، ج ۳؛ نیز: Flügel, Gustav, Die grammatischen Schulen der Araber, Leipzig, 1862. عنایت الله فاتحی نژاد

020597 BELHI Ebu Zeyd

ابوزید بلخی، احمد بن سهل (ح ۲۳۵-۳۲۲ ق / ۸۴۹-۹۳۴م)، ادیب، متکلم، فیلسوف، جغرافی‌دان و متفکر در علوم گوناگون. قدیم‌ترین منابع آگاهی ما درباره این دانشمند کتاب الفهرست ابن ندیم و کامل‌ترین آنها معجم الادباء یاقوت است. منابع متأخر تمام اطلاعات خود را از یاقوت گرفته‌اند و یاقوت اخبار مربوط به ابوزید را از کتابی که ابوسهل احمد بن عبیدالله بن احمد تألیف کرده بود، به دست آورده است. منبع سخنان ابوسهل نیز ابومحمد حسن بن محمد وزیری است که از شاگردان ابوزید بوده و کتابی با عنوان اخبار ابی زید داشته است (یاقوت، ۶۸/۳ - ۶۹، ۷۱، ۷۶).

ابوزید در ناحیه شامستیان، از روستاهای نزدیک نهر غرینکی، یکی از ۱۲ نهر بلخ، متولد شد. پدرش سیستانی و معلم کودکان بود. ظاهراً ابوزید نیز یک چند همین شغل را داشته است (همو، ۶۸، ۶۵/۳).

14 EYLUL 1994

MADRID YATIRILANIKTAN
SONTA IRZIN DOKIMAN

حسين بن قاسم بن محمد النعيمي, حمزة بن حسين بن قاسم النعيمي, استدركات على تاريخ التراث العربي, قسم السيرة و التاريخ,

مج. السادس, جدة 1422, ص. 289-287. ISAM 90259.

آثار أحمد بن سهل البلخي

BELHI,

Ebu

Sejd

١٠٩٣ - (١) اختيارات السير *

لأبي زيد أحمد بن سهل البلخي (ت ٣٢٢ هـ).

ذكره ابن النديم (٦) وياقوت الحموي (٧).

١٠٩٤ - (٢) الأسماء والكنى والألقاب *

ذكره الزركلي (٨) والسيوطي (٩) وابن النديم (١٠) وياقوت الحموي (١١).

١٠٩٥ - (٣) السياسة الصغير *

ذكره ابن النديم (١٢) وياقوت الحموي (١٣).

١٠٩٦ - (٤) السياسة الكبير *

ذكره ابن النديم (١٤) وياقوت الحموي (١٥).

(٦) الفهرست لابن النديم ص ١٥٣.

(٧) معجم الأدباء ٣ : ٦٦.

(٨) الأعلام ١ : ١٣٤.

(٩) بغية الوعاة ١ : ٣١١.

(١٠) الفهرست لابن النديم ص ١٥٣.

(١١) معجم الأدباء ٣ : ٦٦.

(١٢) الفهرست لابن النديم ص ١٥٣.

(١٣) معجم الأدباء ٣ : ٦٦.

(١٤) الفهرست لابن النديم ص ١٥٣.

(١٥) معجم الأدباء ٣ : ٦٦.

MADDE YAYINLANDIRGAN
SONRA GELEN DOKUMAN

10 2 8 10 10 10 10 10

(285, 114 sq.), vivaient des chevaux et du bétail à l'état sauvage, furent explorées par les populations avoisinantes en quête de fer. Vers 420-422/1029-1031, la région devint la retraite de tribus turkmènes qui venaient du *Khurāsān* (cf. Ibn al-Athīr, éd. Tornberg, IX, 267). Au cours des siècles suivants, la région se peupla fortement de Turkmènes et perdit de plus en plus de son importance économique. La création de ports russes, après 1869, sur la mer Caspienne dans l'ancien delta entre les deux *Balkhān*, et la construction, après 1881, du chemin de fer transcaspien rendirent à cette région une certaine importance, qui diminua cependant après l'ouverture de la ligne Orenbourg-Tachkent (1905).

Bibliographie : Brockhaus-Yefron, *Ēnciklopedičeskiy slovar*, IV, Saint-Petersbourg 1891, 834; *Bol'shaya Sovetskaya Ēnciklopediya*, IV, 1950, 167 sq. (W. BARTHOLD-[B. SPULER])

✓ **BALKHASH**, après l'Aral [q.v.], le plus grand lac intérieur de l'Asie Centrale (18 432 km²), dans lequel débouchent l'Ili et plusieurs fleuves moins importants. Les géographes arabes du moyen âge ont ignoré l'existence de ce lac. L'auteur anonyme des *Hudūd al-'ālam* (372/982-983; comp. J. Marquart, *Osteuropäische und ostasiatische Streifzüge*, p. xxx) fait déboucher l'Ili (Ilā) dans l'Issik-Ķul. De tous les écrivains musulmans, Muḥammad Ḥaydar est à notre connaissance le seul qui, vers le milieu du Xe/XVIe siècle (*Ta'riḫ-i Rashīdī*, trad. E. D. Ross, 366), décrive le lac *Balkhash*. Cet auteur donne au lac, qui formait alors la limite entre le pays des Ōzbegs (*Ōzbekistān*) et celui des Mongols (*Moghūlistān*), le nom de *Kōkčā-Tefiz* ou lac bleu, et le décrit comme un bassin d'eau douce. Mais il exagère considérablement sa longueur et sa largeur, et considère la Volga (Itil) comme une dérivation du *Balkhash*. Toutefois la donnée de Muḥammad Ḥaydar sur le goût des eaux du lac est importante. En effet, tous les géographes modernes ont considéré le *Balkhash* comme un lac salé. Ce n'est qu'en 1903 que les recherches entreprises par la section du Turkestan de la Société Impériale russe de Géographie, complétées en 1931 par les travaux de l'Institut d'État de l'Hydraulique et, en 1941, par ceux de l'Institut des Sciences Géologiques de l'Académie des Sciences de l'URSS, ont établi qu'une partie des eaux du lac est douce.

Ce sont les Kalmüks qui les premiers ont donné au lac son nom mongol de *Balkhash*. Ils ont en effet dominé dans ces régions au XVIIe et dans la première moitié du XVIIIe siècle. Le nom du «Balchas» se trouve avec une reproduction du lac, très exacte pour ce temps-là, sur une carte du sous-officier suédois J. G. Renat qui avait passé dix-sept ans dans le pays des Kalmüks, de 1716 à 1733; voir *Carte de la Dzungarie dressée par le Suédois Renat pendant sa captivité chez les Kalmüks de 1717 à 1833*, éd. de la Société Imp. Russe de Géographie, St Pétersbourg 1881.

Les environs du *Balkhash* présentent un aspect désolé et aride et, jusqu'à la Révolution d'Octobre, le lac n'a jamais joué de rôle au point de vue économique. Sa mise en valeur a commencé en 1936 avec la construction d'une importante cité industrielle, *Balkhash*, dans la baie de Bertis, sur la rive Nord du lac. (W. BARTHOLD-[A. BENNINGSEN])

✓ **AL-BALKHĪ**, ABŪ L-ĶĀSIM ('Abd. Allāh b. Aḥmad b. Maḥmūd), Mu'tazilite connu aussi sous le nom d'Abū l-Ķāsim al-Ka'bi al-Balkhī. Originaire de *Balkh*, il vécut longtemps à Baghdād et fut un disciple du Mu'tazilite Abū l-Ḥusayn al-Khayyāt. Il fonda une école à Nasaf, convertit à l'Islam nombre

d'habitants du *Khurāsān* et mourut à *Balkh* au début de *sha'bān* 319/août 931. Parmi ses disciples, il faut compter Ibn Shihāb (Abū l-Ṭayyib Ibrāhīm b. Muḥammad) mort après 350/962, et al-Aḥdab (Abū l-Ḥasan). On cite de lui le *Kitāb al-Maḥālāt* et le *K. Maḥāsīn Khurāsān*, où il parle d'Ibn al-Rāwandī.

Il défend la thèse optimiste mu'tazilite disant que Dieu ne peut pas abandonner le meilleur pour ce qui est moins bien. L'homme, dit-il, peut et doit faire ce qui est mieux, alors que Dieu ne le peut pas, car il n'y a rien au-dessus de Lui pour L'obliger à faire mieux que ce qu'Il a fait. D'accord avec les Mu'tazilites, il ne reconnaît pas en Dieu d'attributs distincts de Son essence. Il soutient que la possibilité de non-existence est une chose bien déterminée en dehors de l'existence, à savoir une simple essence. Il considère l'atome comme inextensif et dépourvu de qualités propres; les qualités des corps dérivent de l'agrégation des atomes, elles ne sont donc pas essentielles mais accidentelles. Il distingue l'impression de la sensation: l'homme, dit-il, perçoit par sa raison les objets sensibles qui affectent ses différents sens; mais les sens, par eux-mêmes, ne peuvent rien percevoir, ils sont les voies par lesquelles les impressions organiques arrivent à la raison. L'acte volontaire, dit-il, suppose hésitation et décision, ce qui caractérise l'homme, être imparfait, alors qu'en Dieu un tel acte est totalement absent. L'imāmat, dit-il, doit revenir aux *Qurayshites*, sauf si l'on craint un complot; alors, un non-*Qurayshite* peut être élu imām.

Bibliographie : Ash'arī, *Maḥālāt al-Islāmiyyīn*, Istanbul 1929, 314, 555; Baghdādī, *al-Farḥ*, Caire 1328/1910, 93, 163, 166, 167; Idjī, *al-Mawāḥiḥ*, Caire 1357/1939; Isfarā'īnī, *al-Tabṣīr fi l-dīn*, Caire 1940, 52; Khayyāt, *al-Intiṣār*, Caire 1925, *passim*; Malaṭī, *Kitāb al-Tanbīh* (éd. Dedringh); Ras'anī, *Mukhtaṣar K. al-Farḥ*, Caire 1924, 119, 120; Rāzī, *Muḥaṣṣal afḥār al-mutaḥad-dīmīn wa-l-muta'akḥkhirīn*, Caire 1323/1905, 37; Shahrastānī, *al-Mīlāl wa-l-nihāl* (en marge d'Ibn Ḥazm) Caire 1347/1928, I, 62, 82; *Nihāyat al-ikdām* (éd. A. Guillaume), Oxford 1934, 238, 240, 343; Ibn al-Murtaḍā, *al-Mūnya wa-l-amāl*, Ḥaydarābād 1899-1902, 45-51; Ibn al-Nadīm, *al-Fihrist*, Caire 1929, 4, 247; Ibn Ḥazm, *al-Fīṣal*, Caire 1347/1928, IV, 154; Ḥalabī, *Sharḥ al-Mawāḥiḥ*, Istanbul 1286/1867, 312; Aḥmad Amīn: *Duḥā al-Islām*, Caire 1360/1941, III, 141; Brockelmann, I, 343; A. N. Nader, *Le Système philosophique des mu'tazila*, Beyrouth 1956; Djār Allāh Zuhdī, *al-Mu'tazila*, Caire 1366/1947, 153.

(A. N. NADER)

✓ **AL-BALKHĪ**, ABŪ ZAYD AḤMAD B. SAHL, célèbre savant principalement connu aujourd'hui par son ouvrage géographique, né vers 236/850 à *Shāmistiyyān*, village proche de *Balkh* au *Khurāsān*. Il mourut à plus de 80 ans, en *dhū l-ka'da* 322/oct. 934. Son père était un maître d'école originaire du *Siddjīstān*. Dans sa jeunesse, voulant étudier la doctrine de la secte imāmite à laquelle il appartenait, al-Balkhī se rendit à pied en 'Irāk avec la caravane du pèlerinage. Il y resta huit ans, devenant l'élève du célèbre al-Kindī et visitant les pays voisins. Devenu plus âgé, il refusa de traverser le *Djayhūn* (Oxus) pour aller de *Balkh* à *Bukhārā* où il avait été invité par l'amīr de cette dernière ville.

Pendant les années qu'al-Balkhī passa en 'Irāk, ses études portèrent sur la philosophie, l'astrologie et l'astronomie, la médecine et les sciences naturelles (*Yākūt, Irshād*, I, 145-6). Pendant un certain temps,

Ibn an-Nadīm 282; Qiftī, *Hukamā'* 396. – Suter S. 58; O. SCHIRMER, *Studien zur Astronomie der Araber* S. 61, 81; Brock. S I, 387; Sayılı, *Observatory in Islam* 103, 104, 123, 126; Qurbānī 88–94; Yvonne DOLD-SAMPLONIUS in: *Dict. Sc. Biogr.* 7/1973/334–335.

1. – *Tafsīr al-Mağisī* (des Ptolemaios), erhalten nur der Kmt. zum ersten Traktat Paris 4821 (ff. 47–68, 8. Jh. H., vgl. Vajda 476), benutzt von Abū Naṣr Ibn 'Irāq im *Ġadwāl at-taqwīm* S. 67 ff., zitiert von al-Bīrūnī, *Tahdīd* 95 und *Qānūn* 653.
2. – *Ziğ as-ṣafā'ih* s. GAS V, 299.
3. – *K. fī Mail al-ağzā'*, anscheinend behandelt dieser Traktat Fragen des Transversalensatzes s. GAS V, 299.
4. – *K. al-Ab'ād wa-l-ağrām*, über die Berechnung der Entfernungen und Größen der Himmelskörper, s. GAS V, 299; wird zitiert noch im *Muntaha l-idrāk* von AL-ḤARAQĪ, a. a. O. S. 33^b.
5. – Vielleicht eine *R. fī Hall at-ta'dīl*, über die Berechnung der Exzenterlänge, von al-Bīrūnī benutzt im *Istihrāğ al-autār* S. 129, 170.
6. – *al-Mudḥal al-kabīr ilā 'ilm an-nuğūm*, die große Einführung in die Astronomie, zitiert von al-Bīrūnī in der *Chronologie* S. 202.
7. – Eine *Risāla* über die Bewegung der Sonne (*harakat aš-šams*) benutzte al-Bīrūnī, *Tahdīd* 57–58; ders., *Qānūn* 630–632; ders., *Chronologie* 258–259.
8. – *Maqāla fī l-Burhān 'alā ba'd ṣan'at al-ašturlāb*, as-Samau'al verweist darauf im *Kašf 'awār al-munağğimīn* 19^b–20^a.
9. – *K. as-Samā' wa-l-'ālam*, über den Himmel und die Welt, zu den Figuren dazu soll ABŪ ZAID AL-BALḤĪ (s. u. S. 191) einen Kommentar verfaßt haben (s. Ibn an-Nadīm S. 138).
10. – *K. al-'Ālamīn*, über astronomische Chronologie, Fragmente daraus im anon. *Ziğ* Paris 5968, 5^{a-b}, 76^b, 141^{a-b}, 157^a–158^b, 248^b–249^b; im *Šarḥ Nahğ al-balāğa* von Ibn Abi l-Ḥadīd VI, 208–212 und im Sammelband Ch. Beatty 5254 (253^b).
11. – Eine Schrift, vermutlich mit dem Titel *'Amal as-ṣafiha al-āfāqiya*, erwähnt al-Bīrūnī, *Istī'āb al-wuğūh* Carullah 1451, 17^a.
12. – *K. al-Bayān*, über astronomische Chronologie, zitiert von as-Samau'al b. Yaḥyā, *Kašf 'awār al-munağğimīn* 22^a.
13. – *at-Taḥaiyur fī tašhīh ta'riḥ at-tūfān*, Ratlosigkeit beim Richtigstellen der Datierung der Sintflut, zitiert ebd. 22^a.

ABŪ ZAID AL-BALḤĪ

Aḥmad b. Sahl war ein arabischer Naturphilosoph, der sich mit fast allen Gebieten der Wissenschaft befaßte. Er wurde um 236/850

LANGENSTEIN (1325–1397) verglichen werden, s. Claudia KERN, *The De reprobatione ecentricorum et epiciclorum of Henry of Hesse* in: *Isis* 59/1968/269–281.

GAS VI. c, s. 190–191, 1978

(LEIDEN, E.J. BRILL)

DOKÜMANTASYON MERKEZİ (21)

أبو زيد البلخي وعالمه الفكري

دكتوراه (اختصاص) في الفلسفة

محمد أحمد محمد عواد

إنطلاقاً من اعتقادنا بضرورة الإسهام في الجهود التي بذلت، منذ مطلع هذا القرن، لدراسة التراث الفلسفي في الفكر العربي والإسلامي، رأينا أن نخصّص هذه الدراسة لإضاءة بعض الجوانب المظلمة في هذا التراث، فأنصرفنا إلى البحث في موضوع "أبو زيد البلخي وعالمه الفكري".

يعتبر أبو زيد البلخي واحداً من أبرز فلاسفة الإسلام، فهو تلميذ فيلسوف العرب الكندي، وشيخ أبي الحسن العامري النيسابوري. وقد أثنى عليه من القدماء النديم، والتوحيد وغيرهما. وعلى الرغم من هذه الشهرة فهو يكاد يكون مجهولاً لدى المعاصرين، إذ لم تكتب عنه حتى الآن دراسة واحدة جادة، ويعزى هذا الأمر في الأغلب الأعم لعدم وجود مؤلفاته بين أيدي الدارسين، فيكاد معظمها يكون في حكم الضائع، على الرغم من تأليفه لما يقرب من السبعين كتاباً، بشهادة حفيده التي أوردتها ياقوت الحموي، ما جعل المعاصرين يحكمون عليه استناداً إلى أقوال وتقويمات مستمدة في أحسن الأحوال من المؤلفين القدامى. لذا جاءت هذه الأحكام متناقضة، فقالوا عنه: شيعي ومعتزلي وفيلسوف مشرقي وفيثاغوري وأرسطي وأفلاطوني محدث وغير ذلك.

في ضوء هذا الغموض الذي يحيط بفلسفة البلخي، كانت الحاجة ماسة إلى دراسة نقدية تحسم هذه الخلافات. لكن، لم يكن الأمر ممكناً لعدم توافر المادة الكافية لإنجاز مثل هذه الدراسة. وفي سنة ١٩٨٤ قام الأستاذ فؤاد سزكين بنشر صورة عن كتاب البلخي "مصالح الأبدان والأنفس" عن مخطوط أيا صوفيا ٣٧٤١ الموجود في المكتبة السليمانية في استانبول، ومن ثم أصبح بين يدي الباحثين ولأول مرة واحد من

حَوَالِيَات مَعْرِدَ الآدَابِ الشَّرْقِيَّةِ

في ذكرى

الأستاذ الدكتور فؤاد أفرام البستاني

(١٩٠٦ - ١٩٩٤)

تأليف أبو زيد أحمد بن سهل البلخي

تحقيق كلمان هوار = Kelman Hoir

باريس: ارنست لرو، ١٨٩٩ م. - ٢١٤ صفحة

رقم التسجيل ٤٦٠١٢٠

ملخص الكتاب:

مؤلف كتاب « البدء والتاريخ » هو أحمد بن سهل البلخي المتوفي عام ٣٢٢ هـ / ٩٣٤ م عن عمر يناهز ٨٧ عاماً. وهو عالم واسع الإطلاع، وله مصنفات كثيرة سلك في تأليفها على مذهب الفلاسفة.

وكتاب « البدء والتاريخ » كتاب مفيد، يتتبع فيه المؤلف صحاح الأسانيد في مبدأ الخلق ومنتهاه، فابتداءً يذكر حدود النظر والجدل وإثبات القديم. ثم ذكر ابتداء الخلق، وقصص الأنبياء، وأخبار الأمم، وتواريخ الملوك والخلفاء إلى زمانه.

ويشتمل الكتاب على اثنين وعشرين فصلاً يحتوي كل فصل أبواباً وأذكراً فجاء الفصل الأول في تثبيت النظر وتهذيب الجدل. وهو يجمع القول في معنى العلم والجهل، والقول على كمية العلوم ومراتبها وأقسامها، والقول في العقل والمعقول، والقول في الحس والمحسوس وهكذا.

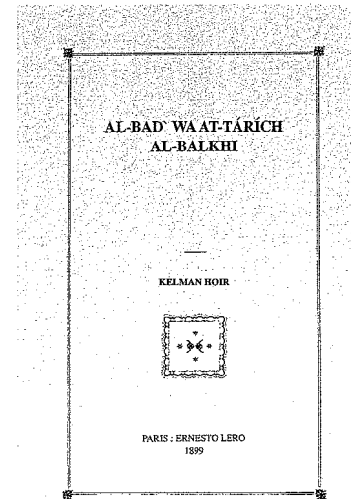
أما الفصل الثاني فيعنى في إثبات الباري وتوحيده، ويجمع فيه الدلائل البرهانية والقول في جواب من يقول « ما هو، ومن هو، وكيف هو »، والقول بأن الباري واحد.

وجاء الفصل الثالث في صفات الباري وأسمائه.

أما الفصل الرابع فيتحدث عن تثبيت الرسالة وإيجاب النبوة وهو يجمع اختلاف الناس فيه، وإيجابه بحجة العقل والقول في كيفية الوحي والرسالة على ما جاء في الأخبار.

وسلط الفصل الخامس الضوء على ذكر ابتداء الخلق، وإيجاب ابتدائه بالدلائل والحجج، وذكر ما خلق في العالم العلوي من الروحانيات، وأول ما خلق في العالم السفلي وسؤال السائل مم خلق الخالق، وفيم خلق، ومتى خلق، ولم خلق.

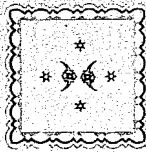
ويتناول الفصل السادس ذكر اللوح والقلم والعرش والكرسي، وحملة العرش والملائكة وصفاتها واختلاف الناس فيها، وذكر الجنة والنار وصفاتهما.

كِتَابُ الْبَدْءِ وَالتَّارِيخِ لأبي زيد أحمد بن سهل البلخي

قد اعتنى بشراء وترجمته من العربية إلى الفرنسية
الفقيه المذنب كلمان هوار فضل الدولة الفرنسية
وكاتب السرّ ومترجم الحكومة المشار إليها ومعلم في مدرسة
الألسنة الشرقية في باريس

الجزء الأول

يُباع عند الخواجة أرنست لرو الصحاف
في مدينة باريس

١٨٩٩
سنة ميلادية

The First Conference in the History Of Science University of Baghdad 4 - 6 May - 2002

The Center for rebirth of Arabic Heritage – University of Baghdad held his first Conference in the history of Arabic science between 4-6 May-2002.

The Conference shaded light on the early arab participations in world civilization, through the following fields:

Medicine, Pharmacology, Chemistry, Mathematics, Astronomy, Agriculture and Architecture.

The Conference celebrated the arab scientist Muhammad Ibn Jaber el-Battani.

Syrian researchers, most of them or from I.H.A.S., participated in this conference. They are: Prof. Dr. Sami chalhoub – Dr. Hisham al-Nasan – Dr. Marwan el-Sabeh – Dr. M. Abu Huda el-Husaini – Dr. Wafa el-Nasan- Dr. M. Shaeb – Dr. Baghdad Abdel Munem – Mrs. Sulaima Maghoub – Mr. Eahea Kharrat.

***

The Seventh Magharibi Meeting on the History of Arabic Mathematics Murrakish 30 May - 1 June 2002

The supreme school for teachers held the Seventh Magharibi Meeting on the History of Arabic Mathematics in Murrakish between 30 May and 1 June 2002.

More than 40 researchers from different Arabic and foreign

countries participated in it. The main themes were:

Mathematics, Astronomy, Applied Mathematics, Mathematics and Society...

The next meeting will be held in Tunis 2004.

***

The Return of Dr. Mustafa Mawaldi From his Scientific Mission in Egypt

After ending his scientific mission which extended for four months in the Institute of Manuscripts in Cairo, Dr. Mustafa Mawaldi turned back to I.H.A.S.

There, he prepared a full research of editing, studying and

analysing Al Mardini Manuscript "Irshad Attullab ila waseelat al Hisab".

During his study, Dr. Mawaldi took the chance to have a look at the Arabic manuscripts in mathematics which are available in Cairo public Library.

***

Awarding Ph.D To Mr. Mahmoud Masri

On 27-6-2002, under the supervision of Dr. Abdel Karim Shehade and Dr. Faisal Debsi, Mr. Mahmoud Masri discussed his dissertation in presence of the jury at I.H.A.S. It is entitled: "Masalih al-

abdan wa'l-anfus (sustenance for body and soul) by: Abu Zayd al-Balkhi. Critical Edition and Study".

As a result, Mr. Masri was awarded Doctorate degree with merit "honor".

***

Registration of Ph.D. Mrs. Lamia al-Jaser

Mrs. Lamia al-Jaser registered for her doctorate dissertation on the history of applied science at I.H.A.S. – University of Aleppo, under the supervision of Prof. Dr. Aladine Lolah and Dr. Sakher Ulabi.

The dissertation is entitled: "Development of Aleppine Sufis Residences Architecture-Analytic study of the most Important Sufis residences (Khanqua-Rubat-Zawiya- and Teke in Aleppo).

***

Registration of Master Thesis at I.H.A.S.

- Mr. Yaser Batch registered for his master thesis in the History of Medical Sciences at I.H.A.S.- Aleppo University. The thesis entitled: "Toxins in Al Kanun-Management and Treatment". It is prepared under the supervision of Dr. Warid Khayyata and Dr. Abdel Naser Kadaan.

- Mr. Malek Zaidan registered for his master thesis in the History of Medical Sciences at I.H.A.S.- Aleppo University. The thesis entitled: "Surgery, pharmacy and public Health in Ibn Al-Quff Medicine". It is prepared under the supervision of Dr. Warid Khayyata and Dr. Mamoun Kasabji.

- Ms. Ismat Kayyali registered for her master thesis in the History of Applied Sciences at I.H.A.S. under the title: "The Hydraulic Machines in the Scientific Arabic Heritage until the end of the 3rd C. of Hegra (the emergence and evolution)". It is prepared under the supervision of Dr. Hisham Al-Nasaan and Dr. Nader Nabeel Anees.

- Mr. Muhammad Kharbotly registered for his master thesis in the History of Basic Sciences at I.H.A.S. under the title: "Study and Investigating the Important Manuscripts of Alcejzi at the Conical Solids". It is prepared under the supervision of Prof. Dr. Sami Chalhoub.

Publications of the Institute
for the History of Arabic-Islamic Science

Edited by
Fuat Sezgin

Series C
Facsimile Editions
Volume 2a

Sustenance for Body and Soul
by
Abū Zayd al-Balkhī

Reproduced from MS Ayasofya 3740
Süleymaniye Library
Istanbul

SUSTENANCE FOR BODY AND SOUL

Maṣāliḥ al-abdān wa'l-anfus

by

ABŪ ZAYD AL-BALKHĪ

Aḥmad ibn Sahl

(d. 322/934)

Edited with an Introduction
by
Fuat Sezgin

ISAM 163646

1998

Institute for the History of Arabic-Islamic Science
at the Johann Wolfgang Goethe University
Frankfurt am Main

21 MAYIS 2009

MADDE TARİHİ HÜKÜMLERİN
SONRA İZLENİ DÜŞÜNMEN

أدب الرحلة

في التراث العربي

فؤاد قنديل

Türkiye Diyanet Vakfı İslâm Araştırmaları Merkezi Kütüphanesi	
Dem. No:	90238
Tas. No:	

2002 Kahire

- Yakubis 117-125
-ibn Hurdazbib 125-133
-ibn Rusayn 133-140
-İbn-i Fakih 140-157
-Belhi Ebuzeyd 157-163
-İbn Fadlan 163-178
-İstakri 178-192
-Kudama b. Lafaz 192-205
-Mesudi 211-
-ibn Hauhal 229-246
-Mi'sar b. Mähdi 246-269
-Makdisi 269-287
-Miskellebi 287-297
-Browni 297-313
-ibn Butlan 313-324
-Ebn Ubeyd al-Bekri 324-335
-ibn al-Arabi Eb-Bekri 335-338
-İdrisi 338-355
-Ebn Hamid Gharati 355-368
-Ebn Munkar 368-384
-ibn Cübeyyir 384-406
-Haravi Ali b. Eb-Bekri 406-419
-Yakut al-Hamavi 424-351
-Abderr. Ebn Muhammed 465-377
-Ebn-i Fida 477-782
-ibn Bettuta 480-529
-ibn Haldun 529-543

مكتبة دار العربية للكتاب

شارع عبد الله العربي - الحى السابع - مدينة نصر

ب. 7584 - القاهرة - تليفون : 2639851 - 2705799

e-mail ALMASRIHRASHAD@LINK.NET

مع : الإصدار - تليفون : 3143632

طبع : أمنون - تليفون : 7944517 - 7944356

رقم الإيداع : 2002 / 9078

التزيم الدولي : 1 - 128 - 293 - 977

جميع حقوق الطبع والنشر محفوظة

الطبعة الثانية والطبعة الأولى

لمكتبة دار العربية للكتاب

جمادى الأولى 1423 هـ - يوليو 2002 م

٥-١
Belki Ebü Zeyd
مصالح الأبدان والأنفس

25 TEMMUZ 1997

تأليف

أبي زيد البلخي

MADE IN TURKEY
SONRA GELEN DOKÜMAN

منشورات
معهد تاريخ العلوم العربية والإسلامية

يصدرها
فؤاد سزكين

سلسلة ج
عيون التراث

المجلد ٢

مصالح الأبدان والأنفس

طبع بالتصوير عن مخطوطة آياصوفيا ٣٧٤١
مكتبة السلمانية في استانبول

Türkiye Diyanet Vakfı İslâm Ansiklopedisi Kütüphanesi	
ayıt No :	3422
asnif No. :	610 BEL.M

١٤٠٥ هـ / ١٩٨٤ م

معهد تاريخ العلوم العربية والإسلامية
في إطار جامعة فرانكفورت
فرانكفورت / جمهورية ألمانيا الاتحادية

Publications of the
Institute for the History of
Arabic-Islamic Science

Edited by
Fuat Sezgin

ISLAMIC
MEDICINE

Volume
98

Zahide Özkan
Die Psychosomatik bei
Abū Zaid al-Balḥī

1998

Institute for the History of Arabic-Islamic Science
at the Johann Wolfgang Goethe University
Frankfurt am Main

ISLAMIC
MEDICINE

Volume
98

ZAHIDE ÖZKAN

DIE PSYCHOSOMATIK BEI
ABŪ ZAID AL-BALḤĪ
(gest. 322/934)

(020597)

Türkçe Divanlar Vakfı İslam Araştırmaları Merkezi Kütüphanesi	
Özellik No.	63587
Pub. No.	610.297 ISL. M

1998

Institute for the History of Arabic-Islamic Science
at the Johann Wolfgang Goethe University
Frankfurt am Main

MADDE 94 YASINDAN İHTİSAP
SONRA KİTAP DOKÜMAN
23 MAYIS 2003

Notes on Abū Zayd al-Balḥī's medico-ethical treatise Maṣāliḥ al-abdān wa-l-anfus

Hans Hinrich Biesterfeldt

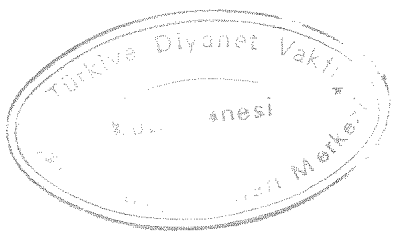
This paper tries not much more than to give an idea of Abū Zayd al-Balḥī's "Book on How to Maintain the Health of Body and Soul", summarizing its contents, offering some muḥtārāt, and touching upon some problems of literary tradition and ethical, or else theological implications.

My intention of editing and translating the Maṣāliḥ is, incidentally, part of a research project initiated by J.C. Bürgel of the University of Bern in 1972. It is called Beiträge zur Quellenkunde der Mittelalterlich-islamischen Medizin und zur Erforschung ihres Nachlebens in der Gegenwart (1) and deals primarily with medieval Arabic texts on general or theoretical problems of medicine. The first text of what we hope to become a series to be called Adab at-ṭabīb, ar-Risāla as-Ṣalāḥiyya by Ibn Ğumayʿ, edited and translated by H. Fährdrich, is about to be published in Bern. As to financial subsidies to further publications the prospects are still hazy.

Let me begin with a few words on the ideological, as it were, relevance of al-Balḥī's subject, put in some biographical remarks on the author, then go on to an outline of the Maṣāliḥ proper, and finally return to some of the problems presented right here.

The very title of our work, its "body" and "soul" side by side, comprises the first tangle of problems. There is, and was, no question about the evidence of some correspondence between body and soul, of mutual influence of corporeal and spiritual processes within a human being. The system of humoral pathology and therapy is an elaborate manifestation of that fundamental idea; and in al-Balḥī's time much of it had been transmitted from Greek into Arabic. So the parallel treatment of body and soul did have some systematic plausibility; on the other hand there remained certain questions that had to be answered by any author of comparable claim anew: Where does the therapist start? Does he have to treat body and soul separately, or should he attend to the body in order to affect the soul, or vice versa? Moreover: If a certain humoral "mixture", i.e. constitution, completely determines a patient's body and soul, what can the therapist do about it?

The second problem is one of competence. Shouldn't the physician leave the treatment of the soul to the philosopher? Isn't the knowledge of corporeal things something quite different from the knowledge of spiritual things? - according to the popular saying: al-ʿilm ʿilmān, ʿilm al-abdān wa-ʿilm al-adyān (2). On the other hand: Can a physician cure an illness regardless of what a psychic disposition the patient has? Isn't the claim of being responsible for body and soul the only position compatible with the doctrine of humoral pathology? This position is taken, e.g., by ʿAlī b. Sahl Rabban at-Ṭabarī (d. 240/855) in his Firdaws al-ḥikma (3); but it seems to have been relinquished gradually due to the growing pressure of professional specialisation. There is an interesting statement of Iṣḥāq b. ʿAlī ar-Ruhāwī, perhaps a contemporary of al-Balḥī, in his Adab at-Ṭabīb, which shows the close connection between the physician's professional ethics (4) and the competition, as it were, between whole fields of learning, ʿulūm: "Medicine which can help body and soul stands above philosophy which helps only the soul." (5)

LA SIGNIFICATION DU BAS MOYEN AGE
 DANS L'HISTOIRE ET LA CULTURE
 DU MONDE MUSULMAN
 ACTES DU 8me CONGRES DE L'UNION EUROPEENNE
 DES ARABISANTS ET ISLAMISANTS
 Aix-en-Provence - Septembre 1976

Tous droits de reproduction et traduction réservés pour tous pays
 EDISUD - LA CALADE - R.N. 7 - 13100 AIX-EN-PROVENCE

DN: 42064 s.29-34.

MAJLIS AL-FUQUH AL-ISLAM
SONZA JALAN BUREAU

03 EKIM 1996

بدون شك مستند حاجی خلیفه درین نسبت همین نسخه و حیده اسلامبول است (کتابخانه داماد ابراهیم پاشا) که اساس طبع کتاب است و قطعاً همین نسخه را حاجی خلیفه ملاحظه کرده بوده و چون در عنوان این نسخه چنین مسطور است: «کتاب البدء والتاریخ بتمامه و کماله صنفه الامام العلامة افضل الفضلاء ابوزید البلخی رضی الله عنه وارضاه حاجی خلیفه هم بدون مطالعه و فحص در اصل متن کتاب بر همین عنوان نسخه اتکال کرده در کشف الظنون این کتاب را به ابوزید البلخی نسبت می دهد و عجیب است که نسخه اسلامبول در سنه ۶۶۳ استنساخ شده است، با وجود این این خط واضح را در عنوان داراست و شاید خط عنوان، مؤخر تر از خط اصل نسخه است - و حاجی خلیفه بسیار از این کار کرده است که نسخه را دیده و هر چه در عنوان آن نوشته بوده در کتاب خود گنجانیده و چون خیلی نسخ اسلامبول بعدها در کتابخانه های اروپا داخل شده است و علمای اروپا برای طبع بعضی از آنها مجبور به تحقیقات جدی و عمیق شده اند، خطاهای حاجی خلیفه مکشوف گردیده و مشت او در خیلی موارد باز شده است.

***

وقد ذکرناه فی کتاب المعانی (۳: ۱۸۴)،

فذكرناها فی کتاب المعانی (۳: ۱۸۷)،

لان من عزمنا ان نبالغ فی الاستقصاء والایضاح لهذه المسائل فی کتاب سمیناه بالدیانة والامانة (۱: ۷۱).

واكتفى من جوابهم [ای جواب الثنویه] بما يومض (۲) عن مناقضاتهم كفاء
میشاكل كتابنا هذا بعد ان نستقصيه فی كتاب المعدلة ونشيع القول فيه بمشية الله .

فلم اجدها اكمل واتم من قول ابى القاسم الكعبى فی كتاب اوائل الادلة (۱: ۱۳۵).

***

۱ - اصل : است .

کتاب البدء والتاریخ

را که هوارت در جلد اول تألیف آن را به ابوزید احمد بن سهل البلخی نسبت می دهد و شرح مفصلی از مصنف مرحوم یعنی ابوزید بلخی از دخویه نقلاً از الوافی باوفیات للصفدی و احسن التقاسیم فی معرفة الاقالیم للمقدسی نقل می کند با ذکر تأییدات محقق یا موهوم ابوزید، در مقدمه جلد دوم هوارت می گوید که مصنف کتاب نباید ابوزید بلخی باشد: یکی به دلیل آنکه وفات ابوزید بلخی کما فی معجم الادباء (که مرگلیوث قبل از اتمام طبع آن این خبر را برای هوارت فرستاده است) در سنه ۴۲۲ از هجرت بوده است، و حال آنکه کتاب البدء والتاریخ به تصریح مصنف در چندین جا در سنه ۴۳۵ تألیف شده است. دیگر آنکه ثعالبی در کتاب غرر اخبار ملك الفرس و سیرهم در دو (؟ یک، رجوع شود) جا نقل از کتاب البدء والتاریخ کرده و تصریح می کند به اسم مؤلف به اسم و رسم هکذا: « للمطهر بن طاهر المقدسی المقیم كان یبست » و چون ثعالبی در حدود سنه ۴۰۰ کتاب مذکور را تألیف کرده است یعنی قریب ۵۰ سال بعد از تألیف کتاب البدء والتاریخ پس حتماً قول او مقدم است بر قول ابن الوردی که بعضی فقرات از کتاب البدء والتاریخ در کتاب خریدة المعجایب خود (چاپ مصر سنه ۱۳۰۲ در مطبعة الشیخ عثمان عبدالرزاق) نقل کرده و کتاب را به ابوزید البلخی نسبت می دهد. چه ابن الوردی در قرن نهم هجری کتاب خریدة خود را تألیف نموده است و بعد زمان بین عصر او و عصر ثعالبی بسیار است و البته قول ثعالبی در صورت معارضه بر قول ابن الوردی مقدم است و نیز قول ثعالبی مقدم است بر قول حاجی خلیفه که کتاب البدء والتاریخ را به ابوزید بلخی نسبت می دهد. چه ظاهراً بل

أحمد بن سهل البلخي (٢٢٢هـ)
عالم موسوعي زار بيت الحكمة

أ. نبيلة عبد المنعم داود *

كانت للغة العربية مكانة متميزة فهي لغة القرآن الكريم والفرائض ولغة الرسول (صلى الله عليه وسلم) والمسلمين الأولين ولغة الخلفاء والولاة والقيادة وقد تمسك كلهم بها وعملوا بعد تعريب الدواوين على استعمالها حتى أصبحت لغة الإدارة والسياسة وإحدى وسائل توحيد الدولة.

وما لبثت العربية أن انتشرت بين الأعاجم وساعد على انتشارها غناها في المفردات، فضلا عن مرونتها وقابليتها للبحث والاشتقاق^(١).

أن انتشارها في كافة أرجاء الدولة العربية الإسلامية كان دافعا لإثرائها وجعلها لغة عالمية.

عني العرب بالأمور الفكرية منذ أزمنة قديمة وهذا يتجلى فيما وصلنا عنهم من أمثال وأخبار وأفكار.

وجاء الإسلام دافعا أساسيا قويا لزيادة العناية بالفكر ووجهه توجيهات جديدة، كما أظهر استيعاب اللغة العربية لما تتطلبه المستويات العالية في التفكير من تعابير دقيقة ومتنوعة^(٢).

عمل القرآن الكريم، وما كان للعرب من اهتمامات ثقافية على وضع أسس البناء الفكري الذي شارك في حفظه وتوسيعه العدد الكبير من محبي العلم في مختلف الأوساط وبدأت تتوضح معالم الصرح الثقافي وتتكامل في ميادينها الرئيسية وهي القرآن الكريم وما يتصل به من رسم، وضبط، وقراءة فضلا عن الاهتمام بسيرة الرسول صلى الله عليه وسلم باعتبارها المثل الأعلى في الإسلام.

كما استمر الأهتمام بالشعر وتقدير الكلام المعبر عن الملاحظة الفطنة والفكرة الطريفة، والتعبير السليم. أن هذا الهيكل الفكري الذي اعتمد في بنائه على العرب وتبلور باللغة العربية لم يقم على أرض معزولة ليس فيها إلا العرب وإنما امتد

* رئيس مركز إحياء التراث ، جامعة بغداد

١٢٣-١٤٥

١٦٦-م. ن. ص ٢٤١

١٦٧-م. ن. ص ٢٢٦

١٦٨-م. ن. ص ٢٥٩

١٦٩-م. ن. ص ١٧٢

١٧٠-م. ن. ص ٢٧٣

١٧١-م. ن. ص ٢٦٠

١٧٢-م. ن. ص ١٦٨

١٧٣-م. ن. ص ٢٤٤

١٧٤-م. ن. ص ١٥٢، ١٥٤

١٧٥-١٧٥- القفطي: تاريخ صفحات ٢٩٣١، ٦٧، ٩٧، ١٠٠، ١٢٥، ١٢٨،

١٢٦، ٢٣١، ٢٥٥، ٢٦٣، ٢٧٢، ٣٢٣، ٣٨١

١٧٦-ابن ابي اصيبعة: عيون صفحات ٩١، ٢٦٠، ٢٨٦، ٢٨٧، ٣٢٩، ٤١٤

١٧٧-م. ن. ص ٢٨٦

١٧٨-م. ن. ص ٣٢٩

Beyfüt' Hikmeti'-'Abbasiyye, D, 2001, Bagdad. ISBN 905831

MADRID YATIRILAN KİTAP
SÖZLÜK GİLEKİ DOKÜMAN

٣٧٢- (١) البحث عن التأويلات *

BELHI, Ebu Zeyd

لأبي زيد البلخي: أحمد بن سهل (ت ٣٢٢ هـ)

ذكره الداودي^(٣). وله أيضاً:

٣٧٣- (٢) الحروف المقطعة في أوائل السور *

ذكره الداودي^(٤)

٣٧٤- (٣) سورة الحمد تنوب عن جميع القرآن *

ذكره ياقوت الحموي^(٥) والداودي^(٦)

٣٧٥- (٤) غريب القرآن *

ذكره ابن النديم^(٧) والداودي^(٨)

(٣)، (٤) المصدر السابق ٤٣/١.

(٥) معجم الأدباء ١/١٤٢.

(٦) طبقات المفسرين ١/٤٣.

(٧) الفهرست ص ٣٧.

(٨) طبقات المفسرين ١/٤٣.

٣٧٦- (٥) قوارع القرآن *

ذكره الداودي^(١)

٣٧٧- (٦) كتاب في تفسير الفاتحة *

ذكره الداودي^(٢).

٣٧٨- (٧) ما أغلق من غريب القرآن *

ذكره ياقوت الحموي^(٣) والداودي^(٤).

٣٧٩- (٨) نظم القرآن *

ذكره ياقوت الحموي^(٥) والتوحيدي^(٦) والداودي^(٧)

(١)، (٢) المصدر السابق ٤٣/١.

(٣) معجم الأدباء ١/١٤٢.

(٤) طبقات المفسرين ١/٤٣.

(٥) معجم الأدباء ١/١٤٨.

(٦) البصائر والذخائر ٢/٣٧٩.

(٧) طبقات المفسرين ١/٤٣.

- (١) كتاب الإبانة عن علل الديانة *
- (٢) كتاب أجوبة أبي القاسم الكعبي *
- (٣) كتاب أسماء الله وصفاته *
- (٤) كتاب البحث عن التأويلات *
- (٥) كتاب الرد على عبدة الأوثان *
- (٦) كتاب رسالة حدود الفلسفة *
- (٧) كتاب شرائع الأديان *
- (٨) كتاب شرح ما قيل في حدود الفلسفة *
- (٩) كتاب عصمة الأنبياء *
- (١٠) كتاب في أقسام علوم الفلسفة *
- (١١) كتاب كمال الدين *
- (١٢) كتاب ما يصح من أحكام النجوم *
- (١٣) كتاب الوصية *

لأبي زيد أحمد بن سهل البلخي (ت ٣٢٢هـ)
ذكرها ابن النديم^(١) ، والحموي^(٢) ، والبغدادي^(٣) ، وذكر كتاب الإبانة

(١) الفهرست ١٩٨ .

(٢) معجم الأدباء ٣٧٥/١ .

(٣) هدية العارفين ٥٩/١ .

كحالة^(١) ولم يذكر البقية .

(١) معجم المؤلفين ٢٤٠/١ .

BELHI,
EBU Zayd

mahmūm 154–156) verfaßte eine Widerlegung, in der er einiges wider besseres Wissen gelegnet haben soll (s. u. No. 5).

5. – Dagegen verfaßte Abū Muḥammad al-Ḥaṣan b. Mūsā AN-NAUBAḤTĪ (gest. nach 300/912) ein *K. ar-Radd ‘alā Abī ‘Alī al-Ġubbā’i fī raddihī ‘ala l-munağğimīn*; ferner verfaßte er ein *K. ar-Radd ‘ala l-munağğimīn*, in dem er anscheinend Kritik an Astrologen übte (s. u. S. 154).

6. – Abū Zakariyā’ Haiyūn b. ‘Amr IBN AŞ-ŞALT AL-KĀTĪB verfaßte außer seinem uns erhaltenen iatromathematischen Traktat (s. u. S. 155) eine Schrift über die Verteidigung der Astrologie: *K. al-Ihtigāğ fī ṣiḥḥat an-nuğūm wa-l-aḥkām fihā* (s. u. S. 156).

7. – ABŪ ZAID Aḥmad b. Sahl AL-BALḤĪ (st. 322/934, GAS VI, 190), einer der vielseitigen Gelehrten der frühen Periode der atabischen Wissenschaften, hielt nichts von der Wirkung der Himmelskörper, wohl aber von ihrer Vorbedeutung für menschliche Schicksale und zwar insoweit, als sich – nach dem Zeugnis seines jüngeren Zeitgenossen ABU L-ḤASAN AL-ḤADĪTĪ – mathematische Berechnungen anstellen ließen (s. Yāqūt, *Iršād* I¹, 146, III², 74).

Ibn an-Nadīm 138; Yāqūt, *Iršād* I¹, 141–152, III², 64–86.

K. mā yaṣiḥḥu min aḥkām an-nuğūm, über das, was an der Astrologie richtig ist, angeführt von Ibn an-Nadīm und Yāqūt, a. a. O.

8. – Abū Naṣr Muḥammad b. Muḥammad b. Ṭarḥān AL-FĀRĀBĪ (gest. 339/950) verfaßte über die Diskussion der Astrologie zwei Traktate:

a) *Maqāla fī l-Ġiha allatī yaṣiḥḥu ‘alaiha l-qaul fī aḥkām an-nuğūm*, zu den Hss. s. GAS VI, 196.

b) *K. at-Tadākir fī ibtāl aḥkām an-nuğūm* oder *R. fī-mā yaṣiḥḥu wa-mā lā yaṣiḥḥu min aḥkām an-nuğūm*, zu den Hss. GAS s. VI, 195.

9. – Der Literat Abu l-Ḥasan ‘Alī b. Muḥammad AŞ-ŞĪMŞĀTĪ al-‘Adawī (lebte in der zweiten Hälfte des 4./10. Jahrhunderts, s. GAS II, 77) verfaßte eine *R. fī Ibtāl aḥkām an-nuğūm* (s. Nağāšī² 201), in der er nach der Vermutung von Ibn Ṭāwūs, *Farağ al-mahmūm* 123 nicht die Möglichkeit widerlegt haben soll, daß man aus der Stel-

GAS. IV. c., s. 27, 1979 (LEIDEN,
E. J. BRILL)

iuware vel nocere . . ." mit dem von QUSTĀ verfaßten und von Arnold von Villanova übersetzten *De physicis ligaturis* identisch sein.

Ein medizinisches Buch in Rāmpūr I, 493, ṭibb 201 (18 ff., 1312 H.). Ibn Abī Uṣaibi'a (I, 245) führt noch folgenden Traktat von Qustā an: *K. fi l-Ġuz' alladī lā yatağazza' fī harakat aš-širyān.*

ABŪ NAṢR B. ABĪ YAZĪD ṢAHĀRBUḤT

Ein Sohn des oben angeführten Ṣahārbuḥt (s. S. 242) lebte wahrscheinlich um die Wende des 3./9. Jahrhunderts.

AL-BĪRŪNĪ zitiert sein *K. al-Aqrābādīn* im *K. aṣ-Ṣaidana* 20^b.

ABŪ ZAID AL-BALĪ

Aḥmad b. Sahl (geb. um 236/850, st. 322/934) war ein vielseitiger Gelehrter; das Schwergewicht seines Interesses scheint jedoch der Geographie gegolten zu haben. Nach seinem uns erhaltenen medizinischen Werk zu urteilen, das Ibn an-Nadīm (S. 138) erwähnt und von dem Yāqūt (*Iršād* III², 66) zwei *maqāla*'s kannte, hat sich ABŪ ZAID auch mit der Theorie dieser Disziplin beschäftigt. Interessant ist vor allem, daß er in dieser Schrift die Hygiene mit der Ethik zusammen abhandelt.

Maṣāliḥ al-abdān wa-l-anfus Ayasofya 3740 (140 ff., 9. Jh. H.), eb. 3741 (181 ff., 884 H.).¹

AR-RĀZĪ

Abū Bakr Muḥammad b. Zakariyā' ar-Rāzī wurde nach der Angabe von al-Bīrūnī um 251/865 in Raiy geboren. Nach der Überlieferung soll er in seiner Heimatstadt Musik, Alchimie und andere Naturwissenschaften gelernt haben und im Alter von etwa 30 Jahren nach Bağdād gereist sein. Dort soll er dann seine Kenntnisse in der Medizin erworben haben. Die Zeit seines ersten Aufenthaltes in Bağdād ist unbekannt. Er muß aber zwischen 290/902 und 296/909

¹ Inc.: „*Al-ḥamdu li-llāh rabb al-‘ālamīn . . . wa-hāḍa l-kitāb allaftuhū fī maṣāliḥ al-abdān wa-l-anfus ḍammantuhū mā arğū intifā' an-nāzir fīhi bihī wa-qassamtuhū ‘alā maqālatain iḥdāhumā fī tadbīr maṣāliḥ al-abdān wa-l-uḥrā fī tadbīr maṣāliḥ al-anfus . . .*“.

GAS. III. c., s. 274, 1970

DOKÜMANTASYON MERKEZİ (LEIDEN, E.J. BRILL)

Zu S. 229.

11. Abū Zaid A. b. Sahl *al-Balḥī* war als Sohn eines Schulmeisters in Šāmīstiyān bei Balḥ geboren und ging, um die Lehre der Imāmiya näher kennen zu lernen, nach dem ʿIrāq. Dort begeisterte ihn al-Kindī für die exakte Wissenschaft. Dadurch gewann er zunächst die Gunst des Wezirs der Sāmāniden al-Ġaihānī (No. 9). Nachdem er sich mit diesem überworfen hatte, schloss er sich an den Emīr von Balḥ A. b. Sahl b. Hāšim al-Marwazī an. Er starb, 87 Jahre alt, am 19. Du'l-Q. 322/1. 10. 934.

Yāqūt, *Irš.* 1², 141/2, al-Baihaqī, *Tatimma* 26, as-Suyūṭī, *Buġya* 134. Von seinen 43 Werken, die der *Fihrist* 138 aufzählt, ist ausser dem von Ritter und Meyerhof in AS 3740/1 festgestellten *K. Mašāliḥ al-abdān wal-anfus* nur erhalten *K. al-Aškāl* oder *Šuwar al-aqālīm*, in der Hauptsache ein Kartenwerk, dem vielleicht ein älterer Islamatlas zugrunde lag (Kramers EI Erg. 66). Er hatte dies Werk, das in der Bibliothek des Kiliddār al-Imām Ḥu. zu Kerbelā² erhalten sein soll (Massignon in RMM, Juin 1909) in Balḥ verfasst und begründete damit die klassische Schule der arabischen Geographie. M. al-Fārisī al-Iṣṭahri lieferte um 230/951 in seiner Neubearbeitung, *K. al-Masālik wal-mamālik* (BG I, 1870, ed. sec. 1927, Hdss. noch Bol. 421, Serāi 3348 2830, AS 2571, 2631, 2971, 3156, pers. Rēvan Kiöšk 1646, Isl. XIX, 56), einen erweiterten Text, der ursprünglich persisch abgefasst zu sein scheint, jedenfalls die Geographie in eranischem Geist darstellt und starkes Interesse für die Sāmāniden verrät, s. J. H. Kramers, La question Balkhi-Istakhri et l'atlas de l'islam, Acta Or. XI, 1931, 9—30. Eine weitere Bearbeitung veranstaltete 367/977 Abu'l-Q. b. Ḥauqal an-Našībī, der auch Spanien bereist hatte (al-Maqqarī I, 129 pu); Hdss. noch Serāi 3346 (die älteste, ZDMG 90, 34 n. 1, Berl. sim. 29), 3347, AS 2577, s. Isl. XIX, 55, 2934. In seiner zweiten Redaktion tritt das Reich der Fāṭimiden in den Mittelpunkt der Betrachtung. Dazu schrieb der Spanier b. Saʿīd (Maqq. I, 130, 13) eine *Takmila* in drei Teilen: 1. über Andalusien in vier Büchern, 2. über Sizilien, 3. über Westspanien in 7 Büchern (eb. 138, 13). Um 545/1150 kürzte ein Spanier b. Ḥauqals Text ab und ergänzte ihn durch eigene Nachrichten und die aus al-Ḥwārizmī's *Šūrat al-arḍ* bekannte Nilkarte, Paris 2214, AS 2934, Top Kapu 3347, s. Kramers, EI, Erg. 69, Yāqūt, *Irš.* I, 125, 11/13. Zitiert werden von ihm noch *K. fī Aqsām al-ʿulūm*, *K. Aḥlāq al-umam*, *K. Naẓm al-qorʿān*, *K. Iḥtiyār as-sira* und *Rasāʾil* an seine Freunde. Al-Baihaqī nennt noch *al-Amad al-aqṣā* und *K. al-Ibāna ʿan ʿilal ad-diyāna*. Das ihm von ḤḤ 1693 zugeschriebene, von Huart anfangs unter seinem Namen herausgegebene *K. al-Badʿ wat-Taʾrīḥ* ist in Wahrheit ein Werk des al-Muṭahhar b. Ṭāhir al-Maqdisī, s. S. 222.

GAL-Supp. Foc., s. 408, 1937
 (LEIDEN, E. J. BRILL)

el-Ḥaṣṣār, dem Verfasser des von Ibn Chaldūn in seinen Prolegomena gerühmten Buches über die Rechenkunst, mußte aber nach weitem Studien über diese Frage diese Ansicht widerrufen (vergl. Bibl. math. 13 (1899) p. 87). — 19. Wahrscheinlich ein Fehler, es sollte heißen: Ismā'il b. Muh. b. el-Ḥārit el-Chazraġi aus Sevilla, gest. 421 (1030); dieser schrieb: *kitāb el-intiqā'* (Buch der Auslese), eine Geschichte spanischer Gelehrter (W. G. 183 nach C. II. 141). — 20. Soll wahrscheinlich heißen Soleimān Abū Eijūb, mit vollem Namen: Soleimān b. Beitār b. Soleimān, Abū Eijūb, aus Cordova, oder vielmehr Adamuz bei Cordova, welcher eine Bibliotheca Cordubensis in 8 Büchern geschrieben hat und 404 (1013/14) zu Malaga gestorben ist (C. II. 141). — 20*. In der Neu-Ausgabe der Tafeln durch C. A. Nallino steht, diese Fixstern tafeln seien für das Jahr 1191 der Seleukid. Ära (879 n. Chr., 266 d. H.) berechnet worden, dies könnte dafür sprechen, daß das Ms. des Escorial die erste Ausgabe dieser Tafeln enthalten würde. — 21. Es ist dies Abū Bekr Muh. b. el-Ḥasan b. 'Abdallāh el-Zobeidī el-Iṣbīlī, einer der ersten Grammatiker und Historiker Spaniens; er schrieb unter anderem das „*kitāb tabaqāt el-naḥwījīn we'l-logawījīn bi'l-mašriq we'l-andalus*“ (das Buch der Klassen der Grammatiker und Lexikographen des Ostens und Spaniens). Er war Lehrer von Hišām, dem Sohne Ḥakems II., in Sprache und Rechenkunst und ein Schüler von Qāsim b. Aṣbaġ und Sa'id b. Fathūn (oder Fahlūn, vergl. Art. 170) und And.; er stammte ursprünglich aus Emessa in Syrien und starb im Ġumādā II. 379 (989) in Sevilla (Ibn Ch. I. 514, Übers. III. 83). — 22. Ob Abū'l-Qāsim el-Balchī oder Abū Zeid el-Balchī ist zweifelhaft, doch eher der erstere. Beide waren Philosophen und Zeitgenossen, der letztere, Aḥmed b. Sahl el-Balchī Abū Zeid, schrieb unter anderm ein Buch „über die Vortrefflichkeit der mathematischen Wissenschaften“ und eines „über das Sichere in der Astrologie“. Er starb 322 (934). (Fih. 138, und Flügel, grammat. Schulen d. Araber, p. 204.) — 23. Aus diesen zwei Werken machen der Fih. und C. nur eins: Einen Kommentar zu den schwierigen Partien des Euklidischen Buches über das Verhältnis. Ich kann mich mit Hammer (V. 308) und Steinschneider (Z. D. M. G. 50. p. 168) einverstanden erklären, daß hier zwei verschiedene Werke gemeint seien, doch halte ich auch hier wieder die schon in meiner Fihristübersetzung (p. 60) und nachher in Z. D. M. G. 51. p. 427 aufgestellte Konjektur aufrecht, es könnte statt „nisbe“ zu lesen sein „qisme“, und dann das Buch der Teilung (der Figuren) des Euklides gemeint sein. — 24. Daß Pappus und nicht Vettius Valens, wie Woepecke vermutet hat, der Verfasser dieses Kommentars sei, kann kaum mehr bezweifelt werden, findet sich doch in dem von Woepecke selbst veröffentlichten arabischen Text desselben an mehreren Stellen geschrieben (vokalisiert) „babus“; allerdings ist das arab. „b“ etwas hoch, so daß auch gelesen werden könnte „balus“, aus dem dann Woepecke ohne weitere tatsächliche Anhaltspunkte (vergl. meine Übers. aus dem Fih. p. 54, Anmerkung 92) „valens“ gemacht hat. — 25. So hat Ibn Jūnis; C. n. Ibn el-Q. hat „el-Herawī“ (d. h. von Herat); das „*min aulād el-farāġine*“, das im Fih. und bei C. nachher folgt, habe ich mit C. übersetzt durch „aus dem Stamme der Pharaonen“, das richtige aber wird sein, wie Caussin (Not. et extr. VII. 122 und 168) übersetzt: „zu den Bewohnern Fargānas (in Turkestān) gehörend“. — 26. Über Nekūr haben drei Fürsten des Namens Sāliḥ regiert, es ist dies jedenfalls Sāliḥ III., der ums Jahr 305 (917) an der Regierung war. — 27. Abū Muh. 'Alī b. Aḥmed b. Sa'id b. Hazm el-Zāhirī, allgemein bekannt unter dem Namen Ibn Hazm,

SUTER, S. 211, 1900 (LEIPZIG)

nach den M. al-^cU. eb. XLVII (1915). E. Seidel, Die Medizin im *K. M. al-^cU.* eb. 1915, s. Ruska, *Isl.* 22, 305. II, 9 (über *Kīmiyā*) eb. XXIV (1911) 75—106, Wiedemann, *Beitr. aus der Gesch. d. Chemie*, hsg. v. P. Diergart, 241—4. An Extract from *M. al-^cU.* (Chapt. VI, VII, p. 114—25), transl. by J. M. Unvala, *Journ. of the K. R. Cama Inst., Bombay* 1928, No. 112. Auszug aus *Ishāq* b. M. al-^cĀsī's *K. al-Wuḡūh fi'l-luḡa*, gedr. zusammen mit al-^cAḡdābī, *Kifāyat al-mutaḥaffiz*, Aleppo 1345/1927.

1a. Ein Schüler des a. Zaid A. b. Sahl al-Balḥī (S. 408) Ma^cn(?) b. Fri^cūn(?), *Furai^cin*(?) schrieb

Ḡawāmi^c al-^culūm in 2 *Maqāla*: 1. über Sprache, Schrift, Adab, Arithmetik u. Geometrie, 2. über Philosophie, Alchemie, Physiognomik, Zauber, Traumdeutung, Astrologie, in 2 Photos Kairo² VI, 182, s. A. Zekī, *Mém. sur les moyens propres à déterminer en Égypte une renaissance des lettres arabes*, Kairo 1910, S. 12.

2. Abū Haiyān ^cA. b. M. b. al-^cAbbās *at-Tauḥīdī*¹⁾ aṣ-Ṣūfī, aus Šīrāz oder Nīsābūr, n. a. aber aus Wāsiṭ, studierte in Baḡdād bei as-Šīrāfī und später bei dem Logiker a. S. b. Ṭāhir as-Siḡistānī. Nachdem er sich eine Zeit lang in Baḡdād als Nachahmer des al-Ġāḥiẓ literarisch betätigt hatte, ging er nach Raiy. Als er hier bei a. 'l-Faḍl b. al-^cAmīd und dem Šāḥib b. ^cAbbād (s. S. 199) nicht die gehoffte Aufnahme fand, rächte er sich in einer Schmähschrift (*Maṭālib al-wazīrain*), aus der Yāqūt a. a. O. Proben mitteilt²⁾. Gegen Ende seines Lebens soll er einen grossen Teil seiner Schriften aus Ärger über ihren Misserfolg verbrannt haben. Ibn al-Ġauzī rechnete ihn mit b. ar-Rēwandī (s. o. S. 340) und Abu'l-^cAlā' al-Ma'arrī zu den grössten Ketzern; gegen diesen Vorwurf, den auch ad-Dahabī erhoben hatte, verteidigt ihn as-Subkī, da er in seinen Schriften wohl überhebliche Verachtung seiner Zeitgenossen, aber keine Gottlosigkeit gefunden habe.

1) Angeblich nach einer šīrāqischen Dattelart Tauḥīd benannt, mit der sein Vater gehandelt haben soll; diese suchen einige auch in dem Verse des Mutanabbī II, 6 (S. 30, so auch b. Ḥall.); doch ist es wohl wahrscheinlicher, dass die Nisba ihn als Mu'taziliten kennzeichnet.

2) s. Zekī Mubārak, *an-Naṭr al-fannī* I, 131.

GAL. Supp. Dec., s. 437, 1937

(LEIDEN, E. J. BRILL)

Es ist dies nicht der Ort, auf die Frage nach dem Einfluß einzugehen, den die arabische Literaturtheorie durch die griechisch-hellenistische Poetik und Rhetorik erfuhr, eine Frage, die so oft gestellt und von den einen bejaht und den anderen verneint wurde. Ich schließe die Möglichkeit der Beeinflussung durch die aristotelische Rhetorik nicht aus und möchte nur darauf hinweisen, daß die Schrift über die Rhetorik den Arabern schon vor dem Ende des 2./8. Jahrhunderts (in einer? Übersetzung) zugänglich war. Im Kapitel Philosophie werde ich darauf zurückkommen.

Hier seien die uns bekannten Werke bzw. Titel aufgeführt, welche von arabischen Literaten oder Philologen über unmittelbare Themen der Literaturtheorie verfaßt wurden:

1. – *K. fi š-Ši'r* von ABU L-MINHĀL 'Uyaina b. 'Abdarrahmān al-Muhallabī (st. vor 230/845), s. Yāqūt, *Iršād* VI, III.
2. – *K. Šinā'at aš-šī'r* von ABŪ HIFFĀN 'Abdallāh b. Aḥmad al-Mihzamī (st. 255/869 oder 257 H.). Nach Ibn an-Nadīm 144 soll es ein umfangreiches Buch gewesen sein, von dem er einen Teil gesehen hat.
3. – *K. al-Balāga wa-l-ḥitāba* von ABU L-'ABBĀS ĠA'FAR B. AḤMAD AL-MARWAZĪ (st. kurz vor oder i. J. 274/887), s. Ibn an-Nadīm 150.
4. – *K. Qawā'id aš-šī'r* (oder *K. al-Balāga*) von Muḥammad b. Yazīd AL-MUBARRAD (st. 285/898), erhalten und gedruckt, s. Kap. Philologie. Sein *K. Darūrat aš-šī'r* wird von Ibn an-Nadīm 59 genannt.
5. – *Qawā'id aš-šī'r* von Abu l-'Abbās Aḥmad b. Yahyā TA'LAB (st. 291/904), erhalten und gedruckt, s. Kap. Philologie.
6. – *K. Naqd aš-šī'r* von 'Abdallāh b. Muḥammad AN-NĀŠI' AL-AKBAR (st. 293/906), s. u. S. 566.
7. – *K. al-Badī'* von 'Abdallāh B. AL-MU'TAZZ (st. 296/908), erhalten und gedruckt, s. Kap. Philologie.
8. – *K. Adab aš-šī'r* von Muḥammad b. 'Abdallāh oder 'Abdallāh b. Muḥammad AL-ḤAT'AMĪ (lebte im 3./9. Jh.), s. Ibn an-Nadīm 171.
9. – *'Iyār* (oder *Mi'yār*) *aš-šī'r* von ABU L-ḤASAN Muḥammad b. Aḥmad B. ṬABĀṬABĀ (st. 322/934), erhalten und gedruckt, s. u. S. 634. Dagegen schrieb al-Ḥasan b. Bišr AL-ĀMIDĪ (st. 371/981) *K. Iṣlāḥ mā fi Mi'yār aš-šī'r li-bn Ṭabāṭabā min al-ḥaṭa'*, s. Ibn an-Nadīm 155, vgl. Yāqūt, *Iršād* III, 58.
10. – *K. Šinā'at aš-šī'r* von ABŪ ZAID Aḥmad b. Sahl AL-BALḤĪ (st. 322/934), s. Ibn an-Nadīm 138.
11. – *R. fi l-Farq bain al-mutarassil wa-š-šā'ir* von SINĀN B. ṬĀBIT B. QURRA (st. 331/942, s. GAS V, 291 und Kap. Astronomie), bezeugt von Yāqūt, *Iršād* IV, 257.
12. – *K. Naqd aš-šī'r* von QUDĀMA B. ĠA'FAR (st. 337/948), erhalten und gedruckt, s. Kap. Philologie. Dagegen schrieben: a) al-Ḥasan b. Bišr AL-ĀMIDĪ (st. 371/981), *K. Tabyīn ḡalaṭ Qudāma . . . fi Naqd aš-šī'r* (s. Yāqūt, *Iršād* III, 54, 58), eine Quelle des *Tahrīr at-tahbīr* von IBN ABI L-IṢBA' (s. u. No. 38) und b) al-Ḥasan b. 'Alī IBN RAŠĪQ AL-QAIRAWĀNĪ (st. 463/

GAS. II.c., S. 105, 1975 (LEIDEN, E.S. BRILL)

ABÜ ZAYD AĦMAD B. SAHL BALĪ, in his day a noted scholar in both Islamic and philosophical disciplines, but now known chiefly as a geographer. He was born in the village of Šamestīān, near Balġ in Khorasan, ca. 235/849 and died there in Du'l-qa'da, 322/October, 934. His father was a schoolmaster from Sejestān. As a young man he left home and traveled on foot as far as Iraq with a company of pilgrims bound for Mecca. He spent eight years in Iraq, assiduously studying many different subjects. Of his teachers the only one mentioned is the well-known philosopher Abū Yūsuf al-Kendī (d. 255/868-69 or a year or two later). Along with philosophy Abū Zayd studied other Greek sciences such as medicine and physics; he is said to have been especially interested in astronomy/astrology. At this period, it was unusual for students of the philosophical or "foreign" disciplines to pay any attention to the Islamic disciplines, but Abū Zayd combined the two sets of studies and gained a high degree of mastery in both. Of the Islamic disciplines he seems to have been most interested in Koranic studies and *kalām*. It is possible that after his eight years of study in Iraq, he traveled in other neighboring lands. He eventually returned to Balġ by way of Herat and became a teacher of the subjects he had mastered. Nothing is recorded of his life in Balġ, however, until after the accession of Naṣr b. AĦmad Sāmānī in 301/914, when first the general Ḥosayn b. 'Alī Marvar-rūdī and then the vizier Ĵayhānī broke off friendly relations with him because of some of his books. The first was a Qarmaṭī and the second a dualist. The books in question were written from a Sunnite point of view, although Abū Zayd had originally been an Imamite. When the amīr AĦmad b. Sahl b. Hāšem arrived in Balġ in 306/918, Abū Zayd was offered the post of vizier, but he declined this and instead became a secretary for about a year. There is a story of how the man who became vizier, Abu'l-Qāsem Ka'bī, voluntarily gave up 100 dirhams of his monthly salary of 1,000, so that Abū Zayd might have 600 instead of 500. Through the generosity of the amīr and his vizier, Abū Zayd was able to buy a small estate in his native Šamestīān; and this estate passed to his descendants. He refused an invitation from the Samanid amīr to go to Bokhara and seems to have spent the last part of his life on his estate.

Ebn al-Nadīm (*Fehrest*, p. 138) lists forty-three of his books, and Yāqūt (*Odabā'* I, pp. 125, 142-52) fifty-six; but of these only one relatively unimportant work still exists as such. The titles of the books cover most of the fields he had studied. The books on religious subjects were much appreciated, especially one called *Naẓm al-Qor'ān*, which is often cited. Strangely enough, the book which eventually became the most influential of all is not clearly mentioned in either list. This was apparently called *Šowar al-aqālīm* or *Taqwīm al-boldān*; although it is not extant as a separate book, it is in a sense contained in the geographical works of Eṣṭaḡrī and Ebn Ḥawqal. Indeed Eṣṭaḡrī's book was described by M. J. De Goeje (see bibliog.), who studied the matter

in detail, as a second, greatly enlarged edition of Balġ's work. It has been suggested, since the title *Tafsīr šowar* occurs in the lists of books, that the geographical work was essentially a commentary on maps of the various "climes" (probably in Eṣṭaḡrī's sense of "provinces"). Even if this is the case, however, it would seem that Balġ went far beyond previous writings on geography, which did little more than supply information about the post-routes of the empire. Geography was now conceived as including descriptions, not merely of the physical features of countries, but also of their climate and natural products and the influence of these on the structure and activities of the population. On such grounds Balġ has been hailed as the founder of the classical school of Arabic geography.

A biography of Balġ was composed by one of his pupils Abū MoĦammad Ḥasan b. MoĦammad Wazīrī, and this was utilized in a later book about him by Abū Sahl AĦmad b. 'Obaydallāh b. AĦmad. From this, information passed to biographical dictionaries, such as that of Yāqūt.

Bibliography: Bayhaqī, *Tatemma šewān al-hekmā*, ed. M. Šafī', Lahore, 1350/1931-32, pp. 26f. M. J. De Goeje, "Die Iṣṭaḡrī-Balġi Frage," *ZDMG* 25, 1871, pp. 42-58. J. H. Kramers, "La question Balġi-Iṣṭaḡrī— Ibn Ḥawkal et l'Atlas de l'Islam," *Acta Orientalia* 10, 1932, pp. 9-30. V. V. Barthold, preface to *Ḥodūd al-'ālam*, tr. Minorsky, pp. 15-23. Brockelmann, *GAL* I, p. 408. *EP* I, p. 1003.

(W. M. WATT)

Etr. I. c (s. 4), s. 399-400, 1983
(LONDON)

Balġi, Ebu Zayd AĦmad b. Sahl
(v. 322/934)

Abū Zayd al-Qurashi

- Kitāb al-Ifkihār*, M. Ghālib (ed., with omissions) Beirut (1980).
- Kitāb Ithbāt al-nubū'āt*, 'Ā. Tāmīr (ed.), Beirut (1966).
- Kitāb al-Nuṣra*, extracts in Ḥamid al-Dīn al-Kirmānī, *Kitāb al-Riyād*, 'Ā. Tāmīr (ed.), Beirut (1960).
- Kitāb al-Yanābī'*, H. Corbin (ed.), in *Trilogie ismaélienne*, Tehran/Paris (1961) (with annotated French translation of extensive extracts); M. Ghālib. (ed.), Beirut (1965).
- Kitāb Sullam al-najāt*, M. Alibhai (ed.), in *Abū Ya'qūb al-Sijistānī and Kitāb Sullam al-Najāt: A Study in Islamic Neoplatonism*, PhD thesis, Harvard University (1983).
- al-Risāla al-Bāhira*, B. Hirji (ed.), in *Tahqīqāt-i Islāmī (Islamic Studies)*, *Journal of Encyclopaedia Islamica Foundation* (Tehran) (1992), 21–50. (Includes Arabic text.)
- Risālat Tuḥfat al-mustajībīn*, 'Ā. Tāmīr (ed.), in *Al-Mashriq* (March–April 1967), 136–46.
- 'A Study of *al-Risālah al-Bāhirah*', B. Hirji. Unpublished PhD dissertation (written 1994). (Includes Arabic text and English translation.)

Further reading

- Corbin, Henry, *Cyclical Time and Ismaili Gnosis*, London (1983).
- Daftary, Farhad, *The Ismā'īlīs*, Cambridge (1990).
- Halm, Heinz, *Kosmologie und Heilslehre der frühen Ismā'īliya: eine Studie zur islamischen Gnosis*, Wiesbaden (1970).
- Kamada, Shigeru, 'The First Being: intellect ('*aql/khīradh*) as the link between God's command and creation according to Abū Ya'qūb al-Sijistānī', *The Memoirs of the Institute of Oriental Culture*, University of Tokyo, no. 106 (March 1988), 1–33.
- Madelung, Wilferd, 'Das Imamāt in der frühen ismailitischen Lehre', *Der Islam* 37 (1961), 43–135.
- , 'Aspects of Ismā'īlī theology: the prophetic chain and the God beyond being', *Ismā'īlī Contributions to Islamic Culture*, Tehran (1977), 51–65.
- , 'Abū Ya'qūb al-Sijistānī and metempsychosis', *Iranica Varia: Papers in Honor of Professor Ehsan Yarshater*, Leiden (1990), 131–43.
- Marquet, Yves, 'La pensée d'Abū Ya'qūb al-Sijistānī à travers l'"Ithbāt an-Nubuwwāt" et la "Tuḥfat al-Mustajībīn"', *Studia Islamica* 54 (1981), 95–128.
- Netton, Ian R., *Allāh Transcendent: Studies in the Structure and Semiotics of Islamic Philosophy, Theology and Cosmology*, London (1989).
- Poonawala, Ismail K., 'Al-Sijistānī and his Kitāb al-Maqālīd', in *Essays on Islamic Civilization Presented to Niyazi Berkes*, Leiden (1970), 274–83.
- , *Biobibliography of Ismā'īlī Literature*, Malibu, California (1977).

- Stern, Samuel M., *Studies in Early Ismā'īlism*, Jerusalem/Leiden (1983).
- Walker, Paul E., 'Abū Ya'qūb Sejestānī', *Elr* 1: 396–8.
- , *Early Philosophical Shiism: The Ismaili Neoplatonism of Abū Ya'qūb al-Sijistānī*, Cambridge (1993).
- , *The Wellsprings of Wisdom: A Study of Abū Ya'qūb al-Sijistānī's Kitāb al-yanābī'* (includes English trans. and commentary), Salt Lake City (1994).
- , *Abū Ya'qūb al-Sijistānī: Intellectual Missionary*, London/New York (1996).

H. LANDOLT

See also: Ismā'īlīs

Abū Zayd, romance of see Banū Hilāl, romance of

Belhī, Ebu Zeyd

Abū Zayd al-Balkhī, Aḥmad (c.235–322/ c.849–934)

Scholar of Khurasan who was, on the evidence of Yāqūt's list of his works, equally proficient in philosophy, astrology, the natural sciences and Koranic studies. He is, however, best-known for a geographical work, probably called *Ṣuwar al-aqālīm* (c.308–9/920), which comprised a set of maps with explanatory commentary. Like virtually all his works, it is lost as such, but formed the basis for the full-scale geographical works of al-Iṣṭakhri and Ibn Hawqal and was the pioneer of the so-called Balkhī school of geographical writing, which gave a more definitely Islamic tinge to the genre than had previously existed.

Further reading

- Miquel, A., *La Géographie humaine du monde musulman*, Paris/The Hague (1973), *passim*.

C. E. BOSWORTH

See also: geographical literature

Abū Zayd al-Qurashī (late third/ninth or early fourth/tenth century)

Abū Zayd Muḥammad ibn Abī al-Khaṭṭāb al-Qurashī, a philologist for whom no biographical details are available, is known solely through his anthology, the *Jamharat ash'ār al-'Arab*, the dating of which is approximate. The

ellerinde tutmuştur. Daha sonraki devirde B., Özbekler ile Hindistandaki Timuroğulları arasında kavga mevzuu olmuştur. B., XVIII. yüzyılda Nadir Şah tarafından İran Devletine katılmış, Nadir Şahın ölümünden (1747) sonra Afganistanda bulunan Dürranî soyunun elinde kalmış, 1826 yılında Buhara emîrleri tarafından alınmıştır. 1841 de tekrar Afganistana geçmiştir. O zamandan beri Afganistanın elindedir.

B., tarih boyunca birçok sarsıntılara uğradığı halde ehemmiyetini muhafaza edebilmiştir. B. in harabeleri mühimdir. B. te Ali'nin mezarı olduğu söylenen Mezarı Şerif'in kutsal geleneği hâlâ devam etmektedir.

BELHAR, Hindistanda «kırallar kırallı» mânasına gelen bir ünvan. Selçukluların «Sultânü'l-Muazzamı», İranlıların «Şehensâhı», bazı Türk devletlerinin «Hakanı», Osmanlıların «Padişahı» mahiyetinde olan B., Hindistanın Maukir mıntakasında bir hükümdar sülâlesi kurmuş olan meşhur bir komutanın adı olup haleflerince -Phrygia kralınının kiral Midas'tan sonra Midas ünvanıyla anılmaları kabîlinden -hükümdarlık ünvanı olarak kabul edilmiştir.

BELHİ, el-Belhî Ebû Zeyd Ahmedü 'bnü Sehl (847 - 934); Arap coğrafyacısı. Belh yakınında Şamistiyan'da doğduğu için B. diye şöhret bulmuştur. İlmiye sınıfına girmiş ve müderrislik etmiştir. Diğer taraftan ünlü bilgin el-Kindî ile birlikte felsefe okumuştur. Belh, Saffarogullarından Sâmânogullarının eline geçince B., Sâmânogullarının hizmetine girmiş ve tilhassa Vezir Ebû Aliyyi 'l-Ceyhaniden himaye görmüştür.

B., bir nevi dünya coğrafyası demek olan *Kitâbu 'l-mesâlik ve 'l-memâlik* tarzındaki klâsik İslâm coğrafya yazıcılığının kurucusu olmuştur. B. den sonra el-İstahrî ve İbnü Havkal ile bu klâsik sistem, İslâm âleminde bellibaşlı bir coğrafya yazıcılığı olarak teşekkül etmiştir.

B. nin yazmış olduğu 43 eserin hiçbiri zamanımıza kadar kalmamıştır. Ancak eserlerinden faydalanmış olan sonraki coğrafyacılar vasıtasıyla kitapları hakkında bilgi edinmemiz mümkün olmuştur. B. nin en mühim eseri *Suverü 'l-ekâlîm* adındaki İslâm memleketleri atlasıdır. Bugün bir-cik yazma nüshası Topkapı Sarayı III. Ahmed Kürüphanesinde bulunan *Kitâbü 'l-bed ve 'l-sarih* adlı eser de B. ye izafe edilmekteyse de, bunun hakikî yazarı el-Makdisî'dir ve kitap, B. nin ölümünden sonra yazılmıştır.

BELİ, Yemen grupundan bir Arap kabilesi. Behrâlar ile Haydânlar B. lerle aynı kandandır, Henîler ile Ferânlar ise B. lere bağlı kabilelerdir. B. ler Suriye sınırında Teymâ'da yaşarlardı. Habîn ve Şer' toprakları B. ler ile Cüheyneler arasında ortak kullanılırdı. Başlıca vâdileri de Emec ile Gurân idi.

630 yılında Peygamber Muhammed, annesi B. lerden olan Amrû 'bnü 'l-Âs'ı 300 kişilik bir kuvvetle B. lerin üzerine göndermiştir. Amr, B. lere saldırmak için kuvvetini yeter görmemiş ve Peygamberden yardım istemişti. Bunun üzerine Peygamber, Ebû Ubeydeti 'bni Cerrâh komutasında bir yardım kuvveti göndermiştir. Bu küçük orduda Ebu Bekir ile Ömer de bulunuyordu. B. ler aynı yıl içinde birkaç kabîle ile anlaşarak 100 000 kişilik bir kuvvetle Herakleios'un ordusuna katılmışlar ve Mûte'de Peygamberle savaşmışlardır. Peygamberin Mekke'yi almasından sonra B. ler Müslüman olmuşlardır. B. ler Peygamberin ölümünden sonra 632 de tekrar eski dinlerine dönmüşlerdir. Bundan dolayı Ebu Bekir, üzerlerine Amrû'bnü 'l-Âs'ı

göndermiştir. B. ler tekrar birkaç kabîle ile birleşip Yermuk harbinde Herakleios'a katılmışlarsa da Müslüman orduları bu harbde hem onları, hem de Bizans ordusunu yenmiştir. Bunun üzerine B. ler halife Ömer'den müsaade alarak Mısır'a göçmüşlerdir. B. ler Nil vâdisine yerleşmişler ve sonradan buraya gelen Cüheyneler ile anlaşmazlığa düşmüşlerse de sonra uzlaşmışlardır. B. ler, bugün Muyle'nin güney doğusunda Vech limanı dolayındaki dağlarda yaşamaktadırlar. B. kabîlelerinin geniş topraklara sahip olan büyük şeyhi, Vech limanında oturmaktadır.

BELİÇ [*beliç'*], **Aleksandar** (doğ. 1876), Yugoslav dilci ve filologu. Belgrad'da doğmuş, Moskova ve Leipzig üniversitelerinde yetişmiştir. 1900 den beri Belgrad üniversitesinde İslâm filolojisi profesörü, 1937 den beri de Sırp İlimler Akademisinin başkanıdır. İslavistik sahasındaki başlıca eserleri şunlardır: *Dijalekti istočne i južne Srbije* (Doğu ve güney Sırbistandaki lehçeler) [1905], *Dialektologičeskaya karta srbskago yazıka* (Sırp dilinin diyalektoloji haritası) [Rusça; Petersburg 1906], *Zametki po čakavskim govoryam* (Sırpçanın Çakav lehçesi hakkında müşahedeler) [Rusça; Petersburg 1919], *Akcentnske studije* (Vurgu etüdleri) [1914], *La Macédoine* (Makedonya) [Paris 1919], *Pravopis srpsko-brvatskog književnog jezika* (Sırp Hırvat edebiyat dilinin imlâsı) [1923], *Gramatika srpsko-brvatskog jezika* (Sırp Hırvat dilinin grameri) [1932], *O jezičkoj prirodi i jezičkom razvoju* (Dilin mahiyeti ve gelişmesi hakkında) [1941]. Rus filologu F. F. Fortunatov'un talebesi olan B., 1913 te «Južnoslavenski Filolog» adlı dergiyi kurmuştur.

BELİÇ, asıl adı: **İsmail** (1668 - 1730). Türk şair ve tezkirecisi. Bursada doğmuş, orada ölmüştür. Bursada Çatalfıncının aşağısında Mer'a mezarlığı da denilen Yeniyerde gömülmüştür. Babası, Şahin Emîrzade İskakiyle anılan İbrahim Efendi adında birisidir. B. iyi bir tahsil görmekle beraber mühim mevkilere yükselmemiş, Bursada imaret ve evkaf kâtipliklerinde çalışmış, kısa bir müddet de Tokat mahkemesinde nâiblik etmiştir.

B. in manzum ve mensur epey eseri vardır: *Güldeste i riyâz-ı irfân ve vefeyat-ı dânişverân-ı nâdire-dân* [yazılışı 1726; bas. 1884], en mühim eseri olup, Bursanın alınmasından kirabın yazıldığı tarihe kadar orada yetişen hükümdar ve şehzadelerin, şeyhlerin, âlimlerin, şairlerin, hüner sahiplerinin (musikişinaslar, meddahlar, hattatlar, nakkaşlar, tabipler) hayatlarını anlatır.

Nubbetü 'l-âsar li-zeyli Zübdetü 'l-es'âr: Kafzade Faizinin *Zübdetü 'l-es'âr* adlı tezkiresine zeyl olarak yazılan bu eserde 1620 den 1726 ya kadar yetişen şairlerin hayatları kısaca anlatılır. Bir nüshası İstanbul Üniversite Kütüphanesinde (No. T 1182).

Sergüzeştname [yazılışı 1702]: 151 beyitlik bir mesnevî olan bu eserde şair, nâiblik etmek üzere Bursadan İstanbul yoluyla Tokata gidinceye kadar gördüklerini ve oradaki hayatını anlatır. B. in kendi elyazısıyla yazılmış nüshası Fatih Millet Kütüphanesinde (Manzum eserler, No. 665).

Şehrengîz [yazılışı 1707]: Bursa güzelleri hakkında yazılan bu eserin İstanbul Üniversite Kütüphanesindeki nüshası (No. T 1653) 269 beyittir. Safayî tezkiresinde B. nin manzum ve mensur olarak 3 ciltlik bir Şehrengîz yazdığı kayıtlıdır. Buna göre, eldeki bu manzum nüsha, onun yalnız bir cildi olsa gerektir.

muvaffak oldu. Afganistan ile hudutlarında bulunan memleketleri İran Safevî imparatorluğuna ilhak etmiş olan aşgarlı Nâdir Şâh'ın vefatından sonra, 1160 (1747)'ta Balh, Buhara emirleri tarafından 1243 (1826)'te zaptedilinceye kadar, dolayısıyla bile olsa, Durrânî âilesinin nüfuzu altında kaldı. 1257 (1841)'de tekrar Afganistan'a geçti ki, hâlâ bu devlete âit bulunmaktadır.

Şimdiki şehir, 500 kadar evi ile, arapların, haklı olarak, *Umm al-bilād* („beldelerin anası“) adını verdikleri eski Balh'in bir bölgesinden ibarettir. Bu şehir, geçmiş olduğu bunca sarıntılara rağmen, az çok ehemmiyetini muhafaza etmiş olmasını, Muḩaddasî tarafından sitayişle zikredilen, Dehâs nehri kolunun suladığı arâzi ve tarlalarının feyiz ve bereketine borçludur. Balh harâbeleri dikkate şâyandır. Budistlik devrinden kaldığı hâlde, bir karakter hususiyeti olarak, İran efsânesine âit isimler (krş. Taht-i Rüstem) taşıyan harâbeler, zamanın te'sirine, islâm devrine âit olanlardan daha ziyâde, mukavemet etmiş görünmektedir. Balh'in an'anevî kudsiyeti 'Alî'nin kabri olduğu iddia edilen ve ilk defa olarak, XII. asırda zikredilmiş bulunan Mezar-ı şerif sâyesinde, bugüne kadar devam eder.

Bibliyografya: Biblioth. Geogr. Arab., I, 278, 286; II, 325 v.d.; III, 301 v.d.; V, 322 v.dd.; VI, 18, 32 v.dd., 116, 210 v.dd.; VII, 287 v.d.; Mas'ûdî, *Murûc* (tab. Paris), IV, 47 v.dd.; Yâkût, I, 713 v.d.; IV, 817 v.dd.; İbn Baḩūta, III, 58—63; İbn al-Aḩîr ve *Ṭabaḩât-i Nâşiri*'de mevcut tarihî mâlûmat; Schefer, *Chrestom. Pers.*, I, 56—94, 65—103 frs.; G. le Strange, *Eastern Chaliphate*, s. 420—423; K. Ritter, *Erdkunde*, VIII, 218—227; J. Marquart, *Ērânşahr*, tür. yer.; bilhassa 87—91; Yate, *Afgânistân*, s. 256, 280.

(R. HARTMANN.)

BELHERÂ. BALHARÂ, İbn Hürdażbeh (nşr. de Goeje, *Bibl. Geogr. Arab.*, VI, 16)'in kavline göre, „kıralları kırallı“ mânasını ifâde eden bir hind unvanıdır. İdrîsî bu izahı kabûl ve buna, unvanın verâset ile intikâl ettiğini de ilâve eder (bk. *Géographie d'Édrisi*, trc. Jaubert, I, 173). Mas'ûdî (*Murûc al-zahab*, I, 177, 372, 382), İştâhri (*Bibl. Geogr. Arab.*, I, 173) ve İbn Hâvkal (*ayn. esr.*, II, 227) Balharâ'yı Mânkir hükümdarı ve Hindistan kumandanlarının en büyüğü olarak tasvir ederler. Buna ilâve olarak, Mas'ûdî (*ayn. esr.*, s. 162) Balharâ'nın Mânkir'de bir hükümdar sülâlesi nüessisinin adı olup, sonra haleflerinin, sıra ile, hep bu hükümdarın ismini almış olduklarını kaydeder. Mânkir (Bombay vilâyeti dâhilinde Şolapur'un 60 mil cennüb-i şarkisinde)

Mâlkhet ile aynı şehir olarak gösterilmiştir. Mâlkhet son Râştrakûta sülâlesinin (takriben 630—972) payitahtı olan kadim Mânyakheḩa'nın bulunduğu yerdir. Arap coğrafyacıları Râştrakûtalı, sanskrit lisanındaki unvanları olan *Vallabha* („sevgili“) adı ile tanılır; nitelikim Indra III. (Mas'ûdî'nin muasırı) *Prthivi-Vallabha* („yeryüzünün sevgilisi“) unvanını hâiz idi (bk. *Gazetteer of the Bombay Presidency*, I, ksm., I, 120 v.d., 519, 525). Mânyakheḩa'nın garbî Çâlukya memleketi kırallı Taylapa tarafından 972'de tahrip edilmiş olması, İbn Hâvkal'den sonra arap coğrafyacılarından hiç birinin artık Mânkir'i zikretmediklerinin sebebini izah eder. Balharâlar ile Valabhi (Ballabhi)'lerin (509—766) aynı kandan olduğu (Elliot-Dowson, I, 354 v.d.) hakkındaki fikir ile Balharâ'nın Mâlva Rây (Mâlva kıralları)'ına muâdil olduğuna dâir, Reinaud'nun ortaya sürdüğü faraziyesi (*Mémoire sur l'Inde*, 138, 144), tarih bakımından, sahib değildir. (T. W. ARNOLD.)

BELHİ. BALHİ, ABŪ ZAYD AHMED B. SAHL (?—934), arap coğrafya müelliflerindendir. Balh eyâletinde Şamistiyân'da doğmuştur. Orada müderrislik etmiş, ilkin imâmiye mezhebine sâlik olmuş ve sonra al-Kindî ile felsefe tahsil eylemiştir. Sâman-oğlu vezirlerinden AbŪ 'Alî al-Cayhânî, kendisini himâye etti ise de, sonraları onunla kavga etti. Buhara'ya çağırıldı, fakat Amu-Derya'yı geçmeğe cesaret edemediğinden, gitmedi. 19 zilkâde 322 (31 teşrin I. 934)'de vefat etti. *Fihrist* (I, 138), bu zatın kaleminden çıkmış olan 43 eserin isimlerini bildirir ki, bunlar, daha ilk zamanlarda zâyi olmuştur. Kâtib Çelebi işbu eserlerden ancak 6'sını zikreder; bunlardan biri al-Muḩaddasî ve ḩamd Allâh Mustavfî'ce zikredilen *Suvar al-aḩâlîm* ve diğeri de (bu eser hakikatte Muḩahhar b. Ṭâhir al-Maḩdisî tarafından yazılmış iken, yanlış olarak, eskiden beri (XIII. asırdan evvel) al-Balhî'ye izafe edilen), *Kitâb al-bad' va'l-târiḩ*'tir.

Bibliyografya: M. J. de Goeje, Die Istakhrî-Balkhî-Frage (ZDMG, XXIV, 53 v.dd.); Yâkût, *Mu'cam al-udabâ*, I, 141 v.d.; Cl. Huart (*JA*, 9. ser., XVIII, 1901, s. 16); *Le livre de la Création et de l'Histoire*, I, 1x v.d.; III, v. (CL. HUART.)

BELİ. BALİ, Yemen zümresinden bir arap kabilesidir. Şeceresi şöyledir: Bali b. 'Amr b. al-ḩâfî b. Kuza'a. Bahrâlar ile ḩaydânlar Balilere kandaş, Hanîler ile Farânlar ise, onlara tâbi kabilelerdir.

Baliler, Suriye hududunda, Cuhayaa ile Cuzâmların arazileri arasında, Taymâ civarında yaşarlardı. Batlamyus zamanında burada Şamûde-lar (Θαμυδῖται) sâkin idi,

IA. II. c., s. 487, 1979 (İSTANBUL)

DOKÜMANTASYON MERKEZİ

10

At-Ta'alibi, *Yatima*, III, 174/94. Des a. D. M. Bericht 229 über die türk. Horden, übers. v. F. Wüstenfeld, Zeitschr. f. vergl. Erdkunde, I, Jahrg. Bd. II, Hest 9, Magdeburg 1842, Abu Dolaf Misaris ben Mohalhal de itinere suo asiatico commentarius, ed. C. Schlözer, Berlin 1845. Übers. bei G. Ferrand, Relations de voyages et textes géogr. arabes, pers. et turcs, I, Paris 1913, 208/29, s. G. Jacob, Berichterstatter, 71/2 und gegen dessen überscharfes Urteil J. Ruska, Geogr. Ztschr. III, 591, J. Marquart, Osteurop. u. Ostas. Streifzüge, 74/95. A. v. Rohr-Sauer, Des a. D. Bericht über seine Reise nach Turkistan, China und Indien, neu übers. und erklärt, Bonner Or. Stud. 26, Stuttgart 1939. Zur Mešheder Hds. s. Togan, Ibn Fadlāns Reisebericht, VII.

11. Abū Zaid A. b. Sahl al-Balḥī, gest. 322/934. s. Suppl. I, 408.

W. Barthold bei V. Minorsky, *Hudūd al-'Ālam* transl. (Gibb Mem. NS VI, 1937), 15ff. Opus geographicum auctore Ibn Hauqal secundum textum et imagines codicis Constantinopolitani conservati in Bibl. Antiqui Palatii No. 3346, cui titulus est Liber Imaginis terrae, ed. J. H. Kramers BG I, 1, Leiden 1938.

12. Abū M. al-Ḥ. b. A. b. Ya'qūb al-Ḥamdānī b. al-Ḥā'ik, gest. 334/945 zu Ṣan'ā (s. Suppl.). Für die Herrlichkeit des alten Südarabiens begeistert, suchte er dessen Geschichte und Archäologie zu erforschen, leistete aber auch als Dichter und Astronom Vorzügliches.

Flügel, Gramm. Schulen 220, Wüst. Gesch. 110. Suppl. 409. 1. *K. al-Iklil*, Bd. 8 auch in der Hds. al-Bārūdī, jetzt Garr. 748, s. al-Ḥ. The 8th Book of the Antiquities of South Arabia, Records of al-Karmāṭis (P. Anastase Marie Ed. and a Ms. in the Garrett Coll. Princeton Un.) transl. from the Arabic with linguistic, geographical and hist. Notes by N. A. Faris, London 1938 (Princ. Or. Texts III). *Al-Iklil al-ḡuz' at-tāmin* ed. with linguistic geographic and hist. Notes by N. A. Faris, Princeton N. J. 1940. Angeblicher Auszug aus Bd. 8, *R. fī Ma'rifat al-ḡālib wal-maḡlūb wa-t-tālib wal-maṭlūb* v. Aristoteles an Alexander, Alex. Ḥurūf 4 (nicht in Ed. Anastase Marie de St. Elie). Ein Bd. über arab. Stämme Patna I, 280, 3312. D. H. Müller, Die Burgen und Schlösser Südarabiens, SBWA Bd. 94 (1879) 335ff, Bd. 97 (1880) 955ff, s. C. Landberg, Arabica III, Leyde (1895), 116/22. — 2. *Ṣifat*

GAL I.c., s. 263, 1943

(LEIDEN, E. J. BRILL)

238, 240, 343; Ibn al-Murtadā, *al-Munya wa'l Amal*, Ḥaydarābād 1316/1902, 45-51; Ibn al-Nadīm, *al-Fihrist*, Cairo 1929, 4, 247; Ibn Ḥazm, *al-Fiṣal*, Cairo 1347/1928, vol. iv, 154; Ḍjalebi, *Sharḥ al-Mawāḳif*, Istanbul 1286/1867, 312; Aḥmad Amīn, *Duḡa al-Islām*, Cairo 1360/1941, vol. iii, 141; Brockelmann, I, 343; A. N. Nader, *Le Système philosophique des mu'tazila*, Beirut 1956, Ḍjār' Allāh Zuhdī, *al-Mu'tasila*, Cairo 1366/1947, 153.

(ALBERT N. NADER)

AL-BALKHĪ, ABŪ ZAYD AḤMAD B. SAHL, a famous scholar known today principally for his geographical work, was born at Shāmistiyyān, a village near Balkh in Khurāsān, about 236/850. He died upwards of 80 years old in Dhu 'l-Ḥa'da 322/October 934. His father was a schoolmaster from Sidjīstān. As a young man, wishing to study the doctrine of the Imāmiyya sect to which he belonged, al-Balkhī travelled on foot to 'Irāk with the pilgrim caravan. He remained there for eight years, becoming a pupil of the celebrated al-Kindī and visiting the neighbouring lands. In later life he refused to cross the Ḍjayhūn (Oxus) to go from Balkh to Bukhārā, when invited by the amīr of the latter place.

During the years which al-Balkhī spent in 'Irāk his studies included philosophy, astrology and astronomy, medicine and natural science (Yākūt, *Irshād*, i, 145-6). For a time he was torn between his earlier sectarian religious allegiance and the tenets of judicial astrology, then much in vogue, but he finally became strictly orthodox in his opinions, and pursued the study of the religious sciences side by side with 'philosophy'. He is cited as an almost unique example of one who was equally expert in both, and he is named by Shahrastānī (*Mīlāl*, ed. Cureton, 348) among the philosophers of Islam. He himself relates that he lost his patron, the general Ḥusayn b. 'Alī al-Marw-al-Rūdī, through the publication of one of his books and Abū 'Alī al-Ḍjayhānī, also his patron, the *wazīr* of the Sāmānids Naṣr b. Aḥmad, through the publication of another, though the general was a Ḳarmāṭian and the *wazīr* a Dualist. (This Abū 'Alī was the son of Abū 'Abd Allāh al-Ḍjayhānī, [g.v.], the geographer, who is perhaps here meant, cf. Barthold, *Turkestan*, 12). Yet the works of al-Balkhī on religious subjects were much praised by competent judges, especially his *Naṣm al-Ḳur'ān*, evidently a work of *tafsīr* (*Irshād*, i, 148). Yākūt (*Irshād*, i, 142-3, cf. 150) gives the titles of 56 out of 'about 60' works of al-Balkhī, i.e., he adds 13 titles to the 43 listed in the *Fihrist* (ed. Flügel, 138). Of these Ḥādīdī Khalifa mentions less than half-a-dozen, and in our own time, apart from a *Kitāb Maṣāliḥ al-Abdān wa 'l-Anfus* (for which see Brockelmann, S I, 408), al-Balkhī is known by a single work, apparently no longer extant as such.

This is the so-called *Ṣuwar al-Aḳālīm*, otherwise *Taḳwīm al-Buldān* (neither title in the list of his works in Yākūt), which is generally admitted, since De Goeje's monograph appeared (see *Bibliography*), to be the basis of the geographical works of al-Iṣṭakhṛī and Ibn Ḥawqal, and thus to mark the beginning of what has been called the classical school of Arabic geography. It seems to have been a world-map divided into 20 parts, with short explanatory texts (Muḳaddasī, 4). It has been suggested by Barthold (*Hudūd al-'Ālam*, preface, 18, n. 5, cf. V. Minorsky, *ibid.*, xv) that al-Balkhī in his book may simply have added an explanation to maps by (Abū Ḍja'far al-Khāzin) (Brockelmann, S I, 387). Al-Balkhī's fame as a geographer depends solely on this work, which in any case

can scarcely be said to have been completely original, in view of the *ṣūra Ma'mūniyya*, also apparently a series of maps, mentioned by Mas'ūdī *tempore* al-Ma'mūn (Caliph 198-218/813-833) (*Tanbih*, 33). Al-Balkhī's interest in geography may have been due to his teacher al-Kindī, for whom a translation of Ptolemy's treatise on the subject was specially made (*Fihrist*, 268), and another of whose pupils, Aḥmad b. al-Ṭayyib al-Sarakhsī, wrote a *Kitāb al-Masālik wa 'l-Mamālik* (*Tanbih*, 67), apparently the first of several geographical works in Islam with that title. Though Muḳaddasī (68, 260) observes that al-Balkhī did not travel widely, he admits that he was an expert, especially for his own province, mentioning in particular his familiarity with the *diwāns* (i.e., registers of taxes) of Khurāsān (*ibid.*, 307). This is consistent with what we read elsewhere of al-Balkhī having acted as a secretary (*kātib*) to one of the Sāmānids (*Irshād*, i, 147). His work is cited also by Maḳrīzī (*Khīṭāṭ*, ed. Bülāk, i, 115).

Bibliography: Yākūt, *Irshād*, i, 125, 141-152; al-Bayhaḳī, *Tatimma Ṣiwān al-Ḥikma*, ed. Muhammad Shaff', 26-27; M. J. de Goeje, *Die Iṣṭakhṛī-Balḥī Frage*, ZDMG, xxv, 42-58; J. H. Kramers, *La question Balḥī-Iṣṭakhṛī-Ibn Ḥawqal et l'Atlas de l'Islam*, in *Acta Orientalia*, x, 9-30; *Hudūd al-'Ālam*, Preface, 15-23; V. Minorsky, *A False Jayhānī*, in *BSOAS*, xiii (1949), 93-94. (D. M. DUNLOP)

BALKUWĀRĀ [see SĀMARRĀ].

BĀLŢA LĪMĀNĪ, situated on the European shore of the Bosphorus between Boyacı-Köyü and Rumeli Hisarı, takes its name from Bālṭa-oghlu Sulaymān Beg, the commander of the Ottoman fleet at the time of the conquest of Constantinople in 1453. It is in fact the ancient Phaidalia and was also known as Gynaikōn Limēn (Portus Mulierum). Gyllius (mid-16th cent.) refers to it as the "... sinum Phidaliae, et portum mulierum ...", which the Greeks called Sarantacopa from the wooden bridge there across the marshlands ("... quem Graeci nostrae aetatis appellant Sarantacopam ... ita nuncupatus a ponte ligneo ... quo paludes transeuntur cannis plenae ..."). Bālṭa Līmānī, in the 18th and 19th centuries, was a resort popular with the wealthier classes of Istanbul. Several international treaties were signed at Bālṭa Līmānī in the first half of the 19th century: the Anglo-Turkish agreement of 16 August 1838, which accorded to England large commercial privileges with a most-favoured nation clause and also decreed the abolition of trade monopolies in all the territories under Ottoman suzerainty, the pact of friendship, commerce and navigation (3 August 1839) between Belgium and the Porte, and the Russo-Turkish convention of 1 May 1849, which modified the organic regulations of 1831 relating to the Danubian principalities of Wallachia and Moldavia.

Bibliography: Pauly-Wissowa, V, Stuttgart 1897, s.v. Bosphoros, col. 748; P. Gyllius, *De Bosporo Thracio Libri III*, Lugduni 1561, Lib. ii, cap. XIII, 121, 124; J. von Hammer-Purgstall, *Constantinopolis und der Bosphorus*, ii, Pesth 1822, 227-229; Hammer-Purgstall, i, 528 and 670; G. F. de Martens, *Nouveau Recueil de Traités*, Göttingen 1817-1842, xv, 695-702, xvi, 958-964 and *Nouveau Recueil Général de Traités*, Göttingen 1843-1875, xiv, 278 ff.; *Arşiv Kılavuzu*, i, Istanbul 1938, 58; *IA*, s.v. Boğaziçi (M. Tayyib Gökbilgin: *Tarihî Boğaziçi*). (V. J. PARRY)

BALŢADJĪ: a name given to men composing various companies of palace guards under the Otto-

ET. I. c., s. 1003, 1960 (LEIDEN, E. J. BRIL)

DOKÜMANTASYON MERKEZİ (10)

169-194, Leipzig, 1896). H. Suter: Die Abhandlung über das Fünfeck und Zehneck (Bibliotheca Mathematica, vol. 10, 15-42, 1910); Das Buch der Seltenheiten der Rechenkunst. Übersetzt und mit Kommentar versehen (*ibidem*, vol. 11, 100-120, 1911). Other works exist in Latin or Hebrew translations. An English translation of Abū Kāmil's algebra is highly desirable.

Criticism—Suter: Die Mathematiker und Astronomen der Araber (43, 1900; Nachträge, 164, 1902). L. C. Karpinski: The Algebra of Abū Kāmil (Bibliotheca mathematica, vol. 12, 40-41, 1912. Based upon the Paris manuscript 7377 A, from which long extracts are quoted). More popular treatment of same subject under same title in American Mathematical Monthly (vol. 21, 37-48, 1914).

ABŪ 'UTHMĀN

Abū 'Uthmān Sa'id ibn Ya'qūb al-Dimishqī (Or Dimashqī, i. e., the Damascene). Flourished at Bagdad under al-Muqtadir, Khalifa from 908 to 932. Muslim physician and mathematician. He translated into Arabic works of Aristotle, Euclid, Galen (on temperaments and on the pulse), and Porphyry. His most important translation was that of Book X of Euclid, together with Pappos's commentary on it which is extant only in Arabic. The supervision of hospitals in Bagdad, Mekka, and Medina was intrusted to him in 915.

Text—Heinrich Suter: Der Kommentar des Pappus zum X. Buche des Euklides (Abhandlungen zur Geschichte der Naturwissenschaften, Heft. 4, 9-78, Erlangen, 1922. German translation; Isis, V, 492). An improved translation in English, with commentary, is being prepared by William Thomson (1926).

Criticism—L. Leclerc: Médecine arabe (vol. 1, 374, 1876. Only a few lines). H. Suter: Die Mathematiker und Astronomen der Araber (49, 211, 1900). Max Meyerhof: New Light on Ḥunain (Isis, VIII, 710, 1926).

AL-BALKHĪ

Abū Zaid Aḥmad ibn Sahl al-Balkhī. Born in Shāmistiyyān, province of Balkh, died in 934. Geographer, mathematician. A member of the Imāmiyya sect; disciple of al-Kindī. Of the many books ascribed to him in the Fihrist, I quote: the excellency of mathematics; on certitude in astrology. His "Figures of the Climates" (Ṣuwar al-aqālīm) consisted chiefly of geographical maps.

The "Book of the Creation and of History" formerly ascribed to him was really written in 966 by Muṭahhar ibn Ṭāhir al-Maqdisī (q. v., next chapter).

M. J. de Goeje: Die Iṣṭakhri-Balkhī Frage (Z. d. deutschen morgenl. Ges., vol. 25, 42-58, 1871). Suter: Die Mathematiker und Astronomen der Araber (211, 1900). Clément Huart: Arabic Literature (301, London, 1903); Encyclopedia of Islam (vol. 1, 624, 1911).

For Sinān ibn Thābit, see the medical section (VIII) below.
For al-Hamdānī, see the geographical section (VII) below.

IBRĀHĪM IBN SINĀN

Abū Ishāq Ibrāhīm ibn Sinān ibn Thābit ibn Qurra. Born in 908-9, died in 946. Grandson of Thābit ibn Qurra (q. v., second half of ninth century); his father Sinān, who embraced Islām and died in 943, was also a distinguished astronomer and mathematician (see medical section below). Muslim mathematician and astronomer. He wrote commentaries on the first book of "Conics" and on the "Almagest," and many papers on geometrical and astronomical sub-

SARTON I.c., s. 631, 1975 (NEW YORK)

DOKÜMANTASYON MERKEZİ (6)

أحمد شاكر

(ا ح)

أحمد بن سهل

الأهم» و«نظم القرآن». وينسب إليه كتاب
«البدء والتاريخ - ط» وأكثر أهل التحقيق
على أنه لمطهر بن طاهر المقدسي (١)

أحمد شاكر الكرمي (١٩٢٧-٠٠ م - ١٣٤٦-٠٠ هـ)

أحمد شاكر ابن الشيخ سعيد الكرمي :
كاتب صحافي ، رشيق الأسلوب دقيق
التعبير . ولد في طول كرم (بفلسطين) وإلها
نسبته . وتعلم بالأزهر في القاهرة ، واشتغل
بالصحافة ، وأحسن الإنكليزية . ثم استقر
في دمشق فأنشأ مجلة «الميزان» فكانت من
خيار الصحف أدباً ومحتاً . وأقدمه المرض
عن متابعة إصدارها ، فانقطع للكتابة في
بعض الصحف اليومية . وترجم «روايات»
ونشر «مجموعة» من مقالاته، وتوفي بدمشق
شاباً . وهو الأخ الشقيق للشاعر الأديب
عبدالكريم الكرمي، المعروف بأبي سلمى . وسألت
والدهما عن أصلهم ، فكتب لي ما يأتي :
«أصلنا من عرب اليمن الذين جاؤوا لفتح
مصر مع عمرو بن العاص ، ولما فتحت مصر
وقسمت أرضها على الغانمين بأمر عمر بن

السامانيون إلى أن ولي أجدعم السعيد (نصر
ابن أحمد) فنقم عليه ابن سهل أمراً فأسقط
خطبته واستولى على جرجان وخراسان وتحصن
عمرو ، فأرسل السعيد الجيوش من بخارى
لقتاله، فحاربها ابن سهل ، فانهزم أصحابه،
وأسر على مقربة من مروالروذ ، فأنفذ إلى
بخارى فمات في حبسها (١)

البلخي (١٨٤٩-٠٠ م - ٣٢٢-٠٠ هـ)

أحمد بن سهل ، أبوزيد البلخي : أحد
الكبار الأفاضل من علماء الإسلام . جمع بين
الشريعة والفلسفة والأدب والفنون . ولد في
إحدى قرى بلخ ، وساح سياحة طويلة ،
ثم عاد وقد علت شهرته فعرض عليه حاكم
نخوم بلخ وزارته فأبأها وذكر له الكتابة
فرضيها ، فكان يعيش منها إلى أن مات في
بلخ . وقد سبق علماء البلدان في الإسلام كافة
إلى استعمال رسم الأرض في كتابه «صور
الأقاليم الإسلامية - خ» وفي فهرست ابن
النديم قائمة مؤلفاته . وهي كثيرة، منها «أقسام
العلوم» و«شرائع الأديان» و«كتاب السياسة
الكبير» و«كتاب السياسة الصغير» و«الأسماء
والكنى والألقاب» و«ما يصح من أحكام
النجوم» و«أقسام علوم الفلسفة» و«كتاب
الشطرنج» و«أدب السلطان والرعية»
و«كتاب القروود» و«فضائل بلخ» و«أخلاق

(١) الفهرست : أواخر الفن الثاني من المقالة الثالثة.
ومعجم الأدباء ٣: ٦٥-٨٦ وحكام الإسلام ٢٢ ولسان
الميزان ١: ١٨٣ والإمتاع والمؤانسة ٢: ١٥ وفيه :
«أدعى أبو زيد البلخي أن الشريعة مشاكلة للفلسفة ،
وأظهر مذهب الزيدية ، وانقاد لأمير خراسان الذي
كتب له أن يعمل في نشر الفلسفة بشفاعة الشريعة ،
فشئت الله كلمته ، وقوض دعامته ، فلم يتم له من ذلك
شيء» .

(١) ابن الأثير ٨: ٣٧

ندارند.

منابع: تاریخ بغداد، ۳۳۸/۱؛ مقدمه تاریخ الائمه، ۱۳؛ الذریعة، ۲۴۰/۴؛ رجال، ابن داود، ۲۹۶؛ رجال، شیخ طوسی، ۵۰۲؛ رجال، نجاشی، ۲۹۹/۲؛ الفهرست، ابن ندیم، ۳۷؛ معجم رجال الحدیث، ۳۱۳/۱۴؛ مفسران شیعه، ۸۱؛ الفهرست، شیخ طوسی، ۱۷۹؛ معجم الدراسات القرآنیة عند الشیعة الامامیه، ۸۲.

تفسیر ابن الحُجّام، ابو عبدالله محمد (زنده در ۳۲۸ق) فرزند عباس معروف به ابن الحُجّام از مفسرین و محدثین. علامه حلی در رجال خود شهرت مفسر رابه ابن الحُجّام به جیم مضمومه وحاء مهمله ضبط کرده است. تفسیر مورد بحث به زبان عربی و در کتب رجالی و فهارس به نام کتاب التفسیر الکبیر موسوم است و باسم تفسیر ابن الحجاج مشهور است از جمله تفاسیر شیعی است که از زمان تألیف از منابع مهم بوده و نیز به شیوه روایی تألیف گردیده است که در تفسیر و تأویل آیات قرآن کریم از روایات و اخبار ائمه معصومین (ع) بهره گرفته است. از این تفسیر امروزه نسخه‌های متعدد در کتابخانه‌های عمومی و خصوصی موجود است. نسخه‌ای از این تفسیر نزد سید علی بن طاووس (م ۶۶۴ق) بوده که در مؤلفات خود زیاد نقل می‌کند و آن را در کتاب خویش سعد السعود وصف نموده است. همچنین نسخه‌هایی نزد سید شرف الدین علی حسینی استرآبادی و سید هاشم تولی و ملا محمد صالح برغانی و سید هبة الدین شهرستانی وجود داشته که بعضی در تفسیرهای خود از آن تفسیر فراوان نقل کرده‌اند.

تفسیرهای دیگری از ابن الحُجّام نام برده‌اند به شرح ذیل: (۱) تأویل ما نزل فی النبی و آله علیهم السلام که درین تفسیر ابن الحجاج به آیات و کلمات قرآن مجید که در حق رسول اکرم (ص) و حضرت علی بن ابی طالب (ع) و حضرت فاطمه (ع) و خاندان عصمت و نبوت نازل گردیده می‌پردازد و آن در هزار بزرگ است و جماعتی از اصحاب گفته‌اند که هرگز مانند این تفسیر کسی تصنیف نکرده است؛ (۲) ما نزل من القرآن فی اهل البيت (ع)، درین تفسیر آیات مذکور در حق امیرالمؤمنین (ع) و خاندان عصمت نازل شده و همچنین احادیثی که از طریق عامه و خاصه در خصوص هر آیه نقل گردیده ذکر شده است این تفسیر در دو جلد بزرگ و در ده جزء تدوین گردیده است. نسخه اصلی به خط مؤلف با اجازه احمد بن ابی حب خراسانی مورخ (۳۳۸ق) و اجازه دیگر به خط شیخ طوسی مورخ (۴۳۳ق) که روی آن ثبت بوده است نزد سید بن طاووس (م ۶۶۴ق) بوده و او هر دو جلد تفسیر مذکور را در کتاب الیقین نقل کرده است؛ (۳) تأویل ما نزل فی اعدائهم، درین تفسیر به آیات قرآن کریم که در حق دشمنان حضرت امیرالمؤمنین (ع) و خاندان وی نازل گردیده پرداخته شده است. از طریق روایات و احادیث و اخبار وارده از ائمه اطهار آیات مزبور تفسیر شده است.

تفسیر ابی زید بلخی، اثر ابو زید احمد (شامستیان ۲۳۴-۳۲۲ق) فرزند سهل بلخی از فلاسفه و دانشمندان معروف متکلم مفسر منجم شاعر امامی. پدرش از مردم سجستان بود که با دولت مروان بنی امیه و ملوک امویان شرط کرد بر عدم سب وصی رسول الله (ص) در نواحی آن دیار و نیز خاندان مفسر از سلسله‌های ایرانی تبار معروف و متعصب شیعه در آن سامان بودند. تفسیر مورد بحث در یک جلد به زبان عربی و به شیوه فلسفی و کلامی نگاشته شده است. وی از جمله علمای امامیه است که در علوم قرآن کریم و تفسیر، مؤلفات بسیاری دارد که از جمله ۹ تفسیر از او نام برده‌اند: نظم القرآن؛ غریب القرآن؛ ما اخلق من غریب القرآن؛ تفسیر الفاتحه؛ بیان آن سورة الحمد تنوّت عن جمیع القرآن؛ الحروف المقطعة فی اوائل السورة؛ قوارع القرآن؛ البحث عن التأویلات؛ لغات القرآن.

منابع: اعیان الشیعة، ۲۱۶/۳؛ الاعلام، ۱۳۴/۱؛ بغیة الوعاة، ۳۱۱/۱؛ صحیح مسلم، ۲۰۶۳؛ طبقات المفسرین، داودی، ۴۲/۱؛ الذریعة، ۲۵۳/۴؛ الفهرست، ابن ندیم، ۱۵۳؛ لسان المیزان، ۱۸۳/۱؛ مصفی المقال فی مصنفی علم الرجال، ۴۹؛ معجم الادباء، ۶۴/۳؛ معجم المؤلفین، ۲۴۰/۱؛ الوافی بالوفیات، ۴۰۹/۶.

تفسیر ابن عبدک، اثر ابو جعفر محمد (م ۳۲۵ق) فرزند علی بن عبدک جرجانی معروف به ابن عبدک از متکلمین و مفسرین امامیه. تفسیر مورد بحث در یک جلد به زبان عربی و به شیوه روایی و کلامی است. ابوالعباس نجاشی آن را یاد کرده و شیخ طوسی که قریب عصر او بوده است در الفهرست وی را دارای مؤلفات بسیار می‌خواند از جمله به تفسیر قرآن کریم او اشاره نموده و آن را تفسیر بزرگ و حسن وصف نموده است. بر اثر نزدیکی عصر شیخ طوسی با مفسر و توصیف تفسیر او به کبیر و حسن احتمال بسیاری است که این تفسیر از نظر شیخ طوسی گذشته باشد ولی فعلاً وجود ندارد.

منابع: تأسیس الشیعة، ۳۳۳؛ جامع الرواة، ۱۵۵/۲؛ الذریعة، ۲۴۴/۴؛ رجال، ابن داود، ۳۲۵؛ رجال، نجاشی، ۳۰۰/۲؛ رجال، علامه حلی، ۱۶۲؛ الفهرست، شیخ طوسی، ۲۲۵؛ معجم رجال الحدیث، ۳۳۱/۱۶؛ نوابغ الرواة فی رابعة العشرات، ۲۹۰.

تفسیر ابن ابی الثلج، از ابو بکر محمد (۲۳۸-۳۲۵ق) فرزند احمد بن کاتب بغدادی معروف به ابن ابی الثلج از مفسران امامیه و اکابر محدثین. تفسیر مورد بحث به شیوه روایات از ائمه اطهار (ع) نقل شده است و ابن ندیم در الفهرست آن را ضبط کرده است. و نیز دو تفسیر دیگر از ابن الثلج ذکر کرده‌اند یکی تفسیر اسماء امیرالمؤمنین (ع) فی کتاب الله عزوجل و دیگری تفسیر ما نزل من القرآن فی امیرالمؤمنین که هر دو به شیوه روایی و مورد تذکر سید علی بن طاووس در الیقین و دیگر محدثین می‌باشند و فعلاً وجود

BELHI

EDEBI OSMANLILAR

Talabesi Ebu Hub. Hasan b. el-Verdi adlandı;
 Nefise kahramani, salavati idi basiretli, dilini saflay,
 uymaması (bayanı) gürsel, sebatkâr, şairlik gücü
 atlı, kavrayıp defilidi. Rıza ve keliflemleri
 genâi sorubü id. Sana edibî, roman nazari ineler
 yaydınca. Muzarafa günü ardi. İbaretî güzeldi.
 Kuvvetle tefir ve tuzile zahiren elventeli olan
 kemal ^{ve felsefe} mübittir ^{ve felsefe} diğirahinden vira olumru.
 Sakarata bürsani bulumru ^{نظم القرآن}
 sana şerh, (devamı olu)
 Mu'cem, III, 76-77

BELHI

EJERLERİNİN ADLARI (56 kitap adı)

Tanrı Abi b. Hul. b. Ebü Zeyd
 Belhi'nin 70' e yakın eserini okudum
 söyledi. (81)

Mu'cem - 66 vd (III)

BELHI

Meslek'i / İlmî dünyeti

"İshî ve yerî bühim ilimlerin şerh sahib;
 idi. Tasviflerinde felsefenin yolunu idedi Anah
 veheri edibe daha yakındır. Sibyan muallim;
 oldu; sonra ilim oca, yaksak bin mektebe
 uluğunda.

"Felsefi görüşe yönelmiş, s. 77

Mu'cem, III, 69-67

BELHI

BİRÜMLERİN İSTİSNA SİNİ
KATİBİMESİ

"Kitabul-bahs anit-tevilat" gününlerin
 kâmilidi ... Husayn b. Ali al-Mervanî ve
 kardeşi (?) nin himayesi "Kitabul-kamûbî ve
 zabâih, adli eseri telif ededi gününlerin de
 Samânî Nasr b. Ahmed'in vesîni Ebu Ali Hul.
 b. Ahmed al-Cayhanînin desteğini kaybettiler.
 Belhi bunlardan ilimî karardı, ihirahinin de
 senâi olabirine belirdi.

Mu'cem, III, 65-66

BELHI

- o Emin Ahmed b. Sahl'in Belhi'ye tevaccübü
  - o Verimli kelifi ve kâbilile vermesi, 75-76
  - o Emin'in Belhi'den idaresinde destle talebi
 Cayhan'ın cesaretiyle izin, girdimeli.
- Aynı zamanda emire sayılabir bir
 gâmîde salih olumru da vardı.

Mu'cem, III, 70

İrade ilimîni keferanîde ve nevîni
 olarke ve imâm abdülkâmil sarraf ilker.
 dönmei kemalâtında ve heret yolunda Belhi
 oldu. Onun ilimî yaydı. Ahmed b. Sahl Belhi
 jellepli oraya kalıyca sevginca Belhi'ye vesin
 yapma ihtedi de de o bürme kabul ededi ve
 dînya ve ahiret savadını seridetti. O zaman
 Ahmed b. Sahl, Ebu-Hasan el-Ka'bî'ye vesin,
 Ebu Zeyd'le belhi yaydı. Onun galib davide
 oldu.

Mu'cem, III, 75-76

BELHI

İshî ederi, ihî gâhîli;
merhebi.

Genç yolda, nefis oca, sefere şerhî İshî
 gîrke, ahimîni anıma kestirile, (ilimîni anıma
 de savma, ondan ilim almak) için sarraf zâlede.
 Bin hac kavama ile yayı olarke ocağı gitti. Onun
 8 sene kaldı. Onun beldeleli davası. Bîgûlede
 ve "a'yân" ile gâmîde. ~~Ebu~~ yakub İshî el-
 Kureşî'nin âğvesini aldı. Onun şerhi (peş ve)
 ilimî tarifi etti. Felsefe ilimîni denimledi
 ilimî rücmîni ^{şerh} sinlence hücum etti. Tib ve
 tobrat ilimîni ileledi. "Uşû'at-dîn" tam bir
 mübemmelle anıstı, bu me melenine kavran

Vol. 2: Abū Zayd al-Balkhī (d. 322/
934), *Maṣāliḥ al-abdān wa'l-anfus* /
Sustenance for Body and Soul, 1984,
361 pp. DM 29.

المجلد ٢: أبو زيد البلخي (توفي ٣٢٢ هـ)، مصالِح
الأبدان والأنفوس. ١٩٨٤ / ١٤٠٤، ص ٣٦١
٢٩ مارك

Belhi, Ebu Zeyd, Ahmed b. Sahl
(v. 322/934)

3669 ROSENTHAL, F. Abū Zayd al-Balkhī on politics.
 BELHI, Ebu Zeyd
 The Islamic world from classical to modern times:
 essays in honor of Bernard Lewis, C.E. Bosworth,
 C. Issawi, R. Savory, & A.L. Udovitch, eds. Princeton:
 Darwin Press, 1989, rp. 1991, pp. 287-301

25 TEMMUZ

Belhi Ebu Zeyd

yd 83 bis (nouveau). ABU ZAYD al-BALKHI. Abū Zayd Ahmac
 b. Sahl al-Balkhī, 236-322 H. / 850-934.

1. al-Radā 'alā 'abadat al-ashnām; 2. al-Qarābin wa-l-dhabā'ih (d'après
 al-Fihrist, p. 138, 11.195 = trad. Dodge, p. 303).

Célèbre savant, élève d'al-Kindī, et qui aurait été un initiateur de
 la géographie islamique. Les deux livres supra traitent de l'idolâtrie.

Belhi Ebu Zeyd (Kellām)

عصمة الانبياء عليهم السلام

22, III, 101.

(v. احمد بن سهل البلخي)

دكان أبو سعيد سجزي (؟) يعلم البيان

Mu'cam, III, 68-69

Oğuz : Muhammed, Mu'cam, III, 81
Hüseyn " " 83

Yakutius kaynağı

Ebu Sahl Ahmed b. Ubaydillah'ın kitabı?

كتاب البحث عن التواريخ (كتاب غلال الدين)

Ebu Belh el-Fahh kitabını söylene yarıdır:
İslamda müstamulata ... dan daha
faydalı bir kitap tasnif edilmedi.

Mu'cam, III, 80

BELHİ

و قد كان شيخنا أبو زيد الفراء أحد من أهل البصرة
مع توفيقه في الصفا للعلم المطرف والاستقامة
طريقة في أبواب الدين

Amiri, Kitabu'l-cumal alal-ebad, 75
Beyrut, 1979, npr. E.K. ROWSON
(M. Kaygıralı)

BELHİ

TARAFSİZLİK-İ

(Kosmizm, salıba tefriki vs.)

Uzunlu¹¹ der ki: Salıba cumadın tenkidten korunması,
Arap cum müfaharalarında da... Demeli ki: Bu üç
özellikler de faydalı ve netice verici. Zira Allah

- a) Allah 7. ... بغير ذي عجز
- b) Hz. Doğ. ... بغير ذي كبر
- c) Allah ... ان اكرم من الله استقام

Mu'cam, 76-77

BELHİ

İTİKAD VE İBADETI

İM-İ ÜCUMMA KAPISI

İtikad, bütündür, ilmi nâim ve ahbâma
itibar etmez, sadece hesabın destelleceği bilgilere
güvenir.

Ahmed b. Muhammed b. Abbas el-Bazzâr (Belhî imanı
ve müftüsü) om evletü ve merkezi sazeam
itikadi bütündür. İfelse ilmini nisbet edilmemesi
nağmen diyanetinde tebe deliği bilimsiz.
Hecliste bulunan bütün felsefeli ulu kütübe
om övülür.

Pek çok eseri bütündür. Nağmen ahidesinin
bunhükmüne delil olacağı teklifine gösterilmiş.
Mu'cam, III, 73-75

BELHİ

İSTİHAKLAR

"Ebu Zeyd, itihad itihamına manuz
kaldı (Ebu Neccar zikredir.)

Mu'cam, III, 66

ekim, Schirleri, lajları ve mehteri
nasımları

Prof. Dr. M. Bonthalal, Prof. Dr.
Fuat Köpçüoğlu

Isl. Med. Tur. 33, 115

Belhî mütbeci fahıslar ve Rarı ile
alâmları, Belevi Le Philosophie en
Islami, II, 579-580 [dr. Eric Balh
Fahit, 116 (Kahire ?)]

ALDO WİTEL

Ebu Zeyd

Les Science Arabes, 1936

M. 24 (332)

K. Bedi ve t-Tarih, s. 36 dn 2

Cognoyacı - 117. dn. 10

" 201. son par.

5021.

09 MART 1996

Abdullah Nime
Felaşî fetu' - Şîa
116-127.

4790. Özkan, Zahide: Die Psychosomatik bei Abū Zaid al-Balḥī / Zahide Özkan. - Frankfurt am Main, 1990 = 1410 h. - (Veröffentlichungen des Institutes für Geschichte der Arabisch-Islamischen Wissenschaften : Reihe A : 4) Parallelsacht.: At-Tibb al-'udwī an-nafsi 'inda Abī-Zaid al-Balḥī. - Einheitssacht. d. komm. Werks: Maşāliḥ al-'abdān wa'l-'anfus (dt.). - Zugl.: Frankfurt, Johann Wolfgang Goethe-Universität, Diss., 1990 31 A 4394

MAJLIS YATWI ANDIKAT
No. 50. 51. 52. 53. 54. 55. 56. 57. 58. 59. 60.

العلم السابع والخمسون عند العرب

صلاح الدين النخعي

Isl. Tarik Kal. H. 907.202 H.U.A

MAJLIS YATWI ANDIKAT
No. 50. 51. 52. 53. 54. 55. 56. 57. 58. 59. 60.

al-BALKHI, Ahmad ibn Sahl (d. 934)

KRAMERS, J.H. La question Balkhi-Istakhr-ibn Hawqal et l'Atlas de l'Islam. *Acta Orient.*, 1931, 10: 9-30. [CB 39/352]

MULHAHAR IBN TAHIR, al-Maqdisi. Le livre de la création et de l'histoire de Motahhar ben Tahir El-Maqdisi attribué a Abou-Zeid Ahmed Ben Sahl El-Balkhi. Publié et traduit d'après le manuscrit de Constantinople par Clement Huart. Vol. 5 and 6. vi, 284, 238 p.; 225, 127 p. Paris: Leroux, 1916, 1919. Reviewed by Ignazio Guidi, *Riv. Stud. Orient.*, 1919, 8: 176-9; 1923, 9: 420-2.

BELHI
Ebu Zeyd

29 OCAK 1996

Belhi, Ebu Zeyd Ahmad bi Sahl (u. 322)

F. er-Rerd, *Cevami*, 73, 80

BELHI

Ökümü : 322 (87 veya 88 yaşında)

MAJLIS YATWI ANDIKAT
No. 50. 51. 52. 53. 54. 55. 56. 57. 58. 59. 60.

28 MAYIS 1993

03244 BIESTERFELDT, H.H. Notes on Abū Zayd al-Balḥī's medico-ethical treatise Maşāliḥ al-'abdān wa-l-'anfus. *Actes 8 Cong. Union europ. arabisants et islamisants* (1976) pp. 29-34.

Ebu Zeyd el-Belhi
- Mesali fi'l-'Abdan wa'l-'Anfus

Hücum, 11, 65

28 SUBAT 1996

Belhi'nin
Himninin tasnifine dair mesali fi'l-'abdan
bize ulema oldu. Ancak Fuat Sergin'e
göre bu elandaki hayp kitapların, farsî-
nin mesali fi'l-'abdan, Hanizmi'nin mesali fi'l-'abdan,
Mecbul Müelliflerin Mesali fi'l-'abdan, Ebu Zeyd el-
Belhi'nin ögrenisi (d. 295 Anapa nâhadesi!)
İbn Furaqî'nin mesali fi'l-'abdan gibi eserlere
benzer gibi geliyor.

A. F. Sergin *Tarih-i Tıbbiyye-i Arabiyye*
I, 289

BELHI
Ebu Zeyd

4912. Özkan, Zahide: Die Psychosomatik bei Abū Zaid al-Balḥī / Zahide Özkan. - Frankfurt am Main, 1990 = 1410 h. - (Veröffentlichungen des Institutes für Geschichte der Arabisch-Islamischen Wissenschaften : Reihe A : 4) Parallelsacht.: At-Tibb al-'udwī an-nafsi 'inda Abī-Zaid al-Balḥī. - Einheitssacht. d. komm. Werks: Maşāliḥ al-'abdān wa'l-'anfus (dt.). - Zugl.: Frankfurt, Johann Wolfgang Goethe-Universität, Diss., 1990 31 A 4394

MAJLIS YATWI ANDIKAT
No. 50. 51. 52. 53. 54. 55. 56. 57. 58. 59. 60.

958. ROSENTHAL, Franz. "Abū Zayd al-Balkhī on Politics", in: C. E. Bosworth, Ch. Issawi, R. Savory & A. L. Udovitch eds., *The Islamic World, From Classical to Modern Times. Essays in Honor of B. Lewis*. Princeton NJ, Darwin Press, 1989, pp. 287-301.

L'auteur examine ici un petit fragment d'un ouvrage intitulé *Kitab al-siyasa* d'Abu Zayd al-Balkhi (mort en 322/934), préservé par le grand littérateur Abu Hayyan al-Tawhidi. L'auteur analyse finement le texte d'Abu Zayd al-Balkhi: le terme *siyasa* est défini comme métier, profession, plutôt que connaissance théorique: l'agent de l'art politique est celui qui est concerné par les affaires de ses sujets et une société qui fonctionne bien à long terme. La politique d'Abu Zayd al-Balkhi se révèle être un mélange de trois composantes majeures de la civilisation à son époque. On y trouve des échos musulmans traditionnels comme *maslaha* et *istislah*, des composantes persanes avec le couple *targhib* - *tahib* et des composantes grecques par ses idées philosophiques d'origine aristotélicienne.

03 MART 1996

D. A.

Kitab al-siyasa - Balkhi (322/934)

Bize ulema oldu. Ancak bu nevî kitapların farsî-
nin "İhsâ'u'l-ulum"da Hanizmi'nin Mesali fi'l-'abdan
ile İbn Furaqî'nin Mesali fi'l-'abdan gibi eserlere
benzer gibi geliyor.

madde: BELHI, EBÜ ZEYD

T.A. : c. ① , s. 77

M.L. : c. ① , s. 267

B.L. : c. ① , s. 1487

A.Br. : c. , s.

Belhi, Ebü Zeyd

A. Nesser, Nes'etü'l-fikr, 77, 113,
114, 149

Masaliḥ al-abdun wa'l-arafus

Ayasofya 3740 (140 ff., 9. Jh.)

tb. 3741 (181 ff., 884)

Mittel. Arab., 78, 158
Misiq, 1961

297.13

MA. F

SUN. M - Kuyuluq

at-ṭabīb

في الطب في القرنين الثامن والتاسع

180

MUN. M

الطبيب في القرنين الثامن والتاسع

المقدوني محمد بن أحمد

من امن التقاسيم في معرفة الاقاليم

910.094671 MA. M.

Isl. Tanik. Kült. Mer.

Discin. tentibi Belhi, Detakhi 319 s.

Ibn Hattab al-Balhi, Detakhi, Feisyan esenlendir
pauley ayri cograda anlansin e daandir

- Hz. Süleyman

Belkis.

MADE TAYMULAN DOKÜMANI
SOLPA BELKIS DOKÜMANI

Schedl, Claus: Sulaiman und die Königin von Saba. Logotechnische und religionsgeschichtliche Untersuchung zu Sure 27, 17-24. In: Al-Hudhud. Festschrift Maria Höfner zum 80. Geburtstag. Hrsg. von R. G. Stegner. Graz 1981. S. 305-324.

29 OCAK 1994

ÖZKAN, Zahide

Die Psychosomatik bei Abu Zaid al-Balhi / Zahide Ozkan. -- Frankfurt am Main: Institut für Geschichte der Arabisch-Islamischen Wissenschaften, 1990. -- IX, 163 p.; 24 cm. -- (Reihe 4. Texte und Studien; 4)

R.27.106

Belhi, Ebü Zeyd

MADE TAYMULAN DOKÜMANI
SOLPA BELKIS DOKÜMANI

V. MÉDECINE, SCIENCES ET TECHNIQUES.

420. ABŪ ZAYD AL-BALKHĪ (A. b. Sahl), *Maṣāliḥ al-abdān wa al-anfus*, éd. Maḥmūd Miṣrī, Avant-propos M. Haytham al-Khayyāt, Le Caire, IMA, 2005; 18x24 cm., 648+5 p., 5 indices.

L'A., *natus ca.* 236/850, *ob.* 19 dh. al-q. 322/31 oct. 934: Dunlop (D.N.), in *Ei*, 1, 1033-4; *GAS*, III, 274; Yāqūt, *Udabā'*, I, 274-82, n° 92 (notice copiée et résumée essentiellement de a. Sahl A. b. 'Ubayd Allāh b. A., dans ses *Akhbār Abī Zayd al-Balkhī wa Abī al-Qāsim al-Ka'bī al-Balkhī*); Daiber, *Bibliogr.*, II, 67; Rosenthal (Franz), «Abū Zayd al-Balkhī on politics», in Bosworth (C.E.) *et al.* (éd.), *The Islamic world from classical to modern times*, Princeton, 1989, 287-301; Rowson (Everett), «The philosopher as littérateur. Al-Tawḥīdī and his predecessors», *ZGATW*, 6 (1990), 50-92; Biesterfeld (Hans Hinrich), «Notes on Abū Zayd al-Balkhī's medico-ethical treatise *Maṣāliḥ al-abdān wa-l-anfus*» in *La Signification du bas moyen âge dans l'histoire de la culture du monde musulman*, Actes du 8ème Congrès de l'UEAI, Aix-en-Provence, septembre 1979, Aix-en-Provence, 1978, 29-34.

Ce texte a été publié en fac-similé du ms. As 374I, par F. Sezgin, s.t. *Sustenance of body and soul*, Francfort, 1984. Nous avons sous les yeux l'éd. de Mālik Badrī et Muṣṭ. 'Ashwī, Riyad, Markaz al-Malik Fayṣal li-al-buḥūth wa al-dirāsāt al-islāmiyya, 1424/2004, 177 p., étude, 8-112, et éd. de la seule *maqāla al-thāniya* de l'ouvrage, 114-66.

Ici, longue étude, 13-325; texte édité, 329-564. Texte établi à partir de deux mss. d'Istamboul: 1. As 3740, 140 f., IXème s. h. Copiste: Ibn al-Shaykh. 2. As 374I, 191 f. Copiste: Shams al-Dīn al-Maqdisī, achevé 18 sha'bān, 884. Contrairement à ce qu'écrivit l'édit. (p. 92), F. Sezgin n'a pas publié le fac-similé des deux mss., mais seulement celui de As 374I.

ISAM KTP.

DM. 33215/2

محمد عيسى صالحية ، المعجم الشامل للتراث العربى
المطبوع ، الجزء الثالث ، ص. ١٢٩ ، ١٩٩٣ ، القاهرة .

لحمى عبد الباقى

* أبو زيد البلخى (أحمد بن سهل) ت ٣٢٢ هـ .

- مصالح الأبدان والأنفس :

فرانكفورت ، معهد تاريخ العلوم العربية والإسلامية ، ط ،
شتوتغارت ، مطبعة كليت ، ١٤٠٥ هـ / ١٩٨٥ م .
٣٦٥ ص ، م ٤ ص : بالعربية والإنجليزية (تصوير من المخطوط) .

MADE IN FINLAND
SONRA OLEN BOKUMAN

05 ARALIN 1995

B-206. Waines, David, ed. *Patterns of Everyday Life*. Burlington, VT, and Hampshire, UK: Ashgate Publishing Company, 2002.

This is one of several volumes in the series entitled *The Formation of the Classical Islamic World*, under the general editorship of Lawrence I. Conrad. Motivated by the premise that modern scholarship tends to be "compartmentalized" into specific areas, each volume in this series presents a number of previously published recent studies, representing the "best of current scholarship," on a particular topic in early Islamic history (covering approximately AD 600–950). Articles published in languages other than English have been translated, and editors have provided critical introductions and select bibliographies for further reading.

The essays included in this volume relate to the "patterns" of civilized life, "a viable collective social organism," from the seventh through to the tenth centuries, relating to the classical Islamic civilization. The 21 essays (previously published) are authored by well-known scholars. These are grouped into three topics—Shelter; Textiles and Clothing; Food and Drink. Topic I, Shelter—(1) Pre-Islamic Traditions of Domestic Architecture in Islamic Egypt by Alexandre Lezine, (2) A Mansion in Fustat: A Twentieth-Century Description of a Domestic Compound in the Ancient Capital of Egypt by S.D. Goitein, (3) The Houses of Siraf, Iran by David Whitehouse, (4) The Andalusí House in Siyasa: Attempt at a Typological Classification by Julio Navarro Palazon, (5) The Palm-Front House of the Batinah by Paolo M. Costa, (6) Type and Variation: Berber Collective Dwellings of the Northwestern Sahara by William J.R. Curtis, (7) New Caves for Old: Beduin Architecture in Petra by Pitor Bienkowski, (8) Architectural Provision Against Heat in the Orient by Alexander Badawy; Topic II, Textiles and Clothing—(9) The Tiraz System by R.B. Serjeant, (10) Notes on Costume from Arabic Sources by Reuben Levy, (11) New Data on Islamic Textiles from the Geniza by Yedida K. Stillman, (12) Abbasid Silks of the Ninth Century by Ernst Kuhnle, (13) Covered with Flowers: Medieval Floor Coverings Excavated at Fustat by Louise W. Mackie, (14) A Medieval Face-Veil from Egypt by Gillian Eastwood; Topic III, Food and Drink—(15) The Most Ancient Recipes of All by Jean Bottero, (16) The Arab Agricultural Revolution and Its Diffusion, 700–1100 by A. Watson, (17) Dietic Aspects of Food in Al-Andalus by Expiracion Garcia Sanchez, (18) Pots and Fire: The Cooking Processes in the Cookbooks of al-Andalus and the Maghreb by Manuela Marin, (19) Muzawwar: Counterfeit Fare for Fasts and Fevers by David Waines and Manuela Marin, (20) Al-Razi on When and How to Eat Fruit by Rosa Kuhe Brobant, (21) Abu Zayd al-Balkhi on the Nature of Forbidden Drink: A Medieval Islamic Controversy by David Waines.

Notes and references are integrated in the text of each essay. The 370-page volume provides detailed name-subject indexation.

- Misir
- Kahire
- Endulu
- Tiraz
- Ipek
- Razi Abu Bekir
- Balkhi Abu Zayd

BELHI,
Ebu Zayd
آثار أبي زيد أحمد بن سهل البلخي
* ١٢٢ - (١) المختصر في اللغة *

لأبي زيد أحمد بن سهل البلخي (ت ٣٢٢ هـ) .
ذكره ياقوت الحموي (٣) .

* ١٢٣ - (٢) المصادر *

ذكره ياقوت الحموي (٤) .

(٣) معجم الأدباء ٣ : ٦٨ .

(٤) المصدر السابق ٣ : ٦٧ .

MAJLIS PENTERANGAN
SUNDA GALAN POKTUMAN

26 KASIM 2000

٢٦٥ : ٢٠٠٠

اعداد, حسين بن قاسم بن محمد النعيمي, حمزة بن حسين بن قاسم المعيني
استدراكات على تاريخ التراث العربي : قسم الشعر و فقه اللغة, الخرز السابع, ١٤٢٢
جدة, ص, ISAM DN: 90260 ,

حمزة بن حسين بن قاسم بن محمد النعيمي, استدراقات على تاريخ التراث العربي,

ISAM 090261 .

الجزء الثامن, جدة 1422. ص. 173.

* شرح كتاب السماء والعالم *

EBU 2FYD
RI-BELHI

لأبي زيد أحمد بن سهل البلخي (ت ٣٢٢ هـ)

انظر: آثار أحمد بن سهل البلخي (٣).

(٣) انظر: الكتاب رقم ٤٩٤ من هذا الكتاب .

MALL
SONRA DOKUMEN

1 < ISAM 2007

حمزة بن حسين بن قاسم بن محمد النعيمي, استدراقات على تاريخ التراث العربي,

ISAM 090261 .

الجزء الثامن, جدة 1422. ص. 187.

EBÛ ZEYD

٤٩٤ - (١) - السماء والعالم *

el-BELHÎ

لأبي زيد أحمد بن سهل البلخي (ت ٣٢٢ هـ).

ذكره ياقوت الحموي^(١).

٤٩٥ - (٢) - شرح كتاب السماء والعالم لأرسطاطاليس *

ذكره القفطي^(٢).

(١) معجم الأدياء ٣: ٦٧.

(٢) أخبار العلماء بأخبار الحكماء ص ٣٠.

MAD...
SONRA GELEN DOKÜMAN

12 NISAN 2000

بلخ

مدينة قديمة تقع على نهر ضحل بهذا الاسم في شمال أفغانستان (خراسان) كانت مركزا للبودية ، اشتهرت بالنوبار وهو المعبد الذي كان برمك جد البراكمة سادنا له كما كانت مركزا للديانة الزرادشتية . غزاها العرب بقيادة الأحنف بن قيس عام ٣٢ هـ (٦٥٣ م) وتم فتحها على يد قيس بن الهيثم عام ٤٣ هـ (٦٦٣ م) وفي هذه الغزوة (أو التي سبقتها) خرب المسلمون معبد النوبار ، وقد أعاد الوالي الأموي اسد ابن عبد الله القسري بناء وتحصين بلخ عام ١٠٧ هـ (٧٢٥ م) . وفي عام ١١٨ هـ

عملة فضية ضربت بمدينة بلخ حول عام ١٨٥ هـ في عهد دولة الازابكة من بني شيان

نقل اسد عاصمة خراسان من مرو الى بلخ ، وناصرت بلخ الأمويين حتى استولى عليها ابو داود البرقي قائد ابي مسلم الخراساني ، وبعد فترة من الاستقلال الداخلي استولى عليها السامانيون عام ٢٨٧ هـ (٩٠٠ م) وبلغت بلخ شأوها ابان القرن الرابع الهجري ، وأطلق عليها جغرافيو العرب اسم « أم البلاد » لا سيما تحت حكم الغزنويين ، ثم تناقلتها أيدي السلاجقة وبني تيمور ، ومن منشآت هذا العهد القلعة التي بناها شاه رخ ابن تيمور عام ٨١٠ هـ (١٤٠٧ م) ثم الازابكة والصفويون ، ومنذ عام ١٢٥٧ هـ (١٨٤١ م) استقرت بلخ في يد الأمراء الأفغان . قامت أهمية بلخ بسبب موقعها المتوسط بين الهند والصين وتركستان وايران ، ولكن هذه الأهمية تناقصت في العصور الحديثة

فتحولت بلخ الى قرية صغيرة . من آثارها الباقية أطلال سورها الكبير الذي يبلغ قطره نحو ستة أميال ، والمسجد الأخضر التيموري الطراز الذي بناه أوزبك خان ، ومدرسة تنسب الى سعيد قولي خان وبعض أضرحة للأولياء . وعلى مسيرة ١٢ ميلا الى شرقي بلخ قامت بلدة « مزار شريف » حول ضريح ينسب الى الامام علي . والنسبة الى بلخ « بلخي » وهو لقب عدد من الأعلام . يطلق اليوم على بلخ اسم « وزير اباد »

تقرأ : Balkh.

البلخي

لقب عدد من الفقهاء والصوفية ينتسبون الى مدينة بلخ * الخراسانية منهم :

(١) أبو علي ، شقيق بن ابراهيم الأزدي البلخي ، صوفي قيل انه أول من تكلم في علوم الأحوال (التصوف) بخراسان . توفي في غزوة كولان فيما وراء النهر عام ١٩٤ هـ (٨١٠ م) .

(٢) أبو علي ، عبدالله بن محمد البلخي محدث ، مؤلف كتاب « العلل » استشهد على يد القرامطة عام ٢٩٤ هـ (٩٠٧ م) .

(٣) أبو علي ، محمد بن الفضل بن العباس البلخي ، صوفي له كلمات في الحكمة توفي بسمرقند عام ٣١٩ هـ (٩٣١ م) .

(٤) جمال الدين ، عبد الله بن محمد البلخي . ينسب الى بلخ ، ولكن مولده ووفاته بالقدس وتعليمه بمصر له تفسير ، توفي عام ٦٩٨ هـ (١٢٩٨ م) .

البلخي

جغرافي عربي ، هو ابو زيد ، احمد بن سهل ، ولد بالقرب من بلخ (أفغانستان) عام ٢٣٥ هـ (٨٤٩ م) فنسب اليها . نشأ في ظل الدولة الصفارية وعاصر قيام

السامانية ودخل في خدمة الجيهاني وزير الساماني ، برع البلخي في شتم المعرفة لا سيما الفلسفة وعسياسة وألف فيها ونسب اليه ٤٣ كتابا ولكن شهرته انعقدت بملجغرافي « صور الأقاليم » الذي يعد كتاب عربي في الجغرافيا موبالخرائط ، وهو يشتمل على مبالخرائط التي تمثل شكل الأرض وانتي تنقسم اليها مع العناية بالاسلامية واستخدم الألوان في روعقب عليها بالشرح والوصف ، ونسخة مخطوطة لهذا المؤلف النادر في برلين ، وأخذ عنه جغرافيو اب ممن جاءوا بعده ، لا سيما ابري الذي اعتمده في مؤلفه (الأقاليم) عنف البلخي . وينسب الى البلخي مقامات الضائعة « أقسام العلوم » ، « السياسة » ، « أدب السلطان » ، « فضائل بلخ » توفي عام ٩٣٤ م .

Al Balkhi, Al-Balchi, :

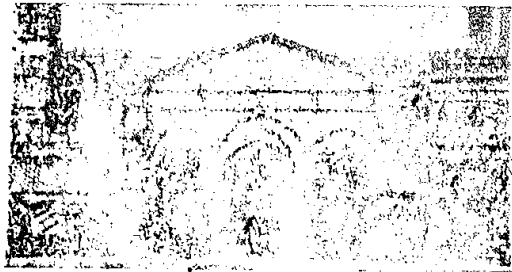
البلد

ورة التسعون من سور القرآن . ياتها عشرون آية جميعها مكية نوله تعال « لا أقسم بهذا البلد . حل بهذا البلد » نزلت بعد سورة وهي بحسب ترتيب المصحف تلي الفجر وتسبق سورة الشمس .

بلرم

بالرمو عاصمة جزيرة صقلية وتقع داخلها الشمالي الى الغرب ، يبلغ مكانها (عام ١٩٦٠) ٥٦٤ ألفا وهي قديمة يرجع تأسيسها الى نيين ثم تداولتها أيدي أهتل جنة ثم الرومان والقوط فالروم ، ولي عليها أبو الأغلب العباس بن

الفضل ابان امارة ابراهيم الأغلبى على تونس عام ٢٤٥ هـ (٨٥٩ م) وبلغت شأوا من الحضارة ابان استيلاء العرب على الجزيرة ، وبها ألف الشريف الادريسي كتابه « نزهة المشتاق في اختراق الآفاق » للملك رودجر (رجار)

كندرية بلرم أقيمت في مكان احدي الممار الاسلامية بها .

النورمندي ، ويصفها الجغرافي . الرحالة ابن حوقل (حوالي عام ٣٣٠ هـ - ٩٤١ م) بقوله : « بلرم مدينة كبيرة . سورها شاهق منيع . وفي بلرم والخالصة والحارات المحيطة بها ومن وراء سورها من المساجد نيف وثلاثمائة مسجد . وقد رأيت في بعض الشوارع في بلرم على مقدار رمية ستم عشرة مساجد بعضها تجاه بعض » . وبعد استيلاء النورماندين عليها ابان القرن السادس الهجري (الثاني عشر الميلادي) تحولت هذه المساجد والعمائر التي اقامها العرب الى كنائس أو استخدمت أحجارها لأغراض معمارية أخرى .

تقرأ : Palermo.

بلعرب

اسم لاثنيين من أمراء (أئمة) عمان من امارات الجزيرة العربية في طرفها الجنوبي الشرقي . هما :

(١) بلعرب بن سلطان بن سيف اليعربي ، ثالث أمراء عمان من الأسرة اليعربية الأباضية ، خلف اباه سلطان

* الجيهانى *

ابو عبد الله احمد بن محمد نصر وزير صاحب خراسان وله من الكتب
كتاب المسالك والممالك كتاب آيين مقالات كتب اليهود للخلفاء والامراء
كتاب الزيادات في كتاب آيين في المقالات كتاب رسائل

* ابو زيد البلخي *

واسمه احمد بن سهل وكان فاضلا في سائر العلوم القديمة والحديثة تلا في
تصنيفاته وتأليفاته طريقة الفلاسفة الا انه بأهل الادب اشبه واليهم اقرب
فلذلك رتبته في هذا الموضع من الكتاب حكى عن ابي زيد انه قال كان
الحسين بن علي المرورودي واخوه صعلوك يجري على صلوات معلومة دائمة
فلما املت كتابي في البحث عن كيفية التأويلات قطعها غنى وكان لابي علي
الجيهانى وزير نصر بن احمد جواري يدرها على فلما املت كتابي القرابين
والذبايح حرمينها وكان الحسين قرمطيا وكان الجيهانى ثويا وكان يرمى ابو زيد
بالالحاد فحكى عن البلخي انه قال هذا الرجل مظلوم يعنى ابا زيد وهو موحد
انا اعرف به من غيري وانا نشأنا معا وانما اتى من المنطق وقد قرأنا المنطق
وما الحدنا بحمد الله ولا ابي زيد من الكتب كتاب شرائع الاديان كتاب اقسام
المعلوم كتاب اختيارات السير كتاب كمال الدين كتاب السياسة الكبير كتاب
السياسة الصغير كتاب فضل صناعة الكتابة كتاب مصالح الابدان والانفس
كتاب اسماء الله عز وجل وصفاته كتاب صناعة الشعر كتاب فضيلة علم الاخبار
كتاب الاسماء والكنى والالقب كتاب اسامى الاشياء كتاب النحو والتصريف
كتاب الصورة والمصور كتاب رسالته في حدود الفلسفة كتاب ما يصح من
احكام النجوم كتاب الرد على عبدة الاصنام كتاب فضيلة علوم الرياضيات
كتاب في انشاء علوم الفلسفة كتاب القرابين والذبايح كتاب عصم الانبياء
عليهم السلام كتاب نظم القرآن كتاب قوارع القرآن كتاب العتاك والنسك

كتاب جمع فيه ما غاب عنه من غريب القرآن كتاب في أن سورة الحمد
تنوب عن جميع القرآن كتاب اجوبة ابي القاسم الكنعى الكعبى كتاب النوادر
في فنون شتى كتاب اجوبة اهل فارس كتاب تفسير صور كتاب السماء
والعالم لاني جعفر الخازن كتاب اجوبة ابي علي بن ابي بكر بن المظفر المعروف
ابن محتاج كتاب اجوبة ابي القاسم المؤدب كتاب المصادر كتاب اجوبة
مسائل ابي الفضل السكري كتاب الشطرنج كتاب فضائل مكة على سائر
البقاع كتاب جواب رسالة ابي علي بن المنير الزيادى كتاب منبه الكتاب كتاب
البحث عن التاويلات كتاب الرسالة السالفة الى العاتب عليه كتاب رسالته في
مدح الورافة كتاب وصية

* البستى *

وهو ابو القاسم ولم أر من كتبه شيئا بل خبرني ابو علي بن سوار الكاتب
وهو الذي عمل خزانة الوقف بالبصرة وكان محبا للعلوم شديد الغف بها قال
في خزانتي بالبصرة من كتبه قال محمد بن اسحق انا سألت في البستى هل هو
بالسين أو بالشين لان بست معروفة من أرض سجستان وبست لانعرفها
والذي اثبتته من لفظ ابي علي بالشين المعجمة نسأل عن هذا الرجل وعن كتبه
ونلحق ببابه ان شاء الله قال ابو علي وله من الكتب كتاب الاشجار والنبات
كتاب وصف هواء جرجان كتاب جوابه في قدم العالم كتاب في علة الوزير
الموجه بوجهين كتاب صون العلم وسياسة النفس كتاب رسالته في سير العضو
الرئيس من بدن الانسان

* حمزة بن الحسن *

من أهل اصفهان وكان ادبيا مصنفا وله من الكتب الشعرية كتاب الامثال
على افعال ويدخل فيه الشعرية والنثرية كتاب الامثال الصادرة عن ثبوت
الشعر كتاب اصفهان وأخبارها كتاب التشبيهات كتاب أنواع الدعاء كتاب
التنبيه على حروف المصحف كتاب رسائل كتاب التماثيل في تباشير السرور